

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI**
O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI

Qo'lyozma huquqida
UDK: 808.5:398.21:81'276.16

JALOLOVA FERUZA NORMURODOVNA

**"O'GAY ONA" KONSEPTINING LINGVOMADANIY TALQINI
(INGLIZ VA O'ZBEK XALQ ERTAKLARI MISOLIDA)**

10.00.06 – Qiyosiy-adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik

**Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
ilmiy darajasini olish uchun yozilgan
DISSERTATSIYA**

**Ilmiy rahbar: Yusupova Shoira Botirovna
filologiya fanlari nomzodi, dotsent**

Toshkent – 2023

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
I BOB. OLAM LISONIY TASVIRIDA KONSEPTOSFERALAR TADQIQINING NAZARIY ASOSLARI	13
§1.1. Milliy konseptosferalar tadqiqining lingvomadaniyatshunoslikka doir aspektlari.....	13
§1.2. Tilshunoslikda olamning lisoniy va konseptual manzarasi tushunchalari .	24
§1.3. Xalq og‘zaki ijodida ertak janrini o‘rganishning lingvomadaniy asoslari .	34
Birinchi bob bo‘yicha xulosalar:	45
II BOB. “STEPSISTER/O‘GAY ONA” KONSEPTINING LISONIY VOQELANISHI.....	48
§2.1. Leksik tizimda “Stepmother/o‘gay ona” konseptining lisoniy voqelanishi	48
§2.2. “O‘gay ona/stepsister” konseptining struktur-semantik tahlili	60
§2.3. G‘arb va sharq xalqlari adabiyotida “O‘gay ona” va “O‘gay qiz” konseptlarining tarixiy-genetik tahlili.....	71
Ikkinchi bob bo‘yicha xulosalar:	86
III BOB. “STEPSISTER/O‘GAY ONA” KONSEPTINING CHOG‘ISHTIRMA TALQINI.....	88
§3.1. Olam lisoniy manzarasida “stepmother/o‘gay ona” konseptining lingvomadaniy xususiyatlari	88
§3.2. “Stepmother /o‘gay ona” konseptining ingliz va o‘zbek xalq ertaklarida qo‘llanilishidagi o‘xshash jihatlar	104
§3.3. Ingliz va o‘zbek xalq ertaklarida “Stepmother/o‘gay ona” konseptining farqli jihatlari	111
Uchinchi bob bo‘yicha xulosalar:.....	120
UMUMIY XULOSALAR.....	122
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI	125
ILOVALAR.....	143

KIRISH

Dissertatsiya mavzusining dolzarbliji va zarurati. Jahon tilshunoslik fani taraqqiyotining hozirgi davrida sistem-struktur tilshunoslikdan keyin yuzaga kela boshlagan generativ nazariya, psixolingvistika, lingvokognitologiya, lingvomadaniyatshunoslik, pragmalingvistika va kompyuter lingvistikasi singari zamonaviy yo‘nalishlarda ishlab chiqilgan antroposentrik tamoyillar va tadqiqot usullari til yoki nutq birliklarini qiyosiy tipologik tahlil qilish orqaligina inson lisoniy faoliyati haqida to‘laqonli tasavvur hosil qilishi mumkinligini ko‘rsatmoqda. Folklorshunoslikda o‘zbek xalq ertaklarining ingliz tiliga o‘girilishi hamda o‘zbek va ingliz xalq ertaklarining qiyosiy tipologik xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqot ishlari nazariy hamda amaliy jihatdan g‘oyatda muhimdir.

Dunyo tilshunosligida xalqlar madaniyati kishilar o‘rtasidagi munosabatlarning muayyan bir shakli sifatida tadqiq qilinayotgan yo‘nalish – lingvomadaniyatshunoslik bugungi kunda jadal rivojlanayotgan, tilda o‘z ifodasini topayotgan va barqarorlashayotgan soha sifatida talqin qilish mumkin. Ijtimoiy ongning shakllanish omillarini tahlil qilish turli madaniyatlarning o‘zaro munosabatlarini va o‘zaro tushunish mexanizmlarini chog‘ishtirma tadqiq qilish imkoniyatlarini vujudga keltirdi. Bu esa, o‘z navbatida, tilshunoslikda til va madaniyat munosabatlarining tadqiq qilinishiga asoslangan yangi tadqiqotlarning paydo bo‘lishiga turki bo‘ldi. Turli xalqlar, jumladan, ingliz va o‘zbek xalqlarining milliy mafkurasi hamda ruhiyatini o‘zida aks ettirgan folklor namunalari chuqur g‘oyaviyligi, badiiyligi bilan e’tiborga loyiq. Ularda ajdodlarning asrlar osha qilgan orzu-havasi, intilishlari, erk va ozodlik uchun kurashi, bu yo‘ldagi alam va iztiroblari, xarakter-xususiyati, o‘ziga xos an’analari, ijodkorlik va bunyodkorlik salohiyati milliy mentalitetni ifoda etuvchi muhim belgilar sifatida ko‘zga tashlanib turadi. Shu sababli jamiyat rivoji, ma’naviy dunyosini boyitishda yetakchi rol o‘ynab kelgan folklor namunalarini to‘plash, nashr etish, o‘rganish, boshqa millat og‘zaki ijodi namunalarini bilan qiyoslash, o‘xshash va farqli tomonlarini aniqlash va uni jahon ma’naviyati sahifalariga

kiritish bugungi kunning muhim vazifalari sirasiga kiradi. Bugungi kunda zaruriy tadqiqotlardan biri hisoblangan ushbu dissertatsiya mavzusining dolzarbligi – bir-biridan madaniy, mintaqaviy va hududiy uzoq bo‘lgan ingliz va o‘zbek xalqlari ertaklaridagi “Stepmother/o‘gay ona” konseptining o‘xhash va farqli jihatlarini ochib berish orqali shu xalqlarning turmush tarziga xos realiyalar mushtarakligini isbotlashda o‘z aksini topadi.

Mamlakatimizda xorijiy tillarni xalqaro dasturlar asosida o‘qitishni yo‘lga qo‘yish masalasi dolzarb bo‘lib turgan ayni davrda ingliz va o‘zbek xalq ertaklarining qiyosiy-tipologik xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan izlanishlar muhim manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin. “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmonida belgilangan “xalqaro tajribalardan kelib chiqib, oliy ta’limning ilg‘or standartlarini joriy etish, jumladan o‘quv dasturlarida nazariy bilim olishga yo‘naltirilgan ta’limdan amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’lim tizimiga bosqichma-bosqich o‘tish”¹ vazifasining ijrosini ta’minlashda ham shunday ko‘lamdagи chog‘ishtirma izlanish natijalari zarur dolzarblik kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmoni, 2018-yil 5-iyundagi PQ-3775-son “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘srimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”, 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-son “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlari hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847сонли “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ти Фармони; Халқ сўзи, 09.10.2019. № 209 (7439).

Tadqiqotning respublika fan va texnologiyalari rivojlanishining ustuvor yo‘nalishlariga mosligi. Dissertatsiya respublika fan va texnologiyalar taraqqiyotining: I. “Axborotlashgan jamiyat va demokratik davlatni ijtimoiy, huquqiy, iqtisodiy, madaniy, ma’naviy-ma’rifiy rivojlantirishda innovatsion g‘oyalar tizimini shakllantirish va ularni amalga oshirish yo‘llari” ustuvor yo‘nalishiga muvofiq bajarilgan.

Muammoning o‘rganilganlik darajasi.

Lingvomadaniyatshunoslik ilmiy va o‘quv fani sifatida tilshunoslikda XX asrning 90-yillari o‘rtalarida tilga madaniy xazina sifatida e’tiborning kuchayishi natijasida hayotga tatbiq etildi, bu jarayonga N.N.Boldirev, A.P.Babushkin, S.G.Vorkachyov, V.V.Vorobyov, V.V.Krasnix, V.A.Maslova, V.N.Teliya, A.T.Xrolenko, Z.D.Popova, I.A.Sternin, G.G.Slishkin, A.A.Ufimseva, N.D.Arutyunova, A.G.Gak, Y.S.Kubryakova, J.Lakoff, M.Jonson, Sh.S.Safarov, D.U.Ashurova, A.Hojiev, O‘.Q.Yusupov, A.E.Mamatov, M.R.Galieva, M.M.Mirtojiev, A.Nurmonov, D.S.Xudayberganova, Sh.S.Sirojiddinov, N.Mahmudov, G.H.Boqieva²; etnolingvistika sohasida Y.D.Apresyan, A.Vejbiskaya, V.V.Ivanov, V.V.Kolesov, M.V.Pimenova, V.I.Postovalova, Y.A.Sorokin, N.I.Tolstoy, V.N.Toporov,

---

² Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика. – Тамбов: ТГУ, 2002. – С. 123; Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: ВГУ, 1996. – С.104; Воробьев В.В. Лингвокультурология. – М.: РУДН, 2008. – С.340; Красных В.В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология. Курс лекций. – М.: «Гнозис», 2002. – С. 284; Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. – М.: Флинта Наук, 2007. – С. 296; Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, pragматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Наука, 1996. – С. 288; Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. – М.: Издательство АСТ, Восток-Запад, 2007. – С. 315; Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт: номинативная плотность и номинативная диффузность // Аксиологическая лингвистика: проблемы и перспективы. – Волгоград: Колледж, 2004. – С. 96–98; Арутюнова Н.Д. Актуальные проблемы современной лингвистики. – М.: Флинта, 2007. – С. 108-110; Лакофф Дж, Джонсон М. Метафоры которые мы живем: Пер. с анг. / Под ред. И с предисл. А.Н. Баранова. Изд. 2-е. – М.: ЛКИ, 2008. – С. 256; Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006. – Б. 92; Ашуррова Д.У. Перспективы научных исследований в свете новых направлений лингвистики // Филология масалалари. – Тошкент, 2004. – №4. – Б. 37-40; Хожиев А. Ўзбек тили сўз ясалиши тизими. – Тошкент: Ўқитувчи, 2007. – Б. 168; Юсупов У.К. Теоретические основы сопоставительной лингвистики. – Ташкент: Фан, 2007. – С. 125; Маматов А.Э. Тилга когнитив ёндашувнинг моҳияти нимада? Ўзбек тилшунослигининг долзарб муаммолари (проф. А.Нурмонов тавлудининг 70 йиллигига бағишлиланган илмий-амалий анжумани материаллари). – Андижон, 2012; Галиева М.Р. Религиозное сознание в языковой картине мира // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Гуманитарные науки. – № 5; Махмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б. 232; Худайберганова Д.С. Ўзбек тилидаги бадиий матнларнинг антропоцентрик тадқики: Филол. фан. док-ри. дисс. автореф. – Тошкент, 2015. – Б. 18; Сирожиддинов Ш. Ўзбек мумтоз адабиётининг фалсафий сарчашмалари. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2011. – Б. 132.

T.V.Sivyan, Y.S.Yakovleva, E.Sepir, B.Uorf, I.Jabborov, H.Ismoilov, O.Bo‘riev, A.Ashirovlar³; etnografiyadan Y.V.Bromley, J.H.Gumilev, L.Morgan, G.Alimov, M.Bikjanova, A.Boltaev, Y.G‘ulomov, Sh.Inog‘omov, T.Mirtyosov, M.Saidjonov, X.Husanboev, K.Yusupov; etnologiya bo‘yicha S.B.Lure, G.T.Tavadov, I.Jo‘raboev, Sh.Nurullaeva, M.Qahhorova; kulturologiyaga oid P.S.Gurevich, M.S.Kagan, A.S.Karmin, A.P.Markov, Y.M.Lotman, V.M.Rozin, P.A.Sapronov, A.Y.Flier, E.Sepir, V.Muxamedjanova, I.Suvonkulov, R.Mardonov, M.Abdullaev; etnopsixologiya va etnopsixolingvistika bo‘yicha B.S.Ageev, B.P.Belyanin, I.G.Dubov, I.A.Zimnyaya, V.G.Krisko, A.A.Zalevskaya, A.A.Leontev, Y.A.Sorokin, G.G Shpet, B.Karimova, E.G.G‘oziev, X.Alimov⁴; matn nazariyasi, mifologiya va folklor sohasida D.A.Evans, M.Green, E.Donoghue, L.Andreu, A.Aarne, S.Tompson, A.H. Heiner, J.J.Lizka, N.Rove, J.Zipes, V.Y.Propp, N.B.Mechkovskaya, E.V.Pomeranseva, M.M.Baxtin, V.I.Karasik, V.V.Vinogradov, S.Y.Nikitina, J. P.Tolkien, X.Karpenter, S.Todorov, H.Zarifov, T.Mirzaev, K.Imomov, O.Safarov, M.Jo‘raev, D.O‘raeva; til nazariyasi va tarjimashunoslik fanlari bo‘yicha Y.N.Karaulov, G.P.Nemes, V.N.Komissarov, G‘.Raximov⁵ kabi tilshunos olimlar o‘z hissalarini qo‘shdilar.

---

³ Апресян Ю.Д. Исследования по семантике и лексикографии. Т.1. Парадигматика. – М.: URSS, 2009. – С. 356; Вежбицкая А. Метатекст в тексте // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Радуга, 1978. Вып. УШ. – С. 402–421; Колесов, В.В. Философия русского слова. – СПб: Востоковедение, 2004. – С. 240; Пименова, М. В. Типы концептов [Эл. ресурс]. URL: http://www.kuzspa.Ru/diss/conf_27_28/5_pimenova.doc; Топоров В.Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исслед. в области мифопоэтического. – М.: Прогресс. 1995. – С. 624; Яковлева Т.Е. Системный анализ английских переходных глаголов. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ленинград, 1980. – С. 21; Жабборов И. «Ўзбеклар анъанавий турмуши ва маданияти» – Тошкент, 2004. Исимолов Х. «Ўзбек тўйлари» – Тошкент, 1994; Бўриев О. ва бошқалар «Ўзбек оиласи тарихи». – Тошкент, 1995: Насриддинов Қ. «Ўзбек дағн ва таъзия маросимлари». – Тошкент, 1996: Аширов А. «Авесто» дан мерос маросимлар». – Тошкент, 2001.

⁴ Бромлей Ю.В. Этносоциальные процессы: теория, история и современность. – М.: Наука, 1987. – С. 48; Гумилёв Л.Н. Этнос: мифы и реальность // Дружба народов. – М., 1988. -№ 10. – С. 218-231; Тавадов Г.Т. Этнология. Учебник для вузов. – М.: Проект, 2002. – С. 352; Гуревич П.С. Культурология. – М.: КНОРУС, 2017. – С. 448; Абдуллаев М. ва бошқалар. Маданиятшунослик асослари. – Тошкент: Турон, 2006. – Б. 144; Лотман Ю.М. О поэтах и поэзии. – СПб: Искусство, 1996. – С. 846; Сепир Э. Избранные труды по языкоznанию и культурологии. – М.: Прогресс, 1993; – С. 656; Залевская А.А. Введение в психолингвистику: учебник. – М.: Директ-Медиа, 2013. – С. 561; Б.Каримова. Ижтимоий психология асослари. – Тошкент, 1994; Х. Алимов. Миллийлик ва ижтимоий рухият. – Тошкент, 1992.

⁵ Evans V., Green M. Cognitive Linguistics: An Introduction. – Edinburg: Edinburg UP, 2006. – Р. 830; Donoghue E. Kissing the Witch: Old Tales in New Skins. – Harper Teen, 1999. – Р. 228; Andrew Lang. The blue fairy book. 5th ed. – London: Longmans, 1991. – Р. 25-35; Aarne A., Thompson, S. The Types of the Folktale. – Helsinki: FFC, 1961. – Р. 588; Heiner A.H. Cinderella Tales from Around the World. – Createspace, 2012. – Р. 830; Liszka, J.J. The Semiotic of Myth, a Critical Study of the Symbol. – Indiana: Indiana UP, 1989. – Р. 102; Rowe N. The ambitious stepmother // A collection of the best English plays chosen out of all the best authors. – London, 1720. – Р. 53; Zipes J. The Irresistible Fairy Tale: The Cultural and Social History of a Genre P.: Princeton UP 2012. – Р. 235; Пропп В. Я. Фольклор. Литература. История. Собрание трудов. – М., 2002. – С. 52; Карасик, В. И.

Shuningdek, xalq og‘zaki ijodida ertak janrini o‘rganishning lingvomadaniy asoslari bo‘yicha D.V.Berejkova, G.V.Tokarev, E.P.Chakalova, V.A.Golovko, G.Z.Imaeva, I.V.Pavlyutenkova, M.Simenson, M.Mesnil, O.S.Qayumov, A.Musaqulov, D.Raximboeva, J.S.Eshonqulov⁶lar tomonidan himoya qilingan dissertatsiyalar ilmiy manba sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot mavzusining dissertatsiya bajarilgan oliy ta’lim muassasasining ilmiy-tadqiqot ishlari rejalari bilan bog‘liqligi. Mazkur dissertatsiya Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universitetining “Turli tizimdagи tillarning tipologik va chog‘ishtirma xususiyatlari” mavzusidagi ilmiy-tadqiqot ishlar doirasida amalga oshirilgan.

Tadqiqotning maqsadi ingliz va o‘zbek xalq ertaklarida “stepmother/o‘gay ona” konseptining lingvomadaniy xususiyatlari lisoniy voqelanishini chog‘ishtirgan holda ohib berishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

konsept, konzeptosfera, olamning lisoniy manzarasi, olamning konceptual manzarasi kabi lingvomadaniyatshunoslik tushunchalarini yoritish;

Языковой круг: личность, 2. концепты, дискурс. – М., 2004. – С. 390; Виноградов В.В. Избранные труды: Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – С. 559; Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. – М., 1947. – С. 518; Имомов К., Мирзаев Т., Саримсоқов Б., Сафаров О. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. Дарслик. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990. – Б. 187; Сафаров О. Фольклор – бебаҳо хазина. Сайланма. – Тошкент: Мухаррир. 2010. – Б. 360; Ўраева Д.С. Ўзбек маросим фольклори. – Тошкент: Фан, 2016. – Б. 72; Жўраев М. Ракамларда яширинган олам. – Тошкент: Ўзбекистон, 1986. – Б. 14-15; Карапулов Ю.Н. Ассоциативная грамматика русского языка Текст. – М.: Русский язык, 1993. – С. 330; Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) Текст. – М.: Высшая школа, 1990. – С. 253; Рахимов F. Таржима назарияси ва амалиёти. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2016. – Б. 24.

⁶ Каюмов О.С. Ўзбек фольклорида пари образи (генезиси ва поэтикаси). – Фил.фан.ном.дисс. – Тошкент, 1999. – Б. 20-21; Бережкова Д. В. Понятие «доброта» в концептуальном пространстве английской народной сказки: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: № 10.02.04. – М.: МГУ, 2011. – С. 26; Токарев, Г.В. Теоретические проблемы вербализации концепта «Труд» в русском языке Текст. Автореф. дис... докт. филол. наук. – Волгоград, 2003. – С. 46; Чакалова Э. П. Языковая презентация национальной картины мира в художественном тексте (на материале английского и русского языков): Автореф. дис... канд. филол. наук. – Краснодар, 2006. – С. 28; Головко В.А. «Русалочьи сказки» А.Н.Толстого: жанрово-стилевое своеобразие в историко-генетическом аспекте. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Краснодар: 2021. – С. 29; Имаева Г.З. Народная сказка и её литературные переложения. Автореф. дисс. ... док. филол. наук. – Казань: 2010. – С. 48; Павлютенкова И.В. Сказка: философско-культурологический анализ. Автореф. дис... докт. филол. наук. – Ростов-на-Дону, 2003. – С. 24; Мусакулов А. Ўзбек халқ лирикасининг тарихий асослари ва бадиияти: Филол. фанлари д-ри дисс. автореф. – Ташкент, 1995. – Б. 41; Рахимбоева Д. Сравнительная типология узбекских народных пословиц. Дисс.кан.фил.наук. – Ташкент, 2002; Эшонқулов Ж.С. Ўзбек фольклорида дев образининг мифологик асослари ва бадиий талқини: Филол. фанлари номз. дисс. автореф. – Тошкент, 1996. – Б. 24.

ingliz va o‘zbek tillarida “stepmother/o‘gay ona” konseptini struktur-
semantik tahlil qilish;

g‘arb va sharq xalqlari adabiyotida “o‘gay ona” va “o‘gay qiz” konseptlarini
tarixiy-genetik jihatdan o‘ziga xosligini asoslab berish;

ingliz va o‘zbek xalq ertaklaridagi “stepmother/o‘gay ona” konseptining
qo‘llanilishida o‘xshashliklar mavjudligini dalillash;

ingliz va o‘zbek xalq ertaklarida “stepmother/o‘gay ona” konseptining farqli
jihatlarini aniqlash.

Tadqiqotning obyekti sifatida ingliz va o‘zbek xalq ertaklaridagi
“stepmother/o‘gay ona” konsepti tanlab olingan.

Tadqiqotning predmetini “stepmother/o‘gay ona” konseptining
lingvomadaniy xususiyatlarini ingliz va o‘zbek xalq ertaklarini chog‘ishtirma
talqin etish asosida yoritib berish imkoniyatlari tashkil qiladi.

Tadqiqotning usullari. Dissertatsiya mavzusini yoritishda tavsifiy,
chog‘ishtirma, struktur-semantik, konseptual tahlil, kross-madaniy va tarixiy-
genetik usullaridan foydalanildi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

ingliz va o‘zbek tillaridagi “stepmother/o‘gay ona” konseptining struktur-
semantik xususiyatlarini chog‘ishtirish asosida ularning bosh va ko‘chma
ma’nolari, matn va lug’at tarkibidagi tuzulishi kabi leksik-grammatik qurilishi
aniqlangan;

g‘arb va sharq xalqlari adabiyotida “o‘gay ona” va “o‘gay qiz” konseptlarini
tarixiy-genetik jihatdan chog‘ishtirish asosida bir janrning yuzaga kelishida
ikkinci birining manbalik vazifasini o‘tashi, bir janrga mansub asarning boshqa
bir janrdagi asar tarkibida uchrashi kabi qator o‘ziga xos xususiyatlar mavjudligi
asoslangan;

ingliz va o‘zbek xalq ertaklaridagi “stepmother/o‘gay ona” konsepti
chog‘ishtirilayotgan ikkala tilda ham berahm, beshavqat, yovuz ayol sifatida idrok
qilinishi kabi lingvomadaniy umumiylig mavjudligi dalillangan;

ingliz va o‘zbek xalq ertaklarida “stepmother/o‘gay ona” konsepti o’ziga xos xususiyatli inson fenomeni ekanligi hamda o’gay onaning motivida, xarakterida, tashqi qiyofasida, jamiyatda tutgan o‘rnida va turmush tarzlarida farqli jihatlari borligi isbotlangan.

Tadqiqotning amaliy natijalari quyidagilardan iborat:

olam lisoniy tasvirida konseptosferalar tadqiqining nazariy asoslari tavsifiga doir ilmiy manbalardagi eng muhim g‘oyalar to‘planib, ularga tahliliy hamda tanqidiy munosabat bildirilgan;

ingliz va o‘zbek xalq ertaklaridagi “stepmother/o‘gay ona” konsepti haqida bildirilgan fikr-mulohazalar hamda erishilgan ilmiy xulosalar bugungi kunning dolzarb masalasidan biri bo‘lgan qiyosiy adabiyotshunoslik, qiyosiy tipologiya, tarjimashunoslik fanlari bo‘yicha nazariy va amaliy mashg‘ulotlarni o‘tkazish, lingvomadaniyatshunoslik sohalariga oid maxsus seminarlarni tashkil qilishga, shuning bilan birga keltirilgan fanlarni yangi nazariy qarashlar bilan boyitilishi va ularning ravnaqi uchun foydali bo‘lgan o‘ziga xos ilmiy yondashuvlarning rivojlanishiga xizmat qilishi aniqlangan;

ingliz va o‘zbek tillarida “stepmother/o‘gay ona” konsepti keng ko‘lamli bo‘lganligi bois ular mavzuiy guruhlarga ajratilgan hamda “stepmother/o‘gay ona” konseptosferasining nominativ maydoni tuzilgan;

ertak matnlarining lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlash ingliz va o‘zbek xalq ertaklarida mavjud bo‘lgan turli darajadagi matn elementlari (til birliklari, obraz, motiv, konsept) ni chog‘ishtirma tasvirlash yo‘li bilan amalga oshirilgan.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi obyektga yondashuv va qo‘llanilgan usullarning tadqiqot maqsadiga mosligi, nazariy ma’lumotlarning ilmiy manbalarga asoslanganligi, tanlab olingan badiiy manbalarning tadqiqot predmetiga muvofiqligi, nazariy fikr va xulosalar qiyosiy-tipologik, lingvomadaniy tahlil metodlari vositasida chiqarilgani, nazariy qarashlar va xulosalarning amaliyotga tatbiq etilganligi, natijalarning vakolatli tuzilmalar tomonidan tasdiqlanganligi bilan belgilanadi.

Tadqiqot natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati konseptual tahlil obyekti sifatidagi “o‘gay ona” konsepti orqali “olamning lisoniy manzarasi”da odamning ichki qiyofasini tasvirlash usuli ishlab chiqilganligi, bunday tahlil usuli insonning ma’naviy turmushini aks ettiruvchi alohida konseptlar tahlilidan hosil bo‘lishi, yoki boshqa semantik va semiotik kategoriyalar tahlili orqali shakllantirilishi imkoniyatida namoyon bo‘ladi. Erishilgan natijalar olam lisoniy manzarasi lingvomadaniyatshunoslikning asosiy tushunchalaridan biri sifatida insonning nutqida aks etadigan olamni idrok etishi hodisasi uning asosini tashkil etishi qator muammolar yechimini izlash borasida ma’lum darajada nazariy ahamiyatga molik ekanligi bilan izohlanadi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati, dastavval, uning natijalaridan filologiya – xorijiy tillar, o‘zbek tili ta’lim yo‘nalishlarida an’anaviy folklorshunoslik fani bo‘yicha kengroq bilim olish imkonini yaratishda, “Lingvomadaniyatshunoslik”, “Qiyosiy adabiyotshunoslik”, “Chog‘ishtirma tilshunoslik”, “Tarjimashunoslik” fanlariga oid mavzularni chuqur o‘zlashtirishda, magistratura mutaxassisliklarida “Tilshunoslikning zamonaviy yo‘nalishlari” fani bo‘yicha o‘quv adabiyotlari yaratishda manba bo‘lib xizmat qilishi bilan belgilanadi.

Tadqiqot natijalarining joriy qilinishi. Ingliz va o‘zbek xalq ertaklari misolida “O‘gay ona” konseptining lingvomadaniy talqini bo‘yicha olingan ilmiy natijalar asosida:

g‘arb va sharq xalqlari adabiyotida “o‘gay ona” va “o‘gay qiz” konseptlarini tarixiy-genetik jihatdan chog‘ishtirish asosida bir janrning yuzaga kelishida ikkinchi birining manbalik vazifasini o‘tashi, bir janrga mansub asarning boshqa bir janrdagi asar tarkibida uchrashi kabi qator o‘ziga xos xususiyatlarga oid xulosalardan Samarqand davlat chet tillar institutida bajarilgan Yevropa Ittifoqi tomonidan Erasmus + dasturining 2020-2021 yillarga mo‘ljallangan 561624–YeRR–1–2015–UK–EPPKA2–CBHE–SP–ERASMUS + CBHE IMEP: “O‘zbekistonda oliy ta’lim tizimi jarayonlarini modernizatsiyalash va xalqarolashtirish” mavzusidagi innovatsion loyihada foydalanilgan (Samarqand

davlat chet tillar institutining 2022-yil 30-avgustdagи 2386/30.02.01– sonli ma'lumotnomasi). Natijada, o'quvchilarning lingvistik va kommunikativlik qobiliyatini yaxshilashda, “Qiyosiy adabiyotshunoslik”, “Chog‘ishtirma tilshunoslik”, “Tarjimashunoslik” va “Lingvomadaniyatshunoslik” fanlaridan bilimini oshirishda hamda ta’lim tizimi jarayonini mustahkamlash maqsadida yaratilgan uslubiy qo‘llanmalar ishlab chiqishda xizmat qilgan;

ingliz va o‘zbek xalq ertaklarida “stepmother/o‘gay ona” konsepti o‘ziga xos xususiyatli inson fenomeni ekanligi hamda o‘gay onaning motivida, xarakterida, tashqi qiyofasida, jamiyatda tutgan o‘rnida va turmush tarzlaridagi farqli jihatlarga oid xulosalardan Samarqand davlat chet tillar institutida bajarilgan Yevropa Ittifoqining TEMPUS dasturi 2020-2021-yillarga mo‘ljallangan Tempus Project 544161-TEMPUS-1-2013-1-UK-TEMPUS-JPCR Aston University DeTEL “Developing the Teaching of European Languages: Modernizing Language Teaching through the development of blended Masters Programmes” mavzusidagi loyihada foydalanilgan. (Samarqand davlat chet tillar institutining 2022-yil 30-avgustdagи 2385/30.02.01–sonli ma'lumotnomasi). Natijada, tadqiqotning nazariy va amaliy xulosalari zamonaviy avlod darsliklarini lingvomadaniy, lingvodidaktik materiallar bilan boyitishga xizmat qilgan. Hamda, madaniyatlararo muloqot jarayonlarini to‘g‘ri qo‘llash sifatini oshirish imkonini yaratilgan;

ingliz va o‘zbek xalq ertaklaridagi “stepmother/o‘gay ona” konsepti chog‘ishtirilayotgan ikkala tilda ham berahm, beshavqat, yovuz ayol sifatida idrok qilinishiga oid tahliliy mulohazalardan O‘zbekiston Milliy teleradiokompaniyasining “O‘zbekiston” teleradio kanali DUK muharririyati tomonidan tayyorlangan “Katta tanaffus” va “Ta’lim va taraqqiyot” nomli radioeshittirishlarning ssenariysini tayyorlashda foydalanilgan (O‘zbekiston Milliy teleradiokompaniyasining 2022-yil 10-maydagи 04-36-578–sonli ma'lumotnomasi). Natijada, “stepmother/o‘gay ona” konseptining lingvomadaniy talqini va xususiyatlari, ingliz va o‘zbek xalq ertaklarida qo‘llanilishidagi o‘ziga xos o‘xshashlik va farqli jihatlari, tarixiy-genetik xususiyatlari borasidagi bahsmunozaralar bilan boyitilgan.

Tadqiqot natijalarining aprobatsiyasi. Mazkur tadqiqot ishi natijalari 4 ta xalqaro va 2 ta respublika ilmiy-amaliy anjumanlarida muhokamadan o‘tkazilgan.

Tadqiqot natijalarining e’lon qilinishi. Dissertatsiya mavzusi bo‘yicha 17 ta ilmiy ish nashr etilgan. Shulardan, O‘zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlarda 9 ta maqola, jumladan, 2 tasi xorijiy va 7 tasi respublika jurnallarida e’lon qilingan.

Dissertatsiya tuzilishi va hajmi. Dissertatsiya kirish, uchta bob, foydalanimagan adabiyotlar ro‘yxati va ilovalardan iborat. Tadqiqotning asosiy hajmi 124 sahifani tashkil etadi.

I BOB. OLAM LISONIY TASVIRIDA KONSEPTOSFERALAR

TADQIQINING NAZARIY ASOSLARI

§1.1. Milliy konseptosferalar tadqiqining lingvomadaniyatshunoslikka doir aspektlari

Har qanday jamiyatning tili o'sha jamiyat madaniyatining tarkibiy qismi sanaladi, til va madaniyat o'zaro chambarchas bog'liqdir, madaniyatning rivojlanishisiz tilning rivojlanishini tasavvur qilish mumkin emas. E.Sepir fikri bilan aytganda "ma'lum bir jamiyatning *nima* qilayotgani va *nimani* o'ylayotganiga ko'ra madaniyati aniqlanadi, til esa, *qanday* o'ylayotganini aks ettiradi..."⁷. Jamiyatdagi moddiy va madaniy qiymatlarning tarixiy o'zgarishi bilan bir qatorda, albatta, tilda ham o'zgarishlar sodir bo'ladi va bu o'zgarishlar tilning barcha qatlamlarida, eng avvalo, leksik qatlamda kuzatiladi. Til, ko'pgina yetakchi mutaxassislar e'tirof etgandek, kishilik jamiyati taraqqiyotining muayyan bir bosqichida tadrijiy ravishda semiotik tizim sifatida vujudga kelib, belgilar sistemasida polifunksional xususiyatga ega hodisa sifatida rivojlangan tizimdir.

Tilshunoslik ham boshqa fanlar singari har bir davrda inson ongidagi o'zgarishlarga va taraqqiyotga guvoh bo'lmoqda. Agar XIX asr qiyosiy–tarixiy tilshunoslik asri bo'lib tarixda qolgan bo'lsa, XX asr tilshunoslikda strukturalizm davri deb nom qoldirdi, qayta tiklanish davri sifatida boshlangan XXI asrda esa antroposentrik paradigma yetakchilik qila boshladи. Shuni ta'kidlash lozimki, lingvomadaniyatshunoslikka oid bir qator tadqiqotlarda tilga antroposentrik yondashuv nemis tilshunosi V.fon Gumboldt tomonidan ilgari surilganligi haqida qaydlar mavjud⁸. Shu g'oyaga ergashgan holda, "tilshunoslarning diqqat markazida muayyan madaniyat vakili hisoblanmish til sohiblari, ya'ni inson ustuvor o'rinda talqin qilina boshlandi"⁹.

⁷ Сепир Э. Избранные труды по языкоznанию и культурологии. – М., 1993. – С. 37.

⁸ Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкоznанию. – М.: Прогресс, 1984. – С. 247.

⁹ Кубрякова Е. С. Язык и Знание: На пути получения знаний в языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 9; Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. – М.: Издательство ACT, Восток-Запад, 2007. – С. 10; Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. – М.: Флинта Наук, 2007. – С. 72.

Butun borliqdagi narsa-hodisalarni nomlash ularning sifati, harakatlarining til egalari tomonidan his qilinishi va o‘ziga xos idroki tarzidan kelib chiqadi. Ushbu jarayon asosida aynan inson turganligi uchun ham ushbu obyektiv bo‘lgan hodisalarning mohiyatini insondan ajratib izohlash mantiqqa ziddir. Demak, aytish mumkinki, antroposentrik paradigmada til – inson shaxsini tarkib toptiruvchi asosiy unsur hisoblanadi. Xalqlar madaniyati kishilar o‘rtasidagi munosabatlarning muayyan bir shakli sifatida tadqiq qilinayotgan yangi yo‘nalish, ya’ni, lingvomadaniyatshunoslik bugungi kunda tilshunoslikning jadal rivojlanayotgan, tilda o‘z ifodasini topayotgan va barqarorlashayotgan sohasi sifatida talqin qilinishi mumkin. Ijtimoiy ongning shakllanish omillarini tahlil qilish turli madaniyatlarning o‘zaro munosabatlarini va o‘zaro tushunish mexanizmlarini tadqiq qilish imkoniyatlarini vujudga keltirdi. Bu esa, o‘z navbatida, tilshunoslikda til va madaniyat munosabatlarining tadqiq qilinishiga asoslangan yangi tadqiqlarning paydo bo‘lishiga turtki bo‘ldi. Tilda lisoniy ong va madaniy qadriyatlar obyektiv olam tasvirining mental modellari ko‘rinishida aks etadi va ifodalanadi. Shu asosda, tilda madaniy an’analar kontekstiga tayanilgan holda olamni milliy idrok qilish va tushunish kategoriyalari shakllanadi.

Lingvomadaniyatshunoslik ilmiy va o‘quv fani sifatida tilshunoslikda XX asrning 90-yillari o‘rtalarida tilga madaniy xazina sifatida e’tiborning kuchayishi natijasida hayotga tatbiq etildi, bu jarayonga Y.D. Apresyan, N.D. Arutyunova, A. Vejbiskaya, V.V. Vorobyov, V.A. Maslova, E. Sepir, Y.S. Stepanov, V.N. Teliya, N.I. Tolstoy kabi rus tilshunoslari, ingliz olimlaridan J.Lakoff, M.Jonson, E.Sepir, B.Uorf, shuningdek, o‘zbek tilshunoslari Sh.S.Safarov, A.Hojiev, O‘.Q.Yusupov, A.E.Mamatov, D.U.Ashurova, M.R.Galieva, M.M.Mirtojiev, A.Nurmonov, N.Mahmudov, G.H.Boqieva, Sh.S.Sirojiddinovlar o‘z hissalarini qo‘shdilar.

L.Vitgenshteyn tomonidan bu yangi ilmiy paradigma shakllanishi jarayoniga “Olam narsalarning emas, balki faktlarning yig‘indisidan iborat”¹⁰ deya ta’rif berildi. M.Xaydeger, M.Veber, G.Fransev, N.Chavchavadze esa “bu – eng oliy

---

¹⁰ Monk, Ray. Ludwig Wittgenstein: The Duty of Genius. — NY: Free Press, 1990. – C. 71.

insoniy fazilatlar orqali oliy qadriyatlarni amalga oshirishdir, degan ta’rifni keltirib o’tadilar”¹¹.

Lingvomadaniyatshunoslikning etnolingvistik yo‘nalishi haqida gapiradigan bo‘lsak, uning ildizlari Yevropada V.Gumboldtga, Amerikada esa – F.Boas, E.Sepir, B.Uorflarga borib taqaladi¹².

Bu jarayonga taniqli o‘zbek tilshunos olimi N.M.Mahmudov quyidagicha fikr bildiradi: “lingvokulturologiya tilni madaniyat hodisasi sifatida o‘rganadi. Bu dunyoni milliy til prizmasi orqali o‘ziga xos tarzda ko‘rish bo‘lib, bunda til alohida milliy mentallikning ifodachisi sifatida ishtirok etadi. Bugun lingvokulturologiya rus va boshqa xorijiy tilshunosliklarda alohida lingvistik yo‘nalish sifatida shakllandi va rivojlanib bormoqda. Vazifasi til va madaniyat, til va etnos, til va mentalitet o‘rtasidagi o‘zaro munosabatni tavsiyalash va o‘rganishdan iborat bo‘lgan bu yo‘nalish o‘zbek tilshunosligida ko‘proq qiyosiy aspektdagi izlanishlarda endi-endi boshlanmoqda”¹³.

T.Volchok mentalitetni o‘rganishning tarbiyaviy ahamiyatiga ko‘proq e’tibor qaratadi, uning fikriga ko‘ra, insoniy qadriyatlar xalq mentalitetining ajralmas qismi hisoblanadi va bu o‘quvchilarni o‘z hayotlarining mazmuni, o‘tmishdagi ajdodlarining tajribalari haqida o‘ylashga undaydi, zero insoniy qadriyatlargina o‘tmish, bugungi kun va kelajak o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta’minlaydigan vositalardir. “Har qanday madaniyatda, – deb yozadi olima, – umuminsoniy qadriyatlar mavjud bo‘lib, turli xalqlarda ularning ahamiyati va mutanosibligi masalalari sezilarli darajada farq qiladi. Shuning uchun axloqiy ustunliklar mavzusi u yoki bu etnik jamoaning mentalitetini tushunishda nihoyatda muhim sanaladi”¹⁴. Adabiyotdagi mentalitet masalalari bo‘yicha uzoq vaqt mobaynida izlanishlar olib borgan G.Gachev “mentalitet” atamasi o‘rniga “kosmo-psixo-logos”, yoki “olamning milliy qiyofasi” tushunchasini kiritadi. Olamning milliy qiyofasini ifodalashda G.Gachev “bir butunlikni tashkil etuvchi: tabiat,

¹¹ Heidegger M. Annäherung an Nietzsche bis 1930 // Synthesis Philosophica. 1998. 13 (1). С. 373-385.

¹² Этническое и языковое самосознание: Материалы конференции. – М., 1995.

¹³ Махмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б. 51.

¹⁴ Волчок Т. Гражданское воспитание на уроках общественных дисциплин в связи с новым менталитетом – Москва: ACT, 1997. – С. 63.

turmush tarzi, til, folklor, nazmiy obrazlar, makon nisbiyligi va boshqalarni o‘z ichiga olgan real hayotdagi milliy tushunchalarga asoslanadi”¹⁵.

Milliy xarakter asosida kommunikativ xulq—atvor xususiyatlari yotadi, bu xususiyatlar, o‘z navbatida, madaniyat turi, shuningdek, ijtimoiy-madaniy munosabatlar va qadriyatlarga ko‘ra aniqlanadi. Masalan, inglizlarga vazminlik, sovuqqonlik, boshqalarning ishiga aralashmaslik, o‘zini hurmat qilish, bosqlik, xushmuomalalik, toqatlilik, sertakalluflilik, seriltifotlilik, hushyorlik va chidamlilik kabi milliy xususiyatlar xos bo‘lsa, o‘zbek xalqi mehmondo‘stlik, toqatlilik, xushmuomalalik, sertakalluflilik, seriltifotlilik, bag‘rikenglik va chidamlilik kabi xususiyatlarga egadir. Demak, ikki xalqqa xos xususiyatlarning ba’zilari bir–biri bilan kesishadi, ba’zilari esa mutlaqo bir-biridan yiroq bo‘lsada, ular o‘z navbatida, o‘zlarini tegishli bo‘lgan xalqning milliy mentaliteti haqida ma’lumot beradilar. Biz tadqiqot ishimizda mana shu milliy xususiyatlari o‘zgacha bo‘lgan ikki xalq og‘zaki ijodining ertak janriga murojaat etdik va “o‘gay ona” konseptini ikki til miqyosida tahlil qilishni mavzu qilib tanladik. Izlanish konzeptologik tadqiqotlar doirasida “tildan madaniyat sari” yo‘nalishida harakat qiladi.

Konzeptologiyada konsept atamasi lisoniy birlik sifatida qo‘llaniladi, uning yordamida olimlar milliy ong kognitiv modelini idrok etishga va yaratishga harakat qiladilar. Va bu model konseptosfera deb yuritiladi. V.I.Karasik “adolatli tarzda “lingvomadaniy konseptlarni tadqiq etish borliqni lisoniy anglash degan tavsifni yoritib berishga yo‘naltirilgan” degan fikrni ilgari suradi”¹⁶. I.A.Sterninning fikriga ko‘ra “lingvomadaniyatshunoslik kognitiv tilshunoslikning bir bo‘limi hisoblanadi. Til va madaniyat o‘rtasidagi munosabat bir butun tushuncha bo‘lib, bu tushunchaning har ikkala komponenti bir-biriga o‘zaro ta’sir ko‘rsatadi. Til “madaniyat” tushunchasining bir elementi sifatida boshqa belgilar tizimlari qatorida uni aks ettiradi va ifodalaydi. Til belgilaringin mazmuni – bu faqatgina insonlar faoliyati davomida yuzaga keladigan madaniyatga taalluqli tushuncha; madaniyat matnlar orqali mavjuddir va demakki, u til orqali amalga oshadi”¹⁷.

¹⁵ Гачев Г. Национальные образы мира. Космо-Псило-Логос. – М.: Академический Проект, 2007. – С. 142.

¹⁶ Карасик В.И. Языковой круг: личность, 2. концепты, дискурс. – М., 2004. – С. 121.

¹⁷ Стернин М.А. Методика исследования структуры концепта. – Воронеж, 2001. – С. 60.

“Lingvomadaniyatshunoslik milliy konseptosferaning o‘ziga xos xususiyatlarini madaniyatdan ongga o‘tish jarayonida tadqiq qiladi. Bu borada ilmiy izlanishlar olib borgan rus olimlarning ta’limotlarida olamni bilish asnosida yuzaga keladigan mental axborotlar, voqelik konseptual idrokini ta’minlaydigan konseptlar yotishi haqida bir xil qarashlar mavjud. Konseptosferani o‘rganishda uning maydon modeli shakllantiriladi, bu maydon yadro va sarhaddan iborat bo‘ladi”¹⁸. Tilshunoslikning lingvomadaniyatshunoslik yo‘nalishi orqali muayyan bir xalqning turmush tajribalari, olam haqidagi tasavvurlari va olamni bilishdagi his-tuyg‘ulari lisoniy birliklarda o‘z aksini topadi va avloddan avlodga o‘tadi. “Xalqning hayotiy lug‘atlari” (Vocabularies of Public Life) nomli kitobining kirish qismida sotsiolog olim R.Uatnou quyidagilarni yozadi: “Bizning asrimizda, madaniyatni tahlil qilish ehtimol barcha boshqa davrlardagiga nisbatan ko‘proq inson haqidagi fanlarning markazida turibdi”¹⁹. Bunday tadqiqotlarning muhim xususiyatlaridan biri ularning fanlararo xarakterga ega ekanligidir. Antropologiya, adabiy tanqid, siyosiy falsafa, dirlarni o‘rganish, madaniyat tarixi va kognitiv psixologiya bu borada boy manbalarga, xulosalarga ega va ulardan yangi g‘oyalarni izlab topish mumkin. Madaniyatning tilda aks etishi bilan bog‘liq bo‘lgan masalalar madaniyat mahsuli va shu bilan birga uning mavjudligi vositasi sifatida yana bir zamonaviy ilmiy yo‘nalish – lingvomadaniyatshunoslik doirasida hal etiladi. “Kommunikativ darajada u yoki bu jamoaga xos lisoniy va madaniy an’analar yordamida o‘zaro muloqot qilish darajasining natijasi bu – insonlar o‘rtasidagi murosa va bir-birini tushunishdir”²⁰.

Professor V.V.Vorobev lisoniy madaniyatga quyidagicha ta’rif beradi: “bugungi kunda lingvomadaniyatshunoslikni filologik fan deyish mumkin. U muayyan darajada tanlab olingan madaniy qadriyatlar majmuini o‘rganadi, nutqning vujudga kelishi va idrok qilinishidagi jonli kommunikativ jarayonni

---

¹⁸ Галиева М.Р. Вербализация концептосферы word/сўз/слово в английской, узбекской и русской языковых картинах мира: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 2010. – С. 17.

¹⁹ Wuthnow R. Vocabulary of Public Life. – London: Routledge, 2002. – P. 2.

²⁰ Лотман Ю.М. О поэтах и поэзии. Санкт-Петербург: Искусство, 1996. – С. 4.

tadqiq qiladi, lisoniy olam tasavvurining tizimli bayonini yoritadi va ta’limning ta’limiy, tarbiyaviy va intellektual vazifalarini ado etadi”²¹.

Shunday qilib, lingvomadaniyatshunoslik majmuaviy yo‘nalish bo‘lib, madaniyat va tilning o‘zaro munosabatlarga kirishuvini, o‘zaro bir-birlariga ta’siri jarayonini, funksional xususiyatini o‘rganadi, bu jarayonni tizimli ravishda zamonaviy metodlarga asoslangan holda tadqiq qiladi. “Konsept” atamasi tilshunoslikda olimlar tomonidan turlicha ilmiy talqin qilingan bo‘lib, V.A.Maslova tomonidan aytilgan ta’rif ushbu atama mohiyatini aniqroq aks ettirgan: “konsept lingvomadaniy o‘ziga xoslikka ega bo‘lgan ma’lum bir etnomadaniyat vakillarini u yoki bu tarzda tavsiflovchi semantik tuzilmadir”²². “Konsept markazi har doim eng muhim sanalgan tushunchadan tashkil topadi, chunki konsept madaniyatni tadqiq qilishga xizmat qiladi, madaniyat asosida esa aynan qadriyatlar tamoyili yotadi”²³. Konsept, o‘z o‘rnida, inson tafakkurining mahsuli hisoblanadi. Tadqiqot obyekti hisoblanmish “o‘gay ona” konseptining “ona” konsepti bilan lingvomadaniy o‘xshashliklari kuzatiladi, buning asosiy sababi ularning universalligida. Konsept tushunchasi o‘zida mantiqshunoslik, psixologiya, tilshunoslik va falsafa fanlarining o‘zaro bog‘liqligi, hamkorligini aks ettiradi.

Konseptlar majmui konseptosferani tashkil qiladi. Konseptosfera tushunchasi esa ko‘p qatlamlı bo‘lib, u o‘z ichiga individual, guruhiy va milliy konseptosferalarni oladi. Turlicha konseptosferalarning o‘zaro aloqasi bir-biri bilan bog‘liq xarakterga ega. Konseptosfera atamasi asosan chog‘ishtirma tadqiqtolar uchun muhim sanaladi, chunki bu yo‘nalishdagi tahlillarda konseptosferaning milliy xususiyatlari asosiy obyekt sifatida olinadi; asosiy obyekt bo‘lgach esa konseptosferalar har bir til sathida turlicha berilishi bilan izohlanadi. Bunda so‘z, so‘z ma’nosi, shu ma’nolarning konseptlari o‘z holicha emas, aksincha, insonning “fikrlar qatlam”ida muayyan bir shaklda paydo bo‘lishi bilan izohlanadi. Lingvomadaniy konseptlar turli asoslarga ko‘ra tasnif qilinishi

²¹ Воробьев В.В. Лингвокультурология. – М.: Издательство РУДН, 2008. – С. 125-126.

²² Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. – М.: Флинта Наук, 2007. – С. 50.

²³ Michael J. O’Brien at all. Cultural traits as units of analysis. – London: Carlton House Terrace, 2011. – P. 3797.

mumkin. “Tanlab olingen turli xil mavzular nuqtai nazaridan konseptlar, masalan, emotsional, ta’limiy, kontekstual va boshqa konseptosferalarga bo‘linishi ham mumkin. Ma’lum bir tilda gaplashuvchi odamlarga nisbatan tasniflanadigan konseptlar esa individual, mikroguruhiy, makroguruhiy, milliy, umuminsoniy konseptosferalarni hosil qiladi. Tilning milliy konseptosferasi milliy madaniyat bilan bog‘liq bo‘lib, tarixiy va diniy tajribalar bilan aloqada bo‘ladi”²⁴.

Individual konseptosferalar oila, jamiyat bilan bog‘liq holda o‘rganiladi. Yuqorida keltirilgan fikrlardan kelib chiqadigan bo‘lsak, til faqatgina muloqot quroli emas, balki u madaniyatning ko‘zgusidir, chunki har bir tilni milliy va madaniy konseptosferalarda ko‘ramiz. Turli tadqiqotlar jarayonida u yoki bu diskursda pedagogik, diniy, siyosiy, falsafiy, tibbiyotga doir va boshqa funksiyaga kirishuvchi konseptlarni ham ajratish mumkin. Agar D.S.Lixachev ta’biri bilan aytadigan bo‘lsak, “konseptosfera – bu alohida shaxsning lug‘at boyligida, xuddi o‘sha jamiyatda mavjud bo‘lgan tildagi singari, ochiladigan imkoniyatlarning barchasidir. Lingvomadaniyatshunoslik uchun konseptning invariantliligi, mazmunan to‘liq bo‘lishi xosdir (konsept inson faoliyati natijalarini aks ettiradi). Konsept lug‘atlarda qayd etilgan ma’nolaridan farqli o‘laroq individual ma’no sifatida talqin etiladi. Konseptlar to‘plami ma’lum bir xalqning va shu xalq iste’molida bo‘lgan ma’lum bir tilning konseptosferasini tashkil etadiki, bu bevosita olamning lisoniy manzarasiga bog‘liqdir. Konseptlar guruhini D.S.Lixachev konseptosferalar yoki bo‘lmasa, ideosferalar deb atashni taklif qiladi: “Umuman olganda, individual shaxsning so‘z boyligida, shuningdek, butun tilda kashf etilgan jami tushunchalar yig‘indisini konseptosfera deb atashimiz mumkin”²⁵. Shunday qilib, D.S. Lixachev konseptosferani verbal hudud bilan o‘zaro bog‘laydi, ammo shu bilan birga konseptosferaning mazmuni milliy madaniyatning rivojlanish darajasi bilan belgilanishini ta’kidlaydi, u konseptosferalarning ko‘pligi haqida fikr bildiradi, millat, oila, ijtimoiy jamoalar ideosferasi va shu bilan birga, inson ongida konseptosferalar bir-biriga ta’sir

²⁴ Карасик, В. И. Языковой круг: личность, 2. концепты, дискурс. – М., 2004. – С. 52.

²⁵ Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. – М.: Academia, 1997. – С. 281.

o‘tkazgan holda mavjud bo‘lishi mumkin, degan ta’rifni beradi: “Konseptlar o‘rtasida odamning madaniyat darajasi, uning ma’lum bir jamoaga mansubligi, shaxsiyati bilan belgilanadigan bog‘liqlik mavjud. Bir konseptosfera boshqasi bilan birikishi mumkin, aytaylik, bir tilning umumiyligini olingan konseptosferasi, lekin unda muhandis, oila konseptosferasi, shuningdek, individual konseptosferalar mavjud bo‘lishi mumkin. Keyingi konseptosferalarning har biri o‘zidan oldingisining mazmun doirasini toraytiradi, lekin shu bilan bir qatorda va bir vaqtning o‘zida, uni kengaytirishi ham mumkin”²⁶.

Konseptosferalar tadqiqiga bag‘ishlangan ko‘pgina ilmiy ishlarda ta’kidlanishicha, konseptosferalar hududiy tuzilmaga ega, ya’ni unda markaz va sarhadlar ajratiladi. Markaz qismidan iste’molda nisbatan faolroq bo‘lgan konseptlar joy oladi. Har bir tilda mavjud bo‘lgan har qanday konseptosferaga faktual elementlar, guruhiy qatlamiciga esa yaqin va uzoq sathlar elementlarini kiritish mumkin. Misol tariqasida ingliz va o‘zbek tillaridagi “woman/ayol” konseptosferasining konseptual maydonini ko‘rib chiqamiz, bu tasodifiy emas, chunki tadqiqot ishimiz uchun mavzu qilib tanlagan “o‘gay ona” konseptining yadrosini ham aynan shu so‘z tashkil etadi. Bundan tashqari, milliy madaniyat nuqtai nazaridan ham, “ona” konsepti “woman/ayol” konseptosferasining yadrosidan o‘rin oladi, chunki ikki tilda ham insoniyatning muqaddas qadriyatlari aynan shu so‘z bilan chambarchas bog‘liq: *ona vatan, ona yer, motherland, mother tongue*.

Ingliz tilida “woman” konseptosferasining konseptual maydoni quyidagicha ko‘rinish oladi (qarang: Ilova 3.1.):

- I. Konseptosfera yadroasi: *woman: mother – human being.*
- II. Yaqin sarhad: *person – daughter – girl – sister – grandmother – aunt – girlfriend – wife – bride – granddaughter – generation.*
- III. Uzoq sarhad: *family – daughter-in-law – society – piece – marriage – stepmother – happiness – birth – respect – wealth – people – love – death – queen.*

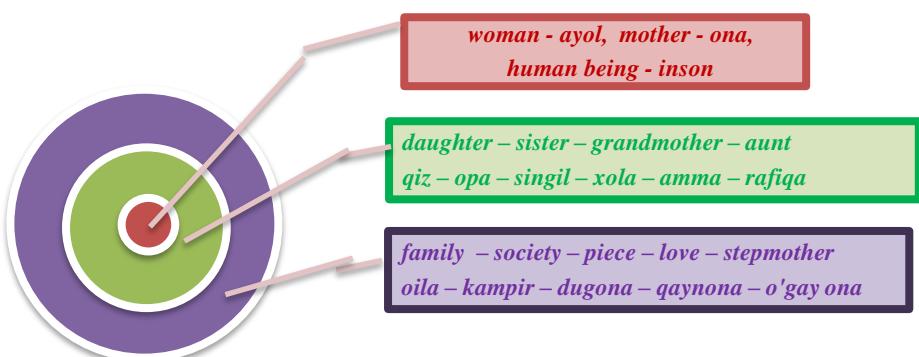
---

²⁶ Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. – Москва: Academia, 1997. – С. 282.

Xuddi shu tariqa o‘zbek tilidagi “ayol” konzeptosferasining konseptual maydoni yaratiladi (qarang: Illova 3.2.):

- I. Konzeptosfera yadrosi: *ayol: ona – inson.*
- II. Yaqin sarhad: *odam – qiz – opa – singil – xola – amma – rafiq – kelin – buvi – mahbuba – yor – avlod.*
- III. Uzoq sarhad: *oila – kampir – dugona – qaynona – o‘gay ona – jamiyat – muhabbat – yoshlik – nikoh – tarbiya – hamshira – oqsoch – tabiat – nafosat – mehr – muruvvat – baxt – sadoqat – vafo – o‘choq – bayram – hurmat – olima – shoira – qirolicha – xursandchilik – aza – motam – chiroq...*

Ushbu misollardan ko‘rishimiz mumkin-ki, “ayol” konzeptosferasi yadro va sarhadlarida turli konseptlardan tashkil topgan, ular turg‘un va turg‘un bo‘lmagan, verballashuv vositalariga ega bo‘lmagan, muhim, nomuhim, hali shakllanib ulgurmagan, mutlaqo shaxsiy, amalda verballashmaydigan shakllardan ham tashkil topgan. Bu konseptlarning turg‘un holatini va umumiyligini xususiyatlari aniqlash uchun, so‘z ma’nolarining lug‘atlardagi izohlanishiga murojaat qildik va aniqladik. Ularni tahlil qilish, asnosida shu narsa ma’lum bo‘ldi-ki, konzeptosfera yadrosi har ikkala tilda ham bir xil idrok etiladi, lekin sarhadlarda farqlarni ko‘rish mumkin. Bu esa konseptlarning milliy xususiyatlari, olamning lisoniy va milliy manzarasidan kelib chiqqan holda farqlanadi.

1.1–rasm. “Woman/ayol” konzeptosferasining yadro va sarhadlari

Shunday qilib, lingvomadaniyatshunoslik olam manzarasini lisoniy manzara bilan birgalikda olamning umumiyligini manzarasi doirasida o‘rganishni ilgari suradi. S.A. Askoldov ko‘proq psixologik murakkablik, individuallik, imkoniyatlarning noaniqligi va badiiy assotsiativligi bilan ajralib turadigan badiiy konseptlarga

alohida e'tibor beradi: "Muallif yaratgan obraz jamoaviy ongning atributiga aylanib ulgurgan bo'lsagina badiiy konseptlar nazariyasidan lingvomadaniyatshunoslikda foydalanish mumkin"²⁷.

D.S. Lixachev konsept nazariyasini kognitiv aspektida ishlab chiqqan bo'lishiga qaramay, uning konsept va madaniyat o'rtasidagi munosabatlar haqidagi g'oyalari lingvomadaniy tadqiqotlar uchun samarali bo'ldi. "Millatning butun madaniyati qanchalik boy bo'lsa, milliy tilning konseptosferasi shunchalik boydir"²⁸.

Lingvomadaniyatshunoslik konsepti bilan bog'liq muhim muammo – bu uning nomini tanlashdir. Madaniyat konsepti nomini tanlash, shak-shubhasiz, shartli ravishda amalga oshiriladi. Bitta nom u yoki bu konseptga mos keladigan barcha tasavvurlarni umumlashtirib, barcha ma'nolarni qamrab ololmaydi. Shuning uchun lingvomadaniyatshunoslik tadqiqotlari oldida turgan eng birinchi muammo ushbu vazifalarni bajara oladigan nom tanlash muammosidir. Boshqacha qilib aytganda, konsept nomining eng yaxshi grammatik shakli bu uni mavhum ot bilan ifodalashdir. Boshqa madaniyat vakillarini tushunish uchun, eng avvalo, o'sha xalqqa mansub bo'lgan individuallashtirilgan madaniyat xususiyatlaridan boxabar bo'lmoqlik joiz, masalan, ingliz tilida so'zlashadigan mamlakatlar xalqlari madaniyatida shaxs/individ qiziqishlari jamoaviy qiziqishlardan bir muncha yuqoriq turadi. Ushbu fikrimizga ingliz tilidagi "men" kishilik olmoshiga murojaat qilishning o'ziyoq dalil bo'la oladi, chunki "men"ni bildiradigan kishilik olmoshi ingliz tilida "I" shaklida bosh harf bilan yoziladi.

Ingliz madaniyatida individual qadriyatlar guruhiy qadriyatlardan ko'ra ustun qo'yiladi, jamiyat tomonidan inson huquqlarini hurmat qilish, shaxsiy tashabbus, raqobat, shaxs erkinligi yuqori baholanadi, inson hayoti oliy qadriyat hisoblanadi. Bundan tashqari, insonning kasbiy salohiyatini baholashda uning shaxsiy sifatlari va yutuqlari hisobga olinadi. A.Vejbiskaya o'zining ilmiy ishlarida "shaxsiy avtonomiyanı hozirgi zamon ingliz jamiyatining muhim belgilaridan biri

²⁷ Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. – М.: Academia, 1997. – С. 157.

²⁸ Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. – М.: Academia, 1997. – С. 283.

sifatida ta’riflaydi va buning isboti o’laroq “*privacy*” so‘zini “tavsifiy emas, balki g‘oyaviy termindir”²⁹ deb ataydi. Boshqalarning ishlariga, hayotiga aralashmaslikni anglatuvchi ushbu termin kundalik ingliz tilida keng qo‘llaniladi. Masalan: “*My privacy is very important to me*”; “*Let me have some privacy*”; “*I did not say a word, I did not want to intrude on her privacy*”; “*He drinks a great deal in private*”, etc.

Sharqqa xos bo‘lgan yoshi ulug‘larga ko‘rsatiladigan hurmat belgisi g‘arbdagi teng huquqlilik tushunchasi bilan qarama-qarshi turishi mumkin. Angliyada jamoat transportida kimgadir joy berib, uning g‘ururini tahqirlash mumkin, chunki ushbu madaniyat doirasida bu hatti-harakat zaiflarga nisbatan qo‘llaniladi degan tushuncha mavjud. London metrosida ilingan e’lon buni dalillaydi: “*Give your seat to those who need it more*” (Joyingizni sizdan ko‘ra ko‘proq muhtoj bo‘lganlarga bering). Bizning transportimizga tushgan odam “*Invalidlarga, homilador ayollarga, qariyalarga va yosh bolali yo‘lovchilarga joy bering*” degan yozuvni ko‘radi va buni ijtimoiy tengsizlik degan ma’noda tushunmaydi. Begona madaniyat namoyondalarini tushunish o‘sha madaniyatga oid qadriyatlar tizimini puxta bilish bilan shartlanadi. Hozirgi kunda ertaklar lingvofolklorshunoslik, etnolingvistika, lingvomadaniyatshunoslik, kognitiv tilshunoslikning tadqiqot mavzusiga aylanmoqda. Ertaklardagi ba’zi konseptlarning verballahuv xususiyatlarini aniqlash maqsadida ertak konseptlarini o‘rganish til va madaniyatning o‘zaro ta’siri muammolarini hal qilishga, etno shakllanishiga yordam beradi. Shu bilan birga, ingliz va o‘zbek tillari ertaklaridagi “stepmother/o‘gay ona” konseptini chog‘ishtirma o‘rganayotganda, uning antroposentrik yo‘nalishda ekanligini alohida ta’kidlash kerak.

Bildirilgan fikrlardan xulosa qilib aytish mumkinki, madaniyat murakkab hodisa bo‘lib, nafaqat jamiyatni, balki muayyan madaniyat sohibi bo‘lgan alohida shaxsning baholovchi mo‘ljallari tizimini belgilaydi. Bunda har qanday madaniyat o‘zining tildagi noyob ifodasini topadi. Tilning faqat shaklini o‘zlashtirish, uning madaniy qismini hisobga olmaslik, o‘quvchilarining xususiy madaniyat normalari

---

²⁹ Wierzbicka A. Russian Culture Scripts: The Theory of Cultural Script-sand its applications. – Ethos, 2002. – P. 177.

bilan cheklanib qolishlariga olib keladi va natijada har ikkala til sohiblari o‘rtasida o‘zaro tushunmovchilik tug‘diradi. Turli madaniyatlarga mansub tillarda o‘quvchilarning lingvistik va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda madaniyatlararo muloqotni optimal bog‘lash uchun ular madaniyatlararo muloqot qobiliyatini egallashlari lozim bo‘ladi.

§1.2. Tilshunoslikda olamning lisoniy va konseptual manzarasi tushunchalari

Olamning lisoniy manzarasi lingvomadaniyatshunoslikdagi asosiy tushunchalardan biri bo‘lib, u insonning nutqida aks etadigan olamni idrok etishi hodisasiga asoslanadi. T.Y.Yakovleva “olam lisoniy manzarasini tilda mavjud va shu tildan foydalanayotgan kishilar jamoasi uchun maxsus bo‘lgan borliqni qabul qilish sxemasi deb tushunishni taklif qiladi”³⁰.

Shaxsiy tajriba jarayonida orttirilgan bilim til orqali “jamoaviy mulkka, jamoaviy tajribaga aylanadi”, olamning konseptual manzarasiga aylanadi. U insonning mentaliteti va ma’naviy faoliyati, uning atrofidagi olam, uning madaniyati haqidagi bilimlari natijasini aks ettiradi. Hozirgi zamon tilshunosligida olamning lisoniy manzarasi deganda, an’anaviy ravishda, tilda o‘z aksini topgan olam haqidagi bilimlar majmuasi tushuniladi. Binobarin, “olamning milliy lisoniy manzarasi” terminini qo‘llashda va talqin qilishda bir to‘xtamga kelingan: “Tillar qancha bo‘lsa, olamning shuncha milliy lisoniy manzarasi mavjud, bu tillarning har biri jamoaviy etnik ongning koinotdagi inson mavjudligini anglash va kategoriyalashtirish borasidagi ko‘p asrlik faoliyatining noyob natijalarini aks ettiradi”. “Olam manzarasi” atamasini tor ma’noda ham talqin qilish mumkin: olam tasviri muayyan tarixiy davrda shakllangan va turli bosqichlarda o‘zgarishlarga uchragan muayyan fandagi predmetlarning umumiy tarzda namoyon bo‘lishini o‘zida aks ettirgan ma’lum bir fandagi jamiiki bilimlar majmui va tizimidir, aynan shu sababli “olamning lisoniy (biologik, fizik, milliy) manzarasi”, singari atamalar mavjud”³¹.

³⁰ Яковлева Т.Е. Системный анализ английских переходных глаголов. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ленинград, 1980. – С. 21.

³¹ Пименова М.В. Типы концептов. URL:http://www.kuzspa.Ru/diss/conf_27_28/5_pimenova.doc.

Ertaklarni antroposentrizm doirasida tadqiq qilish afsonani o‘tmishning begonalashgan elementi sifatida emas, balki jonli hozirgi zamon elementi sifatida o‘rganishimizga imkon beradi, chunki insoniyat doimo qayta o‘ylash amaliga murojaat etadi, demak u afsonadan o‘zi haqida o‘ylash, o‘ziga xosligini anglash, inson omilining ta’sirida to‘plangan yangi bilimlarni uzatish uchun foydalanadi va bunday jarayonlarning natijasi tilda aks etadi. Sh.S.Safarovning ta’kidlashicha, “kognitiv tilshunoslik uchun olam haqidagi bilimning tilda aks topishi va ushbu bilimning shakllanishida tilning hissasi muhimdir. Bu yo‘nalishni tanlagan tadqiqotchi tilni voqelik, dunyoni bilish vositasi sifatida qabul qilib, ma’noni, uning hosil bo‘lishi va rivoji tahlilini birinchi o‘ringa qo‘yadi”³². A.E.Mamatovning qayd etishicha, “kognitivlik “olam konseptual manzarasini shakllantirish va tilda aks ettirish, bilimlarni lisoniy vositalar orqali tizimlashtirish” kabi jarayonlar bilan bog‘liq”³³.

Tadqiqotchilar lisoniy belgining shakllanishi ko‘p bosqichli jarayon ekanligini ko‘p bora ta’kidlashgan. Ushbu jarayonning dastlabki bosqichida olamdagи obyektlarni ko‘rish, sezish orqali idrok etish amallari bajariladi, so‘ng esa ushbu obyektlar haqida tasavvur, tushuncha yuzaga keladi (ya’ni konseptual bosqich amallari bajariladi), nihoyat eng oxirgi bosqichda konseptning lisoniy voqelanishi bilan bog‘liq amallarga ehtiyoj tug‘iladi. Ushbu amallardan eng asosiysi konseptuallashuv amali bo‘lib, u voqelik haqidagi bilimning aniq tus olishi hamda lisoniy belgining tanlanishida yetakchilik qiladi³⁴. Konseptuallashuv faoliyati ham, o‘z navbatida, ko‘p bosqichli bo‘lib, uning bajarilishi turli amallar ijrosini talab qiladi.

Konseptual tizim o‘z ichki tuzilishiga ega va uning rivoji bir qator doimiy harakatlar ijrosi bilan bog‘liq. Shunday dinamik harakatlardan biri konseptual derivatsiyadir. Bilishimizcha, konseptual derivatsiya aslida kognitiv faoliyatning bir turi, chunki u insonning lisoniy bilim boyligini yangi bilim strukturalarini hosil qilish yo‘li bilan oshiradi. Birinchi marta “konsept” (“concept”) atamasi Arastu

³² Сафаров Ш. Семантика. – Ташкент: Ўзбекистон миллый энциклопедияси, 2013. – Б. 217.

³³ Маматов А.Э. Тилга когнитив ёндашувнинг моҳияти нимада. Ўзбек тилшунослигининг долзарб муммаммолари. – Андижон, 2012. – Б. 212-221.

³⁴ Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006. – Б. 19-34.

(Aristotel) tomonidan qo‘llanilgan, keyin 1892 yilda faylasuf G. Frege obyektni va uning g‘oyasini ajratishni taklif qilgan (har qanday jumla to‘liq fikrni ifodalaydi, til falsafiy aniqlash orqali belgilaydi). R.M. Frumkinaning fikriga ko‘ra: “aynan lingvistikating falsafa, psixologiya va madaniy antropologiya bilan o‘zaro ta’siri natijasida lisoniy semantikada konsept, kategoriya, prototip atamalari paydo bo‘ldi”³⁵. Yangi bilim strukturasi – konseptning paydo bo‘lishi avvalgi konseptlar negizida kechadi. Bu insonning konseptual tizimida mavjud bo‘lgan bilimlar lisoniy belgi ko‘rinishini olganlaridan so‘ng til tizimida yangi ma’nolarni anglatuvchi boshqa (ikkilamchi) nominativ birliklarni yaratish ehtiyoji va imkoniyatining tug‘ilishidan darak beradi. Xuddi shu yo‘sindagi bilish faoliyatida yaratiladigan yangi konseptlar, ular lisoniy belgi ko‘rinishini olganlaridan so‘ng, konseptual tizimning ajralmas qismiga aylanadilar hamda uning istiqboldagi rivoji uchun asos yaratadilar. Masalan, “stepmother/o‘gay ona” konsepti *yovuz, johil, berahm, wicked* kabi ikkilamchi nominativ ma’nolarga ega:

- “Nature is the mother and the habitat of man, even if sometimes a stepmother and an unfriendly home”³⁶;
- “Dr. R.Katz knows all too well how challenging stepmotherhood can be”³⁷;
- “I never had that wicked stepmother or evil stepfather thing at all. I am very close to both stepparents and I consider them to be my parents, too”³⁸;
- “Half of all women in the US will live with or marry a man with children. To guide women new to this role – and empower those who are struggling with it – who draws upon her own experience as a stepmother”³⁹;
- Onang o‘gay bo‘lsa, otang o‘zingniki emas;
- “The classic tale of Cinderella is told by her stepmother, who was not really so wicked after all”⁴⁰ gaplarida unfriendly home, stepmotherhood, wicked stepmother, evil stepfather, experienced stepmother konseptual birliklari

³⁵ Телия В.Н. Русская фразеология. – М.: Наука, 1996. – С. 196.

³⁶ Dewey, J. Experience and education. – New York: Macmillan, 1938 – P. 42.

³⁷ Rachelle Katz. The Happy Stepouple. – New York, 2020. – P. 78.

³⁸ Mark Ronson. Lost at Sea: The Jon Ronson Mysteries. – Picador, 2013. – P. 11.

³⁹ Wednesday Martin. Primates of Park Avenue. – London, 2019. – P. 32.

⁴⁰ Trisha Shaskan. Punk Skunks. – Capstorie, 2016. – P. 13.

yaratilganiga guvoh bo‘lamiz. Shuningdek, resourceful stepmother, happy stepmother, stepmonster, praised stepmother yoki poetic stepmother konseptual birliklarini uchratish mumkin.

Tadqiqotimizda konseptual tahlil obyekti sifatida “o‘gay ona” konseptini tanlagan ekanmiz, “olamning lisoniy manzarasi”da odamning ichki qiyofasini tasvirlash usuli ishlab chiqilganligi, bunday tahlil usuli insonning ma’naviy turmushini aks ettiruvchi (“aql”, “tuyg‘u”, “zakovat”) alohida konseptlar tahlilidan hosil bo‘lishi, yoki boshqa semantik va semiotik kategoriyalar (uzoq-yaqin, old-orqa, uzun-qisqa) tahlili orqali shakllantirilishi mumkinligini yana bir bor ta’kidlab o‘tish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Olamning konseptual manzarasi konseptlardan tashkil topgan muayyan obrazlar majmui sifatida olamning lisoniy manzarasidan kengroq va boyroq, chunki olam haqidagi ma’lumotlar inson ongida nafaqat verbal balki noverbal ravishda ham kodlanadi. Shu sabab olamning konseptual manzarasi olamning lisoniy manzarasiga nisbatan murakkabroq, chunki milliy til konseptosfera ichida “*yashaydi*”⁴¹.

Muayyan til egalari ongida shakllangan olamning lisoniy manzarasi asosan insonning hayotiy ehtiyojlariga, ya’ni mehnat faoliyatining muhim turlariga mos keladi. Qadriyatlarga xos qarashlarning o‘zgarishiga an’anaviy turmush tarzi ham muayyan darajada ta’sir qiladi. V.A.Maslovaning fikricha, “odamlar nisbatan ko‘proq uchratadigan narsalar, voqealar, predmetli-obrazlar etaloni tasavvurlar yig‘indisi sifatida birlashib, obyektiv borliqni aks ettiradi va bu olamning umumiylisyoniy manzarasini hosil qiladi”⁴².

Yuqorida keltirilgan fikrlardan olamning lisoniy manzarasi olamning konseptual manzarasining verballahgan qismi, shuningdek, uning lisoniy shakllarda ifodalangan bilimlari yig‘indilarini hisobga oladigan chuqur va yuqori qatlamlaridir, degan xulosaga kelish mumkin. Bu o‘rinda ayrim tadqiqotchilarining fikrlarini ham alohida ta’kidlash joiz. Olamning lisoniy manzarasi deyilganida biz tilda o‘z aksini topgan va muayyan lisoniy jamoaga xos bo‘lgan olamni idrok

---

⁴¹ Гришаева Л.И., Цурикова Л.В. Введение в теорию межкультурную коммуникацию. – М., 2007. – С. 101.

⁴² Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. – М.: Флинта Наук, 2007. – С. 96.

qilish andozasini tushunamiz. Misol tariqasida, “stepmother” konseptining xalq orasida qo’llaniladigan variantlarini keltirib o’tish mumkin: – “*To be sure a stepmother to a girl is a different thing to a second wife to a man!*; – *If being a stepmother has worked out very well stepmother loves her stepchildren very much*; – *A day is sometimes our mother, sometimes our stepmother*”⁴³.

Shunday qilib, olamning lisoniy manzarasi muayyan til vakillarining til orqali o‘ziga xos olamini qurishlaridir. “Til, madaniyat va borliqning o‘zaro munosabatlari quyidagicha talqin qilinadi: olamning til orqali ifodalanishi shu tilda gapiruvchi xalqning jamoaviy ijod mahsulidir va har bir yangi avlod o‘z ona tili orqali madaniyatning to‘liq shaklini qabul qiladi. Aynan mana shu madaniyatda milliy xarakter, dunyoqarash, axloq kabi tushunchalar o‘z aksini topadi. Til, shunday qilib, olamni va madaniyatni o‘zida aks ettirib faol yaratuvchilik vazifasini bajaradi. Olam manzarasining milliy o‘ziga xosligini xalqning faqat ruhiy holatiga bog‘lash mumkin bo‘lmasada, ammo aslida olamni idrok qilishning butun jarayoniga ruhiy holatgina yangicha tus bera oladi. Chunki borliqni anglab olish – u haqidagi axborotlarni tushuncha va tasavvur shaklida intellektual tarzda qayta ishlashdir, olamni ruhiy nuqtai nazardan idrok qilishda esa dastlab tafakkur va milliy farq xususiyatlari namoyon bo‘lib, u o‘zida “tafakkur psixologiyasi va mental faoliyat” farqlarini aks ettiradi”⁴⁴.

Shunday bo‘lsa-da, insonning ma’naviy va jismoniy faoliyati bir-biri bilan chambarchas bog‘liqligini ta’kidlash joiz. Insonning o‘zini va olamni tushunishi, avvalo, til orqali ro‘y beradi. Tilni til sohiblarining dunyoqarashlarini aks ettiradigan ko‘zguga qiyoslash mumkin. Har bir so‘z konseptual jihatdan muhim bo‘lgan semantik maydon bilan o‘ralgan. Koncept so‘z ma’nosining hajmi uni diaxronik kesimda, uning tilda paydo bo‘lishidan boshlab, bugungi kungacha bo‘lgan holatini tahlil qilish imkonini beradi. Inson ongida olamning lisoniy manzarasi nazariyasining vujudga kelishi E.Sepir va B.Uorflarning “lingvistik

---

⁴³ <http://nota.triwe.net/>

⁴⁴ Кубрякова Е.С. Язык и Знание. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 36.

nisbiylik farazi orqali boshlandi”⁴⁵. Til ilmiga birinchilardan bo‘lib, “olamning lisoniy manzarasi” tushunchasini iste’molga kiritgan olim I.L.Vaysgerberdir. Uning fikriga ko‘ra, “idrok va tafakkur tilning etnospesifik strukturasiga bog‘liq. Muayyan til tizimiga mansub u yoki bu lisoniy konstruksiyalar ongsiz ravishda qo‘llanilib, oxir oqibatda shu til sohiblariga mansub individual tajribaning tartibga solingan sxemasi sifatida olamning tipik manzarasini hosil qiladi. Borliq elementlarini alohida ajratib ko‘rsatish omili vazifasini tilning grammatic qurilishi bajaradi. Shunday qilib, gipoteza mualliflari inson ongida mavjud bo‘lgan tushunchalar tizimi, shuningdek, uning tafakkuridagi muhim o‘ziga xosliklar muayyan bir til sistemasida shu tilda gapiruvchilar tomonidan vujudga keladi, degan xulosaga kelishadi”⁴⁶. Olamning lisoniy manzarasi va lisoniy kategoriyalashtirish muammolari tadqiqining bugungi holatini tahlil qilish ular uzluksiz o‘zaro munosabatda ekanligini va asosan insonni o‘rab turgan obyektiv borliqni o‘rganish muammolari bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. “Olamning lisoniy manzarasi – bu turli lisoniy vositalar yordamida borliqni sistemali, yaxlit aks ettirishdir”⁴⁷.

Moddiy olamning yaxlitligi, uni bilishning umumiy qonuniyatları va muayyan xalq tarixidagi bosqichlarning umumiyligi, bularning barchasi har qanday tildagi olam manzarasining umumiy yadrosi shakllanishiga xizmat qiladigan, yer yuzidagi barcha odamlarning bir-birini tushunishini ta’minlaydigan omillardan. Shu bilan birga, har bir xalq o‘z turmush tarzi, e’tiqodlari, rasm-rusumlari va an’analari bilan ajralib turadi va o‘ziga xos milliy belgilari bilan olamning milliy manzarasi shakllantiriladi. Binobarin, olamning lisoniy manzarasi, bir tomondan, lisoniy universaliyalar (turli tillar uchun umumiy elementlar va xususiyatlar)ni ifodalovchi til tizimiga oid vositalar orqali shakllansa, ikkinchi tomondan, u yoki bu xalqning milliy dunyoqarashini jipslashtirgan til vositalari bilan shakllanadi.

⁴⁵ Сепир Э. Избранные труды по языкоznанию и культурологии. – М., 1993; Уорф. Наука и языкоznание // Новое в лингвистике. Вып. 1. – М.: 1960. – С. 656.

⁴⁶ Вайсгербер. Родной язык и формирование духа. – М., 1993. – С. 19.

⁴⁷ Чакалова Э.П. Языковая презентация национальной картины мира в художественном тексте (на материале английского и русского языков): Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Краснодар, 2006. – С. 13.

Olamning milliy lisoniy manzarasida shaxsning tasavvuridagi kognitiv bilimlari ma'lum bir sotsium uchun dolzarb bo'lgan konseptlarning shakllanishi va tahlilini, muayyan etnos konseptosferasining milliy o'ziga xosliklarini o'rganish va konseptuallashtirish imkoniyatini beradi. Olam manzarasi va olamning lisoniy manzarasi munosabatiga doir muammolar V.Gumboldt, G.A.Brutyan, Y.L.Vaysgerber, N.D.Arutyunova, G.D.Gachev, B.A.Serebrennikov, G.V.Kolshanskiy, O.Y.Medvedeva, L.A.Mikeshina, T.V.Sivyan, V.I.Postovalova, Sh.S.Safarov, G.H.Boqieva, A.E.Mamatov, M.R.Galieva, D.B.Agzamova va boshqalarning tadqiqot ishlarida atroflicha o'rganilgan.

Insonning tafakkur olamida madaniyatning asosiy birligi sifatida tushuniladigan "konsept" tushunchasini ko'rib chiqdik. Shuni ta'kidlash kerakki, konseptlar insoniyatning turli sohalariga, xususan, dunyoni o'zlashtirishning obrazli (san'at) sohalariga tatbiq qilingan asosiy madaniy shakllanishdir. Natijada, biz ertaklar olam va insoniyat tajribasini o'zlashtirish usullaridan biri sifatida ba'zi madaniyatga oid konseptlarni qo'llash maydoni bo'lib, bu yerda "sehr" konsepti ustunlik qiladi degan xulosaga keldik: o'zbek tili badiyatidagi ertaklar misolida *uchar gilam*, *yoriltosh*, *hayot suvi*; ingliz tili sathidagi ertaklarda *unicorn*, *dragon*, *griffin*, *werewolf*, *fairy*, *boggart*, *water spirits*, *bogie*. Ertaklar tilini o'rganishning bu aspekti anchayin qiziqarli tuyuladi va yana boshqa shu kabi konseptlarni aniqlash istiqbollidir. N.B.Gvishiani individual so'zlarning talqini va semantikasi xususida to'xtalib: "badiiy asarlarda lingvistik shakli va mazmuniga ega bo'lgan, turli janrlarga mansubligi bilan ajralib turadigan ma'lum marker-so'zlarni, konseptual obrazlar (conceptual patterns)ni topish mumkin deb hisoblaydi. Bunday nisbatan mavhum, kategorial tasavvurlar matnning konstruksiyasini belgilaydi"⁴⁸.

Ertakning kompozitsion qismlarini verballashtirishni tahlil qilish, ertak tili o'ziga xos nutq formulalari bilan ajralib turishini tasdiqladi. Ertak tilidagi nutq formulalari tizimi ertakning kompozitsion qismlarini shakllantirish uchun ishlataladi – ertakning boshlanish qismi: *Once upon a time...*, *There once was. – Bor*

---

⁴⁸ Gvishiani N. Linking Text Genres to Conceptual Patterns (a corpus-driven analysis) // "Lateum 2013 Conference Proceedings, 2013. – P. 12–13.

ekanda yo‘q ekan... , syujet rivoji: so many years past..., struggled together, one unfortunate day, a short time after, then suddenly; ertakning oxiri: Finally, This story teaches, So they lived long and happy life. – Shunday qilib uzoq va baxtli hayot kechiribdilar; “...so the little pig put on the cover again in an instant, boiled him up, and ate him for supper, and lived happy ever afterwards”.

Ertak tilidagi zamonni anglatuvchi konseptlar lisoniy vositalar tizimidan, shu jumladan, alohida so‘zlar, iboralar va barqaror nutq formulalaridan foydalangan holda ifodalanadi:

- **Once upon a time**, a princess named Snow White lived;
- “*I cannot wait another day!*” she declared;
- **The next day** he took Snow White into the woods;
- **And never** come back to the castle!;
- **Before** her father had re-married;
- **After** the Queen had moved into the castle;
- **Soon** they all relaxed and shared their stories;
- **The next morning** before they left for work;
- **All of a sudden**, lightning hit the mountain!
- They returned to the Prince’s kingdom and lived happily **ever after**⁴⁹.

O‘zbek tilida ham xuddi shunday alohida so‘zlar, iboralar va barqaror nutq formulalaridan foydalilaniladi:

- **Bir zamonda** katta bir soy bo ‘yida ;
- *Uning butun kuni urish-janjal va to ‘polon bilan o ‘tar ekan;*
- *Zumrad erta bilan barvaqt ko ‘zasini ko ‘tarib ... ;*
- **Bir kun** kampir Zumradni yomonlab...;
- **Shu paytda** birdan shamol turibdi;
- **Kech bo ‘libdi**, otasidan darak bo ‘lmabdi;
- **Qimmat ertadan qora kechgacha** yalqovlanib o ‘tiraverar ekan.⁵⁰

---

⁴⁹ English Fairy tales. Snow White and the Seven Dwarfs Story. Introduction.<http://nota.triwe.net/>.

⁵⁰ Ўзбек халқ эртаклари. Зумрад ва Қиммат. – Тошкент, 2007. – 238 6.

Xuddi shuningdek, makon ham ertak syujetini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ertakdagi voqealar tez rivojlanadi, shuning uchun ularni tavsiflash uchun ma’lum sintaktik konstruksiyalardan foydalaniladi (masalan, maxsus ritmni, ba’zan esa qofiyani anglatadigan sintaktik parallellik). Bu ertak qadimgi davrlarda xalq og‘zaki ijodining janri bo‘lganligi va bugungi kunda ham ertaklarda qadimgi nutq formulalari saqlanib qolganligi bilan bog‘liq.

Makon tushunchasini bildiruvchi so‘zlar ishtirokida yasalgan gaplar:

- *a princess named Snow White lived in a castle ...;*
- *he took Snow White into the woods;*
- *Yet no sound came from the cottage;*
- *They would take long walks in the royal garden*⁵¹.

“O‘zbek tilida makon tushunchasini bildiruvchi so‘zlar:

- *Bir zamonda katta bir soy bo‘yida kichkina bir uy bo‘lar ekan;*
- *adashtirib kelish uchun tog‘ – toshlarni kezib, bir o‘rmonga boribdi;*
- *qizga dunyoda topilmaydigan rasmlı kitob va qo‘g‘irchoqlar berib;*
- *Tom baland ekan, undan hamma yoq ko‘rinar ekan*⁵².

Nutqni tahlil qilganda, lisoniy bilimlarning antroposentrik paradigmasi konteksti, shuningdek, madaniy tarkibiy qismi an’anaviy filologik tahlil usullarida qay darajada qo‘llanilsa, lingvomadaniyatshunoslik usullarida ham shunday qo‘llanilishi kerak, va bunda olinadigan natija ma’lum bir davrga xos bo‘lgan madaniyat, dunyo, makon va vaqt tushunchalari, qadriyatlar bilan o‘zaro bog‘liq bo‘ladi. Nutqda berilgan ma’no ma’lum ijtimoiy-madaniy holatlar doirasida tubdan o‘zgarib turadi, shuning uchun lingvistik iboralar shunchaki uzatilibgina qolmay, balki qabul qiluvchi tomonidan qayta izohlanadi. Natijada, nutq inson hayoti va atrofdagi hodisalar majmuasi: madaniyat, til, ijtimoiy-madaniy amaliyotlar va hatto tarixni aniq aks ettiradi.

Olamning mifologik va badiiy (badiiy matnlarda taqdim etilgan) manzaralari bir-biri bilan o‘zaro bog‘liq: dunyoning mifologik manzarasi, reallik qiyofasining

---

⁵¹ English Fairy tales. Snow White and the Seven Dwarfs Story. Introduction. <http://nota.triwe.net/>.

⁵² Ўзбек халқ эртаклари. Зумрад ва Қиммат. – Тошкент, 2007. – 238 6.

tasviri sifatida, tasavvur va mantiqdan farqli o‘laroq, obrazlilik va aksiologik idrok asosida qurilgan bo‘lib, badiiy adabiyot tarkibiga kiritilgan. Olam badiiy manzarasining “mifologiyasi” real olamdan tashqariga chiqqan mifologemalar tizimi, metafora, taqqoslash, ramzlar, badiiy asar obrazlarini harakatga keltirishni “boshqaradi”. Olam badiiy manzarasining “mifologik xarakteri”⁵³ yozuvchi ijodiy uslubining o‘ziga xosligi, mifologik asar zaminida yotgan afsonani ochishning o‘ziga xos xususiyatlariga bog‘liq. Ertak qahramonlari tizim keng, ammo cheksiz emas, u cheklanganlik va juda o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Shu o‘rinda ta’kidlab o‘tish joizki, ertak personajlarini tanib olish oson, chunki ular ma’lum ertaklardagina qahramondirlar. Tilning milliy-madaniy semantikasi – bu tarix mahsuli, demak tarix qanchalik boy bo‘lsa, lisoniy birliklar mazmuni ham shunchalik boy bo‘ladi. Tilda insonning olam haqida xilma-xil sharoitlarda to‘plagan bilimlari, tajribalari, xalqning tabiiy o‘ziga xosliklari, uning ijtimoiy turmush tarzi, tarixiy taqdiri, hayotiy tajribalari o‘z aksini topadi. Milliy fikrlash tarzini aks ettiruvchi va shakllantiruvchi lingvospesifik konseptlarni aniqlash va talqin qilish bugungi kun tilshunosligining dolzarb masalalaridan biri bo‘lib turibdi.

Hozirgi vaqtida lingvokulturologiya dunyo tilshunosligida eng rivojlangan sohalardan biri bo‘lib hisoblanadi. Madaniyat, xalq tafakkuri, uning olamni idrok etishidagi o‘ziga xos jihatlarning tilda aks etishini o‘rganish lingvokulturologiyaning asosiy maqsadidir. Olamning lisoniy manzarasini, madaniyatning asosiy konseptlari majmui bo‘lgan konseptosferani, lisoniy ongi tavsiflash hamda til egalarining milliy-madaniy mentalligini aks ettiruvchi lisoniy birliklarni, insoniyatning qadimiy tasavvurlariga muvofiq keluvchi madaniy arxetiplarni, nutqiy muloqotga xos bo‘lgan milliy ijtimoiy–madaniy stereotiplarni aniqlash lingvokulturologiyaning asosiy vazifalari hisoblanadi. Odam ongida yaralgan olam manzarasi, tabiiyki, tamoman turg‘un, o‘zgarmas tuzilma emas, u tafakkur taraqqiyoti, jamiyat rivoji, fan yutuqlari, bilish usullarining takomili bilan bog‘liq ravishda o‘zgarib, mukammallahib borishi mumkin.

⁵³ Евтушенко Н.Ю. «Мифологичность» художественной картины мира // Филол. науки. – Тамбов, 2008. – С. 88

Antroposentriklikni asosiy g‘oyasi sifatida e’tirof etgan bugungi tilshunoslikda “olam manzarasi” ayniqsa, “olamning lisoniy manzarasi” tushunchalari markaziy o‘rinni egalladi. Olam manzarasidagi markaziy tushunchalardan biri “konsept” ekanligi va mazkur manzara shu konseptlardan tarkib topgan yaxlit “konseptosfera”ligi bugungi fanda barqaror nazariyaga aylandi. Ammo konsept qanchalik mental, ongga oid tushuncha bo‘lmisin, uni tildan, milliy-madaniy unsurlardan butunlay xoli bo‘lgan tushuncha sifatida ta’riflash to‘g‘ri bo‘lmaydi. Chunki “konsept mundarijasida til sohiblarining dunyoqarashi va boshqa turli milliy-madaniy belgilarning aks topishi muqarrar. Milliylik va madaniylikning kuchi shundaki, hatto umuminsoniy ahamiyatga ega bo‘lgan konseptlarning mundarijasi ham turlicha qo‘srimcha konnotativ ma’no bo‘laklariga ega bo‘lishi mumkin”. Olamning kognitiv manzarasining bunyod bo‘lishida, umuman, bilish (kognitsiya) deyiladigan izchil amalning muayyan maqsad manziliga yetishida tilning qat’iy qoidalaridan aslo ko‘z yumib bo‘lmaydi. Shuning uchun ham kognitiv tilshunoslikda til inson miyasida amalga oshadigan barcha mental jarayonlarni, inson ongini anglashning vositasi sifatida qaraladi, lisoniy birliklar o‘z-o‘zicha emas, balki ular aloqalangan kognitiv tuzilmalar bilan birgalikda o‘rganiladi; bilimlarning ortishi va taraqqiy qilishiga olib keluvchi barcha jarayonlarda tilning mutlaq roli e’tirof etiladi.

Olam lisoniy manzarasi – ongda real va abstrakt olamlarning mental kategoriyalar vositasida konseptuallashuvi va kategoriyalashuvi natijasida hosil bo‘lgan axborotning madaniy va lisoniy shaklidir.

§1.3. Xalq og‘zaki ijodida ertak janrini o‘rganishning lingvomadaniy asoslari

Og‘zaki so‘z san’ati “folklor” yoki “xalq og‘zaki poetik ijodi” atamalari bilan ifodalanadi. Folklor atamasi birinchi marta XIX asr tadqiqotchisi V.Toms tomonidan 1846-yilda qo‘llangan: “*folk*” – xalq, “*lore*” – bilim, donolik, donishmandlik, ya’ni “*xalq donishmandligi*” degan ma’noni anglatadi⁵⁴. Folklor termini turli mamlakatlarda turli ma’noda qo‘llanadi. Masalan, Angliya va

⁵⁴ <http://www.skase./Volumes/JTL01/val.pdf>.

AQShda xalq badiiy faoliyatining barcha turi “poetik ijod”, ya’ni musiqa, raqs, teatr, tasviriy va amaliy san’at, shuningdek irim-sirim, ishonch-e’tiqod va urf-odatlar shu termin bilan ataladi. Folklor deganda asosan xalq og‘zaki ijodi tushuniladi. Folklorda so‘z, kuy va ijo ro’biy doimo saqlanadi. “Xalq og‘zaki ijodi uzoq davrlardan beri tarixning yo‘ldoshi, uning chinakam aks-sadosi bo‘lib kelgan, u tarixiy voqealarni xalq ommasining tushunchasi nuqtai nazaridan kelib chiqib, badiiy formalarda baholanadi. Xalq og‘zaki ijodini o‘rganuvchi fan “folklorshunoslik” deb yuritiladi. Bundan tashqari folklor asarlari bilan bir qancha fanlar shug‘ullanadi”⁵⁵. Tarixchilar tarixiy voqealarning xalq og‘zaki ijodida qanday aks etganini o‘rganadi. Etnograflarni xalqning urf-odatlari qiziqtirsa, san’atshunoslар esa folklordagi musiqa, raqs, o‘yin va boshqalarni o‘rganadilar. Tilshunoslар xalq og‘zaki ijodi tilining lahja va shevalari bilan, adabiyotshunoslар folklor asarlarining yozma adabiyot bilan munosabatlarini tekshiradi. “Folklor asarlari xalq hayotini aks ettiradi, xalqning olam haqidagi tushunchalarini uning didi, zavqini, ijtimoiy, tarixiy, siyosiy, falsafiy va badiiy estetik qarashlarni o‘zida mujassamlashtiradi”⁵⁶.

Folklor hamma zamonlarda ham ijod sarchashmasi hisoblanib keladi. Zero, insoniyat ilk ibridoiy jamoa tuzumi davridan boshlab alla, qo‘shiq, afsona, ertak va dostonlarda o‘zining yuksak orzu-umidlari, zavq-shavqi-yu, kurashlarini ifodalagan. “Xalq og‘zaki ijodi o‘zining tematik rang–barangligi, yuksak optimistik g‘oyalar bilan yo‘g‘rilganligi, xalq turmushi, urinishi, mehnati yuksak ideallarga maskanligi, xullas, xalq hayotining barcha tomonlari bilan uzviy bog‘liqligi bilan ham g‘oyatda e’tiborlidir”⁵⁷.

Xalq ertakning yaratuvchisi bo‘lib, syujetlar uchun real hayotdan lahzalarni tanlaydi va ularni xayoliy olamida o‘zgartiradi. Ertak syujetini rivojlantirish uchun odamlarning kundalik hayotiga oid barcha elementlar ham zarur emas. Masalan, o‘gay ona o‘gay qiziga zulm o‘tkazadigan oila ertak syjeti uchun maqbul hisoblanishi mumkin, bu holat ertakning va folkloarning barcha janrlari uchun

⁵⁵ Сафаров О. Фольклор – бебаҳо хазина. Сайланма. – Тошкент: “Муҳаррир”. 2010. – Б. 360

⁵⁶ Азадовский М.К. Статьи о литературе и фольклоре. – М.: Гослитиздат, 1960. – С. 547.

⁵⁷ Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. – М., 1947. – С. 518.

odatiy bo‘lgan badiiy vosita – mubolag‘a va shakllantirish bilan bog‘liq holat sifatida qabul qilinadi. Ertakda kundalik etnografik elementlar afsonaviy etnografik borliqni yaratish uchun “qurilish materiallari” vazifasini bajaradi: *chol va kampir, o‘rmondagи uycha, ochil dasturxon, suv parisining ro‘moli, uchar gilam, mehnatkash qiz, kenja botir* va boshqalar.

Eramizdan avvalgi III-IV asrlarga tegishli bo‘lgan qadimgi yahudiy va forslardan bizgacha yetib kelgan buyuk asarlar hozirda insoniyat madaniyatining nodir durdonalariga aylangan. Ingliz folklori nemis, kelt va nasroniy manbalar asosida paydo bo‘lgan. Aynan shuning uchun ham faqatgina bir necha an’analar butun Angliya bo‘ylab tarqalgan, boshqalari esa ba’zi hududlargagina tegishli bo‘lib qolgan. Buyuk Britaniya bolalar adabiyoti hech qachon shaxsan bolalar adabiyoti bo‘lmagan va undan har doim kattalar adabiyoti uchun metaforalar hamda obrazlar vositasining xazinasi sifatida foydalanilgan. Shuni ta’kidlash mumkinki, tumanli Albionning chuqur tarixi davomida qandaydir g‘ayritabiiy odat mavjud: “kattalar” kitobini maroq bilan bolalar o‘qiydi, kattalar esa bolalar uchun yozilgan asarlarni ishtiyoq bilan qo‘lga oladilar. Shunday bolalar adabiyotiga Angliyaning qadimgi ingliz poemasi “Beovulf” hamda “Aylana stol atrofidagi ritsarlar” haqidagi afsonalar kiradi. Shunday dalilga e’tibor qaratish joizki, boshqa davlatlar kabi Angliya ham murakkab tarixiy davrlarni boshdan kechirgan. R.Kipling ertagini qahramoni Pak ta’biri bilan aytganda, “tumanli Albionga xudolar kelishgan va ketishgan, ular bilan birgalikda esa turli xalqlarning madaniyatlari ham kelib ketishgan”⁵⁸.

Ertaklar xalqning ijodkor vakillari tomonidan hayotiy, maishiy, sarguzasht ba’zan ijtimoiy voqealarni to‘qib qiziqarli tarzda bayon etilishi natijasida vujudga kelgan. Ularda xalqning tarixi, dunyoqarashi, intilishi, ozodlik uchun kurashi, falsafasi aks etadi. Qadimgi zamonlardan og‘izdan-og‘izga o‘tib kelayotgan ertaklar zamonning o‘zgarishi natijasida ro‘y bergen yangiliklarni xam o‘ziga singdirib boradi. Xalq og‘zaki ijodini o‘rganuvchi olimlarning takidlashlaricha, dunyodagi hamma xalqlar og‘zaki ijodida bir-biriga yaqin turgan janr ertakdir.

⁵⁸ Қаюмов О.Чет эл адабиёти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1979. – Б. 57.

Sehrli ertaklarning yaratilish asoslarida o‘xshashlik yana ham kuchliroq sezildi. “Ertaklarning bu xususiyati ham ularning juda qadimdan yaratilganidan, turli xalqlar maishiy hayotida o‘xshashliklarning ko‘pligidan darak beradi. Ammo bu degan so‘z ertaklarda milliylik aks etmaydi, degan xulosaga olib kelmaydi. Chunki ertaklar matnidagi qahramonlar ismlarida, muammolarida, maishiy masalalarining ifodasida, tabiat tasvirida, voqealar bayonida, hunarlarda milliy til, milliy ruh alohida aks etadi. Xalq ertaklarining ommaviyligi va yashovchiligini ham ularning shu xususiyatlari bilan izohlash mumkin”⁵⁹.

Har bir davr o‘ziga xos ertaklarni yaratdi. Inson munosabatlarining barcha xilma-xilligi ularda muhrlangan. Aynan xalq rivoyatlarida kulgu va ko‘z yoshlar, quvonch va azob-uqubatlar, sevgi va g‘azab, haqiqat va yolg‘on, iymon va iymonsizlik, mehnatsevarlik va dangasalik, halollik va yolg‘on bizgacha yetib kelgan. Mashhur rus shoirlari va yozuvchilari xalq ertaklaridan ilhom olishgan. A.S. Pushkin, ularning har biri haqiqiy she’r ekanligini aytadi, V.G. Belinskiy esa “ularni qimmatbaho tarixiy hujjatlar deb atash orqali ularning ijtimoiy ahamiyatini ta’kidlagan. A.M. Gorkiy rus ertagining “oldinga qarash” qobiliyati kabi muhim xususiyati haqida yozgan”⁶⁰.

Ertak syujetlarini o‘rganish qiyosiy adabiyotshunoslikning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi: A.N.Veselovskiy o‘zining “Syujetlar poetikasi” nomli asaridayoq bu mavzuga murojaat qilgan”⁶¹. Rus xalq ertaklarining ilk tadqiqotchisi I.A.Xudyakov hisoblanadi, u barcha ertaklarni xalqning o‘z og‘zidan bevosita eshitib, yozib olgan va “Buyuk rus ertaklari” to‘plamida jamlagan”⁶². Rus tarixchisi, adabiyotshunosi va folklorshunosi A.N. Afanasev o‘zi to‘plagan rus xalq ertaklarini nashr ettirish bilangina chegaralanib qolmasdan, balki “Slavyanlarning tabiatga she’riy qarashlari” nomli fundamental asarini ham yaratdi”⁶³. Mashhur adabiyotshunos, folklorshunos V.Y.Proppning “Ertak

⁵⁹ Мирзаева С. Ўзбек реалистик адабиётида фольклор анъаналари. – Тошкент: “Истиқлол”, 2005. – Б. 83

⁶⁰ Аникин. В. П. Русское устное народное творчество. – М., 2001. – С. 447

⁶¹ Веселовский А. Н. Три главы из исторической поэтики // Историческая поэтика. – Ленинград, 1940. – С. 317

⁶² Худяков. И.А. Великорусские сказки. Великорусские загадки Текст. – СПб: Тропа Троянова, 2001. – С. 413.

⁶³ Афанасьев А. Н. Народные русские сказки в трех томах. – М., 1957. – С. 127

morfologiyasi” va “Ertakning tarixiy ildizlari” nomli asarlari ushbu yo‘nalishdagi barcha izlanishlar uchun asos bo‘lib xizmat qiladi”⁶⁴.

Ertak – folklor yoki adabiyotga xos bo‘lgan janrlardan biri hisoblanadi. Sehrli, qahramonlik yoki kundalik xarakterdagi epik, asosan prozaik asar bo‘lib, ertaklar asosan o‘zida aks ettirilayotgan voqeaning tarixiyligiga da’vo qilmaydi, shuningdek, syujetining fantastikaga asoslanganligi bilan ajralib turadi.

Xalq ertagi – yozma va og‘zaki folklor san’atining epik janri: turli xalqlar folkloridagi xayoliy voqealar to‘g‘risida prozaik og‘zaki hikoya. Matnlari badiiy adabiyotga asoslangan turli janrdagi asarlarni o‘z ichiga olgan nasriy folklor.

Adabiy ertak – bu epik janr: badiiy adabiyotga asoslangan, xalq ertagi bilan chambarchas bog‘liq, ammo, farqli o‘laroq, ma’lum bir muallifga tegishli, nashr etilishidan oldingi og‘zaki varianti mavjud bo‘lmagan. Adabiy ertak yo xalq ertagiga taqlid qiladi (xalq she’riy uslubida yozilgan adabiy ertak), yoki folklor bo‘lmagan syujetlar asosida didaktik asar sifatida yaratiladi. Tarixiy jihatdan folklor ertagi adabiy ertakdan oldinroq dunyoga kelgan.

Yozma manbalarning guvohlik berishicha, “ertak” so‘zining paydo bo‘lishi XVII asrga tegishli, rus tilidagi “skazka” so‘zi “kazat” fe’lidan olingan va ro‘yxat, aniq tavsif, ta’rif kabi ma’nolarni anglatgan. Bunga misol tariqasida o‘sha paytga tegishli bo‘lgan “Revizskaya skazka”, ya’ni ro‘yxatga olish hujjatini keltirish mumkin. Faqat XVII–XIX asrlarga kelib bu so‘z o‘zining zamonaviy, “ertak” ma’nosida ishlatila boshlangan”⁶⁵. Yevropa xalqlari esa folklor ertaklarini ifodalash uchun maxsus atamadan foydalanmaganlar, bu maqsadni amalga oshirish uchun ular turli xil so‘zlarga murojaat etganlar. Ushbu tushunchani anglatadigan maxsus so‘zlarni yaratgan faqat ikkita yevropa tili mavjud bo‘lib, bular – rus va nemis tillaridir. Lotin tilida “ertak” tushunchasi “fabula” (fabula) so‘zi orqali beriladi. Ammo bu so‘z nafaqat ertakni bildirib qolmay, balki, suhbat, g‘iybat, oldi–qochdi mavzular va h.k., shuningdek ertakni ham o‘z ichiga olgan hikoyani anglatadi. “Ertak” ma’nosida u nemis tilidagi *Fabel* (Fabel) so‘ziga o‘tgan. Nemis

⁶⁴ Пропп В. Я. К вопросу о происхождении волшебной сказки // Сов. этнография, 1934, № 1-2. – С. 128-151

⁶⁵ Кравцов Н.И., Лазутин С. Г. Русское устное народное творчество. – Москва, 1977. – С. 103.

tilida ertak *Märchen* (Merxen) so‘zi bilan belgilanadi. So‘zning o‘zagi bo‘lmish “Mar-“ yangilik, xabar degan ma’nolarni anglatadi, -chen esa kichraytiruvchi qo‘sishimchadir. Shunday qilib, *Märchen* “kichik, qiziqarli hikoya” dir. Bu so‘z XIII asrdan beri iste’molda bo‘lib, asta-sekin “ertak” ma’nosida ildiz otgan”⁶⁶.

“Ingliz tilida ertakni ifodalash uchun “hikoya, umuman har qanday voqeа” degan ma’noni anglatuvchi “tale” so‘zi ishlatiladi, u qadimgi ingliz tilidagi “talu” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, – series, calculation, shuningdek, – story, tale, statement, deposition, narrative, fable, accusation, action of telling ma’nolarini beradi. Longman nashriyoti lug‘atida *tale* so‘ziga “kimningdir boshidan kechirgan hayajonli voqealar haqida hikoya” sifatida ta’rif beriladi – *a story about exciting imaginary events... that happened to someone....* “Fairy-tale – tale about fairies (fairy small imaginary being with supernatural powers, able to help or harm human beings)”⁶⁷.

Shuningdek, ertak asarlarini ifodalash uchun ko‘pincha *story, legend* so‘zлari ham ishlatiladi. TAITK bergan ta’rifga ko‘ra (Corpus of Historical American English), ushbu so‘z orqali yasalgan birikmalar juda o‘zgaruvchan, mashhurligi esa barqaror ravishda oshib bordi. Ot so‘z turkumiga mansub – *legend* so‘zi bilan birgalikda ishlatiladigan barcha sifatlar avvalo jozibali, ko‘ngil ochadigan va romantik, shundan so‘nggina yozib olingan, tarixiy yoki qadimiy narsalarning manzarasini jonlantiradi: *Sonnets, stanzas of Tennysonian sweetness, tales imbued with German mysticism, versions from Jean Paul, criticisms of the old English poets, and essays smacking of Dualistic philosophy, were among his multifarious productions.*

Ertak atamasi M.Qoshg‘ariyning “Devoni lug‘atit turk” asarida “yetuk” tarzida qo‘llanilgan”⁶⁸. Xalqimiz orasida xozirgi paytda xam *cho ‘pchak, utuk, matal, varsqa* kabi so‘zlar ertak manosini anglatadi. O‘zbek tilining izohli lug‘atida ertak so‘ziga quyidagicha ta’rif berilgan:

---

⁶⁶ Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки. – Ленинград, 1946. – С. 8.

⁶⁷ <https://www.ldoceonline.com/dictionary/tale>

⁶⁸ Кошгари Махмуд. Девону луготит турк, биринчи том. – Тошкент: ЎзФА нашриёти, 1960. – С. 98.

1. “Xalq og‘zaki poetik ijodining asosiy janrlaridan biri; to‘qima va uydirmaga asoslangan, sehrli–sarguzasht va maishiy mazmundagi epik badiiy asar; cho‘pchak. *Ertak aytmoq. Bir ariqda sut, ikkinchi ariqda sharbat – ertaklarda bo‘ladi!* S. Anorboev, Oqsoy. *Ilmiy fantastik asarlar bilan adabiy ertaklar o‘zaro yaqin aloqadadir.* “Fan va turmush”.

2. Hikoya, qissa, voqeа. *Unsin hamma voqeani – akasi bilan Gulnorning sevgi ertagini kampirdan to‘la eshitdi.* Oybek, TTT. *Yolg‘iz Tiktepa qishlog‘i-dagina emas, tevarak qishloqlarda ham mulla Obidning ertagi, ekindagi muvaffaqiyati og‘izdan og‘izga yurib ketdi.* A. Qodiriy, Obid ketmon⁶⁹.

Faylasuf I.A.Ilin ta’biri bilan aytganda, “ertak – bu odamlarning eng birinchi, din paydo bo‘lgunga qadar mavjud bo‘lgan ilk falsafasi, ularning erkin afsonaviy obrazlar orqali va badiiy shaklda bayon qilingan hayot falsafasidir”⁷⁰. Unda olam manzarasining eng arxaik tasvirlari aks ettirilgan, mifologiya va qahramonlik eposi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan mifologiyaning asoratlari aynan ertak tarkibida keltirilgan. Natijada, ertaklar, hatto keyingi o‘zgarishlarga qaramay, zamon va makon, qahramon va uni o‘rab turgan atrof-muhit haqidagi arxaik tasavvurlarning manbai hisoblanadi. Ular badiiy makонни аhamiyat mezoniga ko‘ra tashkil etadigan shaxsning konseptual tizimini o‘rganish uchun material bo‘lib xizmat qiladi.

Ertaklar o‘zlarining dastlabki paydo bo‘lish hududlari – qadimgi Hindiston va Sharqning sehrli mamlakatlaridan chiqib, keng maydonlarni zabit etdi, mardonavor tarzda insonning fikrini egallab olishga musharraf bo‘ldi, aytish mumkinki, zafar yo‘lini bosib o‘tdi, va tabiiyki, shu g‘alaba asnosida insoniyat ongiga yangi tendensiyalarni kiritdi, undagi azaliy xurofotlarni yo‘q qilib, yangi hayotga boshladi. “Ertaklar insonlarning odatiy bir zayldagi hayotiga tetiklik va jozibaga to‘la yangi oqimni olib kirdi, insonga olloh in’om etgan eng buyuk sovg‘a – aql va xayolotni rivojlantirishi uchun juda ko‘p, ijobiy ma’nodagi turtki berdi. Ertak o‘zining zalvorli yurishi bilan alohida-alohida bo‘lgan xalqlarni birlashtirdi,

⁶⁹ ЎТИЛ. 5 Жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси ДИН, 2006. – Б. 51

⁷⁰ Ильин И.А. Одинокий художник / Сост. предисл. и примеч. В.И. Белов. – М.: Искусство, 1993. – С. 240.

bir xalqning vakillariga noaniq, hayoliy obrazlarda bo‘lsa ham, boshqasi haqida yangiliklarni yetkazib berdi, shu tariqa, boshqa yurtlardagi hayot haqidagi bilimlarni egallashga katta qiziqish uyg‘otdi. Ertak bu abadiy yashaydigan va abadiy yosh bo‘lgan yodgorlik bo‘lib, unga zamonaviy madaniyat to‘liq hurmat va minnatdorchilik bildirishi kerak, chunki har qanday madaniyat asosida ertak tomonidan tamal toshi qo‘yilgan insonning ezgulik va yovuzlik mohiyati haqidagi asosiy tushunchasi yotadi”⁷¹. “Ertak biz uchun eng umumiy ma’noda bo‘lgan haqiqatning jonli, o‘lmas tarixi, ammo boshqa tomondan, ular har bir millatning o‘ziga xos xususiyatlari, hayoti, tarixi va tabiat hodisalariga bo‘lgan qarashlarini bayon qiladi. O‘z ertaklari bo‘limgan xalqni tasavvur qilish mumkinmi? Bolalikdan mehr-oqibat, muloyimlik va o‘zaro muhabbatga o‘rgatadigan ertaklar mavjud bo‘limganda edi, bolalardan fikrlash doirasi tor bir-birini tushunmaydigan, faoliyat doirasi nihoyatda cheklangan va faqatgina o‘zlarini o‘ylaydigan odamlar yetishib chiqqan bo‘lar edi”⁷².

Ertak – og‘zaki xalq ijodi san’atining eng qadimgi janri, folklorning klassik namunasidir, va u hech qachon bolalar uchun maxsus yaratilmagan. Folklor ertaklari ibtidoiy jamiyat totemik afsonalaridan kelib chiqadi (Shimoliy Osiyo, Amerika, Afrika, Avstraliya va Okeaniya ibtidoiy xalqlari bunga misol bo‘la oladi). Masalan, mashhur ingliz xalq ertagi “Jek va loviya poyasi”ning o‘xshash syujetlarini ko‘plab hind-yevropa tillarida, shu jumladan kamida 5000 yil ilgari mavjud bo‘lgan tillarda ham (devdan xazinani o‘g‘irlab olib qo‘yishga o‘xshash syujetli ertaklar guruhi) uchratish mumkin. “Sohibjamol va maxluq” ertagi esa qariyb 4000 yildan ilgariroq paydo bo‘lgan. Qahramon yovuz ruhlar bilan shartnomaga tuzish orqali ulkan kuchlarni qo‘lga kiritishi haqidagi “Temirchi va iblis” xalq ertagi kamida 6000 yillik tarixga ega.

Shundan ko‘rinadiki, “o‘zbek xalq ertaklari ham qadim o‘tmishga borib taqaladi. “Zumrad va Qimmat” ertagini ham eng qadimgi o‘zbek xalq ertagi sifatida misol qilib keltirish mumkin. Shunday qilib, ushbu ajoyib syujetlar

⁷¹ Никифоров А.И. Мотив, функция, стиль и классовый рефлекс в сказке //Сб. статей к сорокалетию ученой деятельности акад. А.С. Орлова. – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1934. – С. 290.

⁷² Зайцев А.И. К вопросу о происхождении волшебной сказки//Фольклор и этнография. – Ленинград, 1977. – С. 69-77.

bizgacha ma'lum bo'lgan birinchi yozma manbalar paydo bo'lishidan ancha oldinroq va hattoki zamonaviy yevropa tillari paydo bo'lishidan ham ilgariq paydo bo'lgan, bundan tashqari, dunyoning ko'plab xalqlari orasida an'anaviy og'zaki shaklda hozirgi kungacha saqlanib qolgan”⁷³.

O'zbek xalq ertaklari B.Karimov, F.Abdullaev, M.Afzalov, K.Imomov, X.Egamov, kabi olimlar tomonidan o'rganilgan, ular Hamrobibi Umarali qizi, Hasan Xudoyberdi o'g'li, Husanboy Rasul o'g'li, Nurali Nurmat o'g'li kabi o'nlab ertakchilardan yozib olganlar, tahlil qilganlar. Xalq ertaklarining eng keng tarqalgan tasnifi quyidagicha: 1) Hayvonlar haqidagi ertaklar; 2) Sehrli ertaklar; 3) Hayotiy-maishiy ertaklar.

Aslini olganda, sehr va mo'jiza umuman ertak janrining mohiyatini belgilovchi omil hisoblanadi. Ertakning boshlanish qismidagi “*Bir bor ekan, bir yo'q ekan*” so'zlardan iborat boshlanmadayoq, hikoya qilinadigan voqeaga ishonish yoki ishonmaslik tinglovchi ixtiyorida ekani anglatiladi. Ammo ertakning keyingi bayoni inson ruhiyati bilan shu qadar uyg'un amalga oshiriladiki, tinglovchi yer ostidagi shaharlarga, kiyikning tuyog'idan sachrayotgan olmoslarga mutlaq ishongan holda o'z munosabatini bildiradi. Binobarin, sehr va xayoliy mushohada yuritish umuman ertak janrining yaratilishida yetakchi o'rinn egallaydi. Ertaklarning tasnifini amalga oshirishda esa ularning mazmuni bosh mezon hisoblanadi. Avlodlar o'rtasidagi aloqa funksiyasi shundan iboratki, ertaklar yosh avlodga qariyalarning axloqiy tajribasini beradi, tilni va xotirani rivojlantiradi, ba'zi qadriyatlarga moslashib, to'g'ri tanlovnni ko'rsatadi. Masalan, amerikalik psixolog Erik Bern, “ertakka asoslangan boshqaruv modeli juda samarali ekanligini ta'kidlaydi, chunki ertakda kattalar tilini bola tiliga tarjima qilishning eng oson usullari mavjud”⁷⁴.

Ertak syujetlari an'anaviy arxaik dunyoqarashni aks ettiradi. Odamlarning yaxshi va yomon, mehribonlik va yovuzlik haqidagi g'oyalari o'ziga xos tarzda taqdim etiladi. Ertaklar yaxshilikning yomonlikdan ustunligini, aynan “yaxshilik”

⁷³ Пропп В. Я. Фольклор. Литература. История. Собрание трудов. – Москва, 2002. – С. 464.

⁷⁴ <http://nota.triwe.net/> English Fairy tales. Introduction.

yo‘lining dolzarbligini tushuntiradi. Ertakning asosiy vazifalaridan biri bu uning ijtimoiy va tarbiyaviy vazifasidir. Bu yerda ertakni boshqa folklor turlaridan sezilarli darajada ajratib turadigan jihatini, ya’ni, ertaklarda ta’qiqlash funksiyasining mavjudligini eslatib o‘tish joiz. Ko‘plab ertaklarning syujetlari ta’qilarga (uydan chiqmaslik, qamalib o‘tirish) asoslangan bo‘lib, ular ertak jarayonining o‘zida buziladi. Ertaklarda ta’qiqning buzilishi to‘qnashuv bilan to‘la, hikoya qilish orqali ota-onalar o‘z bolalarini tarbiyalashda foydalanishadi, bu holat, ayniqsa, qahramon itoatsiz bo‘lganida sodir bo‘ladi.

Ertaklarning vazifalari ertaklarning mifologik asoslari bilan uzviy bog‘liqdir. Ertaklar odamlarning jamoaviy manfaatlarini aks ettiradi, ammo ular qahramonning individual xarakteri, vaqtning nisbiyligi va rivoyatning nisbatan ishonchlilagini ham anglatadi. “Ertaklar syujetiga alohida e’tibor berilishi kerak – har bir millatning o‘z syjeti bor. Ular millatning o‘ziga xos xususiyatlariga ega – ularda inson va tabiatning, atrofdagi olamning alohida birligi aks etadi. Uzoq o‘tmishdagi ertakchilar ko‘p ajoyib hikoyalarni qoldirdilar, ularning hikoyalarida qahramonlar jasoratlari va mehribonliklari uchun mukofotlandilar, yovuz odam o‘zining qasoskorligi va ochko‘zligi, qora niyati uchun jazolanadi. Ertaklarda qahramon garchi qora kuchlar o‘zining soni va kuchi bilan undan ustun bo‘lsa ham har doim yovuzlikka qarshi turadi”⁷⁵.

Tadqiqotlarimiz natijasida shuni aniqladikki, lisoniy ongdagi eng barqaror o‘rinni aksariyat hollarda odamlar bolaligidan eslab qolgan ertaklar egallaydi – birinchi navbatda sehrli ertaklar va hayvonlar haqidagi ertaklar, kundalik turmush tarzini aks ettiradiganlari esa deyarli uchramaydi. Bu shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy ona tilida so‘zlashuvchilarning lisoniy ongida ertak birinchi navbatda bolalar uchun mo‘ljallangan va bilim va rivojlanish funksiyasini bajaradigan, shuningdek axloqiy va tarbiyaviy-ijtimoiy me’yorlarni o‘zlashtirishga xizmat qiladigan asar sifatida belgilanadi. Ertak qahramonlarining nomlari ham ma’lum ma’noda ahamiyatga ega, ya’ni ijobiy qahramonlarning nomlari haqiqiy hayotda takrorlanadi, salbiy qahramonlarning nomlari esa ko‘pincha kulgu ostiga olinadi.

⁷⁵ Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. – М., 1947. – С. 518.

Shuningdek, “ona” va “o‘gay ona” konseptlari tegishli umumiy madaniy tushunchalardan farqli o‘laroq, “yaxshi” hamda “yovuzlik” kabi baho berish ma’nosida qo‘llaniladi. Shu bilan birga, o‘gay onaning tashqi yoqimsizligi majoziy darajada aks etadi.

Adabiyotshunoslikda turli tillarda so‘zlashuvchi xalqlarning mentalingvistik ongida ertak qanday aks etishi tahlilga tortilmaydi. Ushbu yondashuv ertakdagি obrazlar, atributlar va boshqa o‘ziga xos vositalarni nafaqat ularning matndagi ishtiroki nuqtai nazaridan, balki idrok etish nuqtai nazaridan o‘rganishni talab qiladi; idrokni o‘rganish esa psixolingvistik tajriba yoki kuzatish uslubi zimmasiga yuklatiladi. Adabiyotshunoslikda, qoida tariqasida, ertaklar syujetlari va ularning variantlari (adashgan syujetlar) o‘rganiladi, ertak va afsona o‘rtasidagi bog‘liqlik ko‘rib chiqiladi; ertak qahramonlari ertak bayonida bajaradigan vazifasi nuqtai nazaridan qiziqish uyg‘otadi. Tilshunoslik tadqiqotlarida asosiy e’tibor ertak tilini, uning leksikasi va leksik birliklarini turli jabhalarda – lingvistik–madaniy, madaniyatlararo, aksiologik; bundan tashqari, ba’zi tushunchalarning tuzilishini o‘rganishga qaratiladi. Ertakni lisoniy hodisa sifatida o‘rganishga bag‘ishlangan ko‘pgina tahlilga tortilgan asarlarning aksariyati, eksperimental tadqiq etishni nazarda tutmaydi. Ertak syujeti va obrazlari psixolingvistik eksperiment jarayonida antroposentrik pozitsiyadan turib tahlil qilinadigan asar sifatida “Zumrad va Qimmat” hamda “Cinderella” (Zolushka) ertaklarini misol qilib ko‘rsatish mumkin.

Ertak qahramonlari odatda ma’lum bir jamoada an’anaviy ravishda rivojlanib kelgan yaxshilik va yomonlik, yuksak axloq, chinakam go‘zallik, adolat yoki odamlarga dushmanlik qiluvchi qora kuchlar haqidagi ba’zi g‘oyalarni ramziy ma’noda anglatadi, shuning uchun biz ularni olamning sodda manzarasini tashkil etuvchi tushunchalar deb bilamiz. Har bir til, umumiy xususiyatlardan tashqari, ushbu tilda so‘zlashuvchilarga etnik g‘oyalarga muvofiq haqiqat obyektlari va hodisalarini nomlash va belgilashga imkon beradigan bir qator o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Jamoa va noma’lum hodisa bo‘lgan folklor inson va millat haqida muhim dalillarni keltiradi.

“Fanning hozirgi rivojlanish bosqichida ertak tobora ko‘proq lingvistik tadqiqot obyektiga aylanib bormoqda, xalq ertaklarining lingvomadaniy xususiyatlari chuqur o‘rganilmoqda, jumladan, ingliz xalq ertaklari personajlar atributlari orqali o‘rganiladi”⁷⁶; “o‘zbek xalq ertaklaridagi makon va zamon tushunchalarining tuzilishini verbal tasvirlash vositalari tizimi orqali o‘rganadi”⁷⁷; “ertak tili ingliz va o‘zbek tillari materiallari bo‘yicha lingvokulturologik jihatdan o‘rganiladi”⁷⁸; “inglizcha kundalik ertakdagagi leksik birliklarning tizimli tashkil etilishi va faoliyati kognitiv-diskursiv pozitsiyalaridan o‘rganiladi”⁷⁹; “ingliz xalq ertaklarining leksikasini ingliz xalqining moddiy va ma’naviy madaniyatining o‘ziga xos xususiyatlarini, atrofdagi voqelik haqidagi ilgari mavjud bo‘lgan g‘oyalarini namoyish etish vositasi sifatida o‘rganadi”⁸⁰; va nihoyat, “madaniyatlararo aloqa aspektida ertakni idrok etish ko‘rib chiqildi”⁸¹.

Ertakka bo‘lgan bunday qiziqish, bizning fikrimizcha, uning arxaik xalq dunyoqarashini, atrofdagi voqelik haqidagi an’anaviy g‘oyalarini, u yoki bu etnik guruhning qadriyat yo‘nalishlarini to‘liq shaklda aks ettirishi bilan bog‘liq. Binobarin, xalq ertaklarini o‘rganish ma’lum darajada madaniyatni o‘rganishdir. Bundan tashqari, tadqiqotning dolzarbligi ilmiy paradigmaning o‘zgarishi bilan bog‘liq bo‘lib, uning doirasida inson omilini tilda o‘rganish eng ustuvor ahamiyatga ega.

Birinchi bob bo‘yicha xulosalar:

1. Antroposentrik paradigmada til – inson shaxsini tarkib toptiruvchi asosiy unsur hisoblanadi. Lingvomadaniyatshunoslik milliy konseptosferaning o‘ziga xos xususiyatlarini madaniyatdan ongga o‘tish jarayonida tadqiq qiladi. Konsept lingvomadaniy o‘ziga xoslikka ega bo‘lgan ma’lum bir etnomadaniyat vakillarini u

⁷⁶ Алпатов В.М. История лингвистических учений. – М., 1999. – 368 с.

⁷⁷ Черванева В.А. Пространство и время в фольклорно-языковой картине мира. – Воронеж, 2004. -184 с.

⁷⁸ Эпоева Л. В. Образные художественные средства в языке волшебной сказки. 2007. № 1. – С. 48.

⁷⁹ Мамонова, Ю. Концепт и способы его исследования / Ю. Мамонова Текст. // Язык культура - сознание: международ. Сборник научных трудов по лингвокультурологии. – Самара: СГА, 2005. – С. 13-17.

⁸⁰ Плахова О.А. Роль образной составляющей в структуре мифологического концепта // Вестник НГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – Новгород, 2012. Т. 10. Вып. 1. – С. 83–88.

⁸¹ Завьялова М., Англицкене Л. Стереотип поляка глазами литовцев // Etnolingwistyka: Problemy języka i kultury. – Lublin, 2005. № 17. – С. 145–186.

yoki bu tarzda tavsiflovchi semantik tuzilma hisoblanib, konseptlar majmui konseptosferani tashkil qiladi. Konseptosferani o‘rganishda uning maydon modeli shakllantiriladi, bu maydon yadro va sarhaddan iborat bo‘ladi.

2. Milliy xarakter asosida kommunikativ xulq-atvor xususiyatlari yotadi, bu xususiyatlar, o‘z navbatida, madaniyat turi, shuningdek, ijtimoiy-madaniy munosabatlar va qadriyatlarga ko‘ra aniqlanadi. Masalan, inglizlarga vazminlik, sovuqqonlik, boshqalarning ishiga aralashmaslik, o‘zini hurmat qilish, bosiqlik, xushmuomalalik, toqatlilik, sertakalluflilik, seriltifotlilik, hushyorlik va chidamlilik kabi milliy xususiyatlar xos bo‘lsa, o‘zbek xalqi mehmondo‘stlik, toqatlilik, xushmuomalalik, sertakalluflilik, seriltifotlilik, bag‘rikenglik va chidamlilik kabi xususiyatlarga egadir. Demak, ikki xalqqa xos xususiyatlarning ba’zilari bir–biri bilan kesishadi, ba’zilari esa mutlaqo bir-biridan yiroq bo‘lsada, ular o‘z navbatida, o‘zlarini tegishli bo‘lgan xalqning milliy mentaliteti haqida ma’lumot beradilar. “Stepmother/o‘gay ona” konsepti ham xalq mentaliteti, madaniyati haqidagi boy ma’lumotlarni taqdim etadi.

3. Olam lisoniy manzarasi lingvomadaniyatshunoslikning asosiy tushunchalaridan biri sifatida insonning nutqida aks etadigan olamni idrok etishi hodisasi uning asosini tashkil etadi. Olamning lisoniy manzarasi tegishli til jamoasi ongida tarixan shakllangan va uning tilida barqarorlashgan dunyo haqidagi tasavvurlar, dunyoni anglash usuli bo‘lib, u mazkur til sohiblarining barchasi uchun odatiy, tabiiy va majburiydir. Ayni shu odatiylik, tabiiylik va majburiylik olam lisoniy manzarasining bardavomligini, tarixiy davrlararo til jamoasida tirikligi va vorisiyligini, avloddan avlodga o‘tib kelaverishini ta’minlaydi.

4. Ertak – folklor yoki adabiyotga xos bo‘lgan janr. Ertakka bo‘lgan qiziqish, uning arxaik xalq dunyoqarashi, atrofdagi voqelik haqidagi an’anaviy g‘oyalari, u yoki bu etnik guruhning qadriyat yo‘nalishlarini to‘liq shaklda aks ettirishi bilan bog‘liq. Ertaklarni o‘rganish ma’lum darajada madaniyatni o‘rganishdir, ularda xalqning tarixi, dunyoqarashi, intilishi, ozodlik uchun kurashi, falsafasi aks etadi.

5. Ertaklarni antroposentrizm doirasida tadqiq qilish afsonani o‘tmishning begonalashgan elementi sifatida emas, balki jonli hozirgi zamon elementi sifatida o‘rganishga imkon beradi, chunki insoniyat doimo qayta o‘ylash amaliga murojaat etadi, demak u afsonadan o‘zi haqida o‘ylash, o‘ziga xosligini anglash, inson omilining ta’sirida to‘plangan yangi bilimlarni uzatish uchun foydalanadi va bunday jarayonlarning natijasi tilda aks etadi.

II BOB. “STEPMOTHER/O‘GAY ONA” KONSEPTINING LISONIY VOQELANISHI

§2.1. Leksik tizimda “Stepmother/o‘gay ona” konseptining lisoniy voqelanishi

Hozirgi kun tilshunosligida konseptologik tadqiqotlarning faollashuvi konsept tushunchasining tilshunoslarni XVIII asrdan buyon qiziqtirib kelayotgan ijtimoiy fanlarda mavjud bo‘lgan til va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlik haqidagi doimiy savolga oydinlik kiritish imkoniyatiga ega ekanligi bilan izohlanadi (V.A.Bogorodiskiy, M.V.Lomonosov, A.A.Potebnya, V.Gumboldt, E.Benvenist, E.Sepir, L.P.Yakubinskiy, A.X.Vostokov, F.I.Buslaev, A.M.Peshkovskiy, A.A.Shaxmatov va boshqalar). “Zamonaviy tilshunoslikda konsept turli fanlar va yo‘nalishlar nuqtai nazaridan tadqiq qilinmoqda. Konseptning psixologiya, falsafa, pedagogika, sotsiologiya va boshqa fan sohalari doirasida keng qamrovli o‘rganilayotganligi ma’lum, konseptologiya, kulturologiya, sotsiolingvistika kabi lisoniy yo‘nalishlarda konsept muammozi izlanishlar obyektiga aylanib ulgurgan”⁸².

Konsept terminiga o‘zbek tilshunoslari, jumladan, O‘.Yusupov, A.Nurmonov, Sh.Safarov, N.Maxmudov, D.U.Ashurova, J.A. Yakubov, A.E.Mamatov, B.R.Mengliev, Z.T.Xolmonova, D.Xudayberganova kabi qator olimlar ta’rif bergenlar. O‘.Q.Yusupov “konseptlar insondagi bilim xazinasidir” deb takidlaydi, uning fikricha “konsept bilan tushunchani aysbergga o‘xshatish mumkin. Agar konsept aysberg bo‘lsa, uning suvdan chiqib turgan qismi tushunchadir”⁸³. Sh.Safarovning fikricha, “konsept” tushunchasining o‘ta mavhum hodisa ekanligi, uning zamiridagi “mental struktura” aniq moddiy ko‘rinishga ega bo‘lmasdani, balki aqliy idrok jarayonida hosil bo‘ladigan, tasavvurdagi tuzilma ekanligi unga (konseptga) to‘liq javob berishni qiyinlashtiradi, konsept “ko‘p

⁸² Воробьев В.В. Лингвокультурология. – Москва: Издательство РУДН, 2008. – С. 340; Красных В.В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология. Курс лекций. – М.: Гнозис, 2002. – С. 284; Кубрякова Е. С. Язык и Знание: На пути получения знаний в языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 560; Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000. – С. 624; Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики. – М.: Гнозис, 2005. – С. 326

⁸³ Юсупов Ў.К. Маъно, тушунча, концепт ва лингвокультуре маънини оиди. – Тошкент, 2011. – Б. 49-55.

jihatli va ko‘p o‘lchovli hodisadir”⁸⁴. D.U.Ashurovaning fikricha, “konsept deb barcha tushunchalarni atash noto‘g‘ri, balki dunyo va milliy madaniyat muhitida muhim rol o‘ynaydigan tushunchalargina konsept bo‘la oladi”⁸⁵. D.Xudayberganova ham konseptning ko‘p qirrali va ko‘p qatlamlili mental tuzilma ekanligini ta’riflar ekan, konsept ‘bir vaqtning o‘zida psixologik, kognitiv-semantik va lingvokulturologik jihatlarni namoyon etishini, chunki, konseptning kognitiv va lingvokulturologik tadqiqotlar obyekti sifatida tavsiflanayotgani ham shundan dalolat berib” turganligini ta’kidlaydi”⁸⁶.

N.Mahmudov ham terminologiya masalasida to‘xtalib, “ular haqida tilshunoslikda juda ko‘p yozilgan bo‘lishiga qaramasdan, hali hamon ularning ayrimlari, masalan, “lisoniy shaxs”, “konsept” terminlari talqinida bir xillikka erishilgan emas” deb yozadi”⁸⁷. Qisqacha aytganda, konsept obyektlar va ularning xususiyatlari haqidagi axborotni qurish jarayonida paydo bo‘ladi, bunda ushbu axborot insonni o‘rab turgan dunyodagi voqeliklarning holatini hamda inson tasavvuridagi dunyo va undagi ishlarning ehtimoliy ahvoli haqidagi ma’lumotlarni ham o‘z ichiga olishi mumkin. Bu ma’lumotlar shaxsning dunyoning obyektlari haqida bilgan, tahmin qilgan, o‘ylagan, tasavvur etganlarini ifodalaydi.

Biz o‘z tadqiqot ishimizda “konsept” atamasining quyidagi ta’rifiga ergashishni ma’qul topdik: “konsept – bu shaxsning o‘zi, tevarak–atrofidagi narsalar, hodisalar haqidagi tushunchalarni o‘z ichiga olgan mental shakllanish bo‘lib, o‘rab turgan borliqni bilishning barcha aspektlari natijalarini umumlashtiruvchi birlikdir”⁸⁸.

---

⁸⁴ Сафаров Ш. Семантика. – Тошкент: ЎзМЭ давлат илм. нашр, 2013 – 344 б.

⁸⁵ Ашуррова Д.У. Связь вузовских курсов с современными направлениями лингвистики// Филологиянинг долзарб масалалари. – Тошкент, 2008.

⁸⁶ Худайберганова Д.С. Ўзбек тилидаги бадиий матнларнинг антропоцентрик талкини. Докторлик дисс. автореферати. – Тошкент, 2015. – 102 б.

⁸⁷ Маҳмудов Н. Тилнинг мукаммал тадқики йўлларини излаб // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2012. № 5.- Б. 3-16.

⁸⁸ Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность: От теории словесности к структуре текста. Антология / Под общ. ред. В.П. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С. 267–279; Карасик, В.И. Языковой круг: личность, 2. концепты, дискурс. – М., 2004. – С. 96; Слышик Г.Г. Лингвокультурный концепт: номинативная плотность и номинативная диффузность // Аксиологическая лингвистика: проблемы и перспективы: материалы междунар. науч. конф. – Волгоград: Колледж, 2004. – С. 96–98; Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. – М.: Академический проект, 2004. – 991 с.

Konseptologiyaning muammoli bo‘lib qolayotgan savollaridan biri – bu o‘zgarib borayotgan hayot tarzi ta’sirida insonlarning lisoniy shuurida paydo bo‘layotgan yangi konseptlarning shakllanishi hisoblanadi. Ko‘pgina tilshunoslar hamda turli xalqlarga mansub olam lisoniy manzarasi tadqiqotchilari u yoki bu konseptning yozuvchilar tilida qo‘llanishi holatlarini tadqiq qilish harakatidalar. Ushbu tadqiqotlardan asosiy maqsad ma’lum tushunchaning konkret shaxs tilidagi semantikasini va ushbu tushunchaning o‘scha tilda gapiruvchi xalq olam lisoniy manzarasida qay tarzda aks etishini aniqlashga qaratilgan. “O‘gay ona” konseptini o‘rganish etnik guruhning dunyoqarashidagi o‘ziga xos xususiyatlar, milliy madaniy qadriyatlar, shuningdek, til sohibi bo‘lgan xalqning tarixiy tajribasini aniqlashga imkon beradi. “O‘gay ona” konseptining mazmuni konsept nomi bilan atalmish hodisa, obyekt haqidagi individual, guruhiy, sinfiy, milliy va umuminsoniy tushunchalar majmuidan tashkil topadi.

“O‘gay ona” konsepti o‘zbek tilidagi kabi ingliz tili olam manzarasida ham mavjud. Ushbu konseptga berilgan izohlar quyidagicha:

1. *“a woman who is the wife or partner of one’s father after the divorce or separation of one’s parents or the death of one’s mother, the wife of one’s parent when distinct from one’s natural or legal mother”*⁸⁹.

2. *“The woman who is married to someone’s father but who is not their real mother”*⁹⁰.

“*Stepmother*” konseptining etimologiyasiga diqqatimizni qaratadigan bo‘lsak, kelib chiqish tarixi qadimgi ingliz tiliga borib taqaladi. *Stepmother* so‘zining ingliz tili yozma manbalarida ilk qayd etilgan sanasi XII asrdan ham avvalroq bo‘lgan davrga tegishli. “*Stepmother – a woman who is married to one’s father after the divorce of one’s parents or the death of one’s mother.*” Sinonimlari *foster mother, stepparent, stepmom*.

Ona – **mother** so‘ziga ingliz tilida quyidagicha izoh beriladi:

---

⁸⁹ Merriam-Webster's Dictionary of English Usage. Merriam-Webster, Incorporated, 1989. – P. 872.

⁹⁰ Cambridge Academic Content Dictionary. Cambridge University Press, 2017. – P. 1156.

- 1) a) a female who has given birth to offspring; b) (as modifier) a mother bird;
- 2) (often capital, esp. as a term of address) a person's own mother;
- 3) a female substituting in the function of a mother;
- 4) (often capital) chiefly archaic a term of address for an old woman;
- 5) a) motherly qualities, such as maternal affection it appealed to the mother in her; b) (as modifier) mother love; c) (in combination) mothercraft;
- 6) a) a female or thing that creates, nurtures, protects, etc., something; b) (as modifier) mother church mother earth;
- 7) a title given to certain members of female religious orders mother superior;
- 8) Christian Science God as the eternal Principle;
- 9) (modifier) native or innate mother wit;
- 10) offensive taboo slang chiefly short for motherfucker;
- 11) – be mother;
- 12) – the mother of all ...;
- 13) to give birth to or produce;
- 14) to nurture, protect, etc. as a mother.

I. your female parent. People often call their mother *Mum* or, especially if they are children, *Mummy*. In the past, people called their mother *Mother* or *Mama*

Ia. the female parent of an animal or bird. ***Mother of God*** – a title used in some Christian churches for Mary, the mother of Jesus Christ” ⁹¹.

Bunday misollar amaldagi deyarli barcha ingliz tili lug‘atlarida takrorlanishi shubhasiz. Har qanday kishining lisoniy ongida bu tushunchalar oilaga, ota-onalarga, qarindoshlik aloqalariga bog‘lab ifoda qilinadi. Etimologik nuqtai nazardan o‘gay ota yoki o‘gay ona bu yetim bolaga ota yoki onaga aylangan kishilar bo‘lib, munosabatlarni nikoh orqali belgilashga kelishiladi. Ingliz madaniyatida ham “o‘gay ona” yovuz va makkora ayol sifatida talqin qilinadi. Asosan quyidagi “fazilat”lar ushbu konseptga hamrohlik qiladi: jismoniy yoki

---

⁹¹ <https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/mother>.

ruhiy zo‘ravonlik ishlatishga moyillik; jodu ilmidan boxabarlik; hatti-harakatida moddiy motivatsiyaning dominantlik qilishi; zarar beruvchi; va albatta, passiv ota obrazining hamrohlik qilishi. O‘gay onani ko‘z oldimizda shakllantirish uchun barcha xususiyatlarini sanab o‘tish shart emas. Asosiy moddiy motivatsiya ko‘p hollarda o‘ziniki bo‘lmagan bolalardan qutulish uchun qilinadigan harakatlar, ya’ni boylik yoki merosga ega chiqish uchun olib boriladigan kurashlar tarzida mavjud bo‘lgan.

Lisoniy ong yadrosini tahlil qilganimizda “o‘gay ona” konseptida asosan ma’no turli – tumanligi kuzatilmaydi, barcha so‘zlovchilar guruhlari insonni jamiyat bilan bog‘lik holda talqin qiladilar va u berahm, beshafqat, yovuz ayol ekanligini ta’kidlaydilar. Masalan: – *Jane was my wicked stepmother: she was generous, affectionate and resourceful; she salvaged my schooling and I owe her an unknowable debt for that;*

– Many stepmothers I have met, both with and without their own children, complain about long periods of being cast in the ‘wicked stepmother’ role by stepchildren who don’t like them, ignore them. But a natural response...

(Martin Amis).

“O‘gay ona” konsepti antroposentrik xususiyatga ega, ikki elementdan tashkil topgan, birinchi elementi sifat bilan, ikkinchisi esa ot bilan ifodalangan.

“O‘gay” so‘zi o‘zbek tilining izohli lug‘atida quyidagicha ta’riflanadi:

1. *O‘gay* – oldingi er yoki xotindan bo‘lgan farzandlar hozirgi er yoki xotinga hamda ularning qarindoshlariga nisbatan, shuningdek, hozirgi er yoki xotin va ularning qarindoshlari oldingi er yoki xotindan bo‘lgan bolalarga nisbatan ishlatiladigan so‘z. Masalan: *O‘gay nabira. O‘gay ota. O‘gay xola.*

– *O‘gay qaynana yoshi oltmishlarga borgan, semiz, zabardast, dimog‘dor kampir edi* (Oybek, Tanlangan asarlar).

2. Bir onadan tug‘ilmagan yoki bir otadan bo‘lmagan, otasi yoki onasi boshqa, tug‘ishmagan farzandlar (bir–biriga nisbatan o‘gay deb yuritiladi). Masalan: *O‘gay aka.*

- *Botirjon akamning o‘gay singlisi bor, oti Adolatxon, shu o‘g‘il tug‘ibdi.* (N. Safarov, Hayot maktabi).

3. (*ko‘chma*) O‘ziniki bo‘lmagan; yot, begona.

- *Bobur o‘ziga ulug‘ bir murabbiy topdim, deb suyunib yurganida, o‘gay taqdir uni bu madadkoridan ham judo qildi.* (P. Qodirov, Yulduzli tunlar).

- “*O‘gay*” ekinlarning holidan hech kim xabar olmadi. (Gazetadan).

- *Bulbul o‘gay erur zog‘lar orasida.* (A. Oripov, Ruhim).

“Ona so‘ziga esa xuddi shu manbada quyidagicha izoh beriladi:

1. *Ona* – Farzandi yoki farzandlari bo‘lgan xotin (o‘z tuqqan farzandlariga nisbatan); bolali xotin. Masalan: *Ko‘p bolali ona*.

- *Qiz ertalab turib, darrov onasiga razm soldi.* (Oybek, TAT).

2. Oila boshlig‘i, tarbiyachisi. *Siz hammasining onasi, u kishi – ota. Usta bolani juda yaxshi ko‘radilar* (A. Qahhor, Tomoshabog‘).

3. Keksa ayollarga hurmat yuzasidan ularning nomiga qo‘shilib ishlataladi, masalan: *Tojixon ona, Norjon ona*.

4. Keksa ayollarga xurmat bilan murojaat etish formasi.

5. Bola tuqqan jonivor. *Toychoqning onasi. Ona qo‘y*.

6. (*ko‘chma*) Yaratuvchi, vujudga keltiruvchi. *Yer – hayotning onasi*⁹².

“Farzandni tug‘ib tarbiyalagan ayol” (ona) ma’nosи ifoda vositalari paradigmasi “ota-onaning ayol jinsidagisi” ma’nosini bildiruvchi ifoda vositalari tizimida o‘rganildi. Bu o‘zbek va xorijiy tillarda turlicha ifodalananadi: o‘zbek tilida – *ona*, rus tilida – *mat*, tojik tilida – *modar*, ingliz tilida – *mother*. Misol tariqasida: “*a good part of her life was taken up with bearing and raising*” (“umrining asosiy qismi bola tug‘ish va tarbiyalash uchun sarflangan edi”), “*her dramas and her emotions had to do with the boys, with the vestry, and with food*” (“uning barcha tashvishlari o‘g‘illarining tarbiyasi, kirim masalalari va oshxona bilan chambarchas bog‘liq edi”) ⁹³ gaplariga murojaat qilsak, ushbu gaplardagi “ona” konsepti “bag‘ishlangan, atalgan, mo‘ljallangan” kabi tushunchalarni anglatadi.

⁹² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 3 - жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси ДИН, 2007. – Б. 688

⁹³ Steinbeck, J. E. East of Eden. – London: Penguin Books, 2000. – P. 95.

O‘zbek tilidagi *ona*, ingliz tilidagi *mother* leksemasi “meni tuqqan ayol” // “ota-onaning ayol jinsidagisi” ni anglatadi. “Bolalarning onasi” semasi o‘zbek va ingliz tillaridagi ushbu leksemalarning asosiy ma’nosni hisoblanadi: “*Liza enjoyed universal respect because she was a good woman and raised good children*” (“Liza barchaning hurmatini qozongan edi, chunki u yaxshi ayol edi va yaxshi bolalar o‘stirgan edi”)”⁹⁴. Bu misolda “*ona*” konsepti “onaga hurmat” konseptual mazmuniga ega.

O‘zbek tilida “meni tuqqan ayol” // “ota-onaning ayol jinsidagisi (tuqqan ona)” ma’nolari ifoda vositalarining paradigmatisk qatorida *ona, oyи* leksemalaridan tashqari, *volida* so‘zi turadi va bu so‘z arab tiliga tegishli bo‘lib, asosan, mumtoz adabiyotga oid matnlar tilida qo‘llaniladi.

Ingliz tilida *mother* leksemasining semantik tavsifi “tuqqan ona” ma’nosida qo‘llanganda, “qon-qarindosh” lik semasi ustunlik qiladi. Ingliz tilida *mother* so‘zi turli ma’nolarda bir nechta sinonimik qatorlarda ishtirok etadi. Masalan: “tuqqan ona” ma’nosida u *mother, mamma, mummy, ma, mammy* sinonimik qatorida; *foster mother* – “asrab olgan ona”, “boqib olgan ona” ma’nosida, *nursing mother* birikmasi esa “emizgan ona” ma’nosida qo‘llaniladi.

O‘zbek tilida “meni tuqqan ayol” ma’nosida *ona, ena, oyи, buvi, acha, opa, volida* leksemalari qo‘llanadi. Ular orasida adabiy tilga taalluqli bo‘lgan *ona* so‘zi dominant, qolganlari esa o‘zbek tilining turli shevalariga tegishli. Bu sinonimik qatorning dominanti o‘zbek tilidagi *ona*, ingliz tilidagi *mother* “meni tuqqan ayol” ma’nosida bir nechta funksional-semantic mikrotizimlarni hosil qiladi. “Ona” va “o‘gay” so‘zleri bir-birlaridan farqli ravishda mustaqil subyektlarni ifodalaydi. Mana shu ma’no jihatidan bir-biriga mutlaqo yaqin kelmaydigan ikki so‘zning birikuvidan hosil bo‘lgan “o‘gay ona” konsepti tadqiqotimiz obyekti hisoblanadi.

O‘zbekiston milliy ensiklopediyasida “o‘gay ona”ga quyidagicha izoh beriladi: *o‘gay ona* – boshqa nikohdan bo‘lgan bolaning onasi. Oila qonunchiligidagi o‘gay ona bilan o‘gay bola o‘rtasidagi muayyan huquqiy munosabatlar ko‘rsatib o‘tilgan. O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksiga muvofiq, o‘gay onaning

⁹⁴ Steinbeck, J. E. East of Eden. – London: Penguin Books, 2000. – P. 45.

tarbiyasida yoki ta'minotida bo'lgan voyaga yetmagan o'gay o'g'il va o'gay qizlarning ota-onasi yo'q bo'lsa yoxud o'z ota-onasidan yetarli mablag' ololmayotgan bo'lsa, ularga ta'minot berish majburiyati o'gay ona zimmasiga yuklatilishi mumkin. O'z navbatida, o'gay bolalar zimmasiga ham ular voyaga yetganda shunday majburiyat yuklanishi mumkin. "O'gay onaga o'gay o'g'il va o'gay qizdan aliment undirishni talab qilish huquqini beradigan asosli shartlarga qonun quyidagilarni kiritadi. O'gay onaning mehnatga layoqatsizligi (ya'ni, umumiy pensiya yoshiga yetganlik yoki 1, 2 guruh nogironligi, istisno tariqasida – 3 guruh nogironligi), shuningdek, o'gay onaning o'z o'gay o'g'illari yoki o'gay qizlariga kamida besh yil tarbiya va ta'minot bergenligi fakti tasdiqlangan bo'lishi kerak"⁹⁵.

"Otaning nikohidagi qonuniy ikkinchi xotini" ma'nosi ifoda shakliga nisbatan "*tug'magan ona*" denotat hisoblanadi, o'zbek tilida *o'gay ona* shaklida ifodalanadi. Otaning ikkinchi xotiniga murojaat qilishda o'zbek tilida bolalar *ena*, *oyi*, *aya*, *opa* so'zlaridan, ingliz tilida *step mother* shaklidan foydalanishadi. *Tug'magan ona*, *otaning ikkinchi xotini* so'z birikmalari ma'nosi bir xil denotatiga ega – "*erning xotini*" va "*bolalarning onasi*": otaning ikkinchi xotini – bu *o'gay ona*, *o'gay ona esa* o'z "*otasining qonuniy ikkinchi xotini*" ma'nosini anglatadi.

O'zbek tilida "otaning ikkinchi xotini" ma'nosi *katta ona* (o'gay ona o'z onasidan katta bo'lsa), *kichik ona* (agar o'gay ona tuqqan onasidan kichik bo'lsa) qo'shma leksemalari bilan ifoda etiladi.

Ingliz tilida "o'z otasining qonuniy ikkinchi xotini" *stepmother* leksemasi bilan ifodalanadi.

Har bir madaniyat faqat uning o'zigagina oid qadriyatlar va kategoriylar sistemasiga ega. Bunday qadriyat va kategoriylar ko'plab madaniyatlarda takrorlansada, ular turlicha ierarxik tizimlar hamda faollikka ega. Til olam manzarasini bayon qilish tizimida alohida o'ringa ega. O'z *tug'ishgan otasining hozirdagi rafiqasi* va u bolalar uchun biologik ona bo'la olmaydi deb ta'rif berilgan o'gay ona xalq ertaklarida oddiy va fojeaviy ravishda qabul qilingan.

---

⁹⁵ Ўзбекистон Республикаси ОКнинг 127, 128-моддалари – Б. 39.

O‘gay onalarning paydo bo‘lish tarixi uzoq davrlarga borib taqaladi, sanoat hali shakllanmagan o‘sha davrlarda hayot-mamot masalasi oilaning to‘liq bo‘lishiga bog‘liq bo‘lgan. Chunki hosil yetishtirish va yig‘ib-terib olish, ro‘zg‘orni saranjom-sarishta tutish kabi vazifalarning to‘g‘ri va to‘liq taqsimlanishi evazigagina oilada tartib saqlangan. Shuning uchun ham beva qolgan erkak kishi motam marosimlari tugagan zahotiyoq darrov qayta uylangan. O‘gay onalar ko‘p hollarda o‘zlarining oldingi nikohlaridan tug‘ilgan bolalari bilan qabul qilingan. Erining oldingi xotinidan tug‘ilgan bolalarining hayotini zaharlash evaziga o‘gay onalar o‘zlar bilan olib kelgan bolalarining hayotlarini yo‘lga qo‘yishga harakat qilganlar. Hali voyaga yetmagan go‘daklarga ham shafqatsizlarcha muomalada bo‘lishgan.

XIV asrning oxiri XV asrning o‘rtalariga to‘g‘ri kelgan ocharchilik yevropa davlatlarida o‘gay onalarning bolalardan qutulish uchun ularni biror yoqqa, o‘rmonga o‘tin terib kelishga, sovuq payti yupun kiyim bilan tashqarida qoldirishga, va “ortiqcha og‘iz” muammosini hal qilishlariga yordam bergen. Albatta, bu kabi hatti-harakatlar erlari uyda bo‘limgan vaqtida amalga oshirilgan, va keyinchalik o‘gay onalar haqida ertaklar yaratish uchun yaxshigina manba bo‘lib xizmat qilgan.

Shu o‘rinda, ingliz yozuvchisi Jeyms Grinvud qalamiga mansub, “Londonda 1866 yilda ilk marotaba chop etilgan “Juldur kiyimli bola” asarini keltirib o‘tish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Muallif kichkina bola hayotida o‘gay ona qanday katta salbiy o‘zgarishlarga sabab bo‘lganini mahorat bilan tasvirlab beradi. Aynan o‘gay onaning kirdikorlari tufayli asar qahramoni, olti yoshli Jimmi ismli bolakayning boshiga tushgan ko‘rguliklar, va oxir-oqibat uning uydan qochib ketishi bilan yakun topishi, ammo bolakayning taqdiri butunlay o‘zgarib ketishiga sabab bo‘lganligiga guvoh bo‘lamiz”⁹⁶.

“O‘gay ona” konseptining lisoniy tahlili ko‘rsatishicha, ingliz va o‘zbek tillarida ushbu konseptining *berahm*, *beshafqat*, *yovuz ayol* sifatida idrok qilinishida umumiylid aniqlandi. Ingliz va o‘zbek lisoniy ongi yadrosida *o‘gay ona*

⁹⁶ Greenwood J. The True History of a Little Ragamuffin. livelib.ru: <https://www.livelib.ru/-dzhejms-grinvud>.

konsepti personifikatsiyalashgan holda *berahm*, *beshafqat*, *yovuz ayol* so‘zlari hamda kishilarning ijtimoiy mavqeini bildiruvchi *uy bekasi/housewife, rafiqqa / wife* so‘zlari orqali ifodalanadi.

Bunday tushunchalar mazmunining o‘ziga xosligi shundaki, ularda personajning alohida shaxs sifatida ayol obrazi ifodalanadi. O‘zbeklar dunyoqarashi, turmushda xalqning roli, etnos, naslning yaxlitligi va yashovchanligiga alohida ahamiyat berilishi bilan xarakterlanadi. Bunda *o‘gay ona* birinchi navbatda tirik mavjudot, odamlar uyushmasining a’zosi sifatida idrok qilinadi. Ushbu ishimizda biz ertaklarni gender nuqtai nazaridan o‘rganamiz deyishga haqlimiz, chunki faol ishtirok etuvchi personaj – *o‘gay ona*, ya’ni ayol jinsiga mansub obrazdir.

O‘gay onaning muammosi nimada? U faqat ijtimoiy natijalarni ko‘radi, faqat moddiy manfaatlar haqida orzu qiladi. U zaiflikdan nafratlanadi, shuning uchun ham u *o‘gay qiziga achinmaydi* va har doim hurmatsiz munosabatda bo‘ladi. U boshqa odamlarning yutuqlarini ko‘rganda, ulardan *o‘tib/o‘zib ketishni xohlaydi* – *o‘gay ona xuddi shu tamoyillarga ko‘ra yashaydi*: “... – men maqsadni ko‘raman va maqsadga erishish uchun hech qanday to‘siqlarni ko‘rmayman, va hech qachon *ozgina* bilan kifoyalamanmayman, sekinlashmayman, har qanday holatda raqobatga tayyorman, hatto xavfli bo‘lsa ham”. O‘gay onalar haqidagi ertaklarda “*ijtimoiy natija*” doimo dominantlik qiladi. O‘gay ona doimo hokimiyatni o‘z qo‘liga olish uchun kurashadi. Hukmronlik/quvvat motivi, hokimiyat va yetakchilik mohiyatini tushunish *o‘gay ona* obrazining asosi hisoblanadi. Hokimiyat elementlari xalq ertaklaridagi *o‘gay ona* konseptining tipik xususiyatlariga tegishli.

“Hokimiyat ijtimoiy hodisa sifatida talqin qilinadigan diskurs insonni markazga qo‘yib o‘rganiladigan fanlarning diqqat markazidan joy oladi, chunki u hukmronlik munosabatlarini ifodalaydi”⁹⁷. Ingliz tilida hokimiyatni ifoda etish uchun “*power*” leksemasidan nihoyatda unumli foydalaniladi, qadimgi fransuz tilidagi *pouvoir* so‘zidan ingliz tilida “*pouair*” “to be able” sifatida paydo bo‘lgan ushbu leksema XIV asr kontekstlarida “*ability; ability to act or do; strength, vigor,*

⁹⁷ Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. – Москва: Ad Marginem, 1999. – С. 480.

might" (qobiliyat; harakat qilish yoki bajarish qobiliyati; kuch, quvvat, qudrat) ma'nolarida qo'llanilgan, biroq keyinchalik ushbu ma'nolar mavhumlashib: "efficacy; control, mastery, lordship, dominion; legal power or authority; authorization; military force, an army" (samaradorlik; nazorat, mahorat, xo'jayinlik, hukmronlik; yuridik kuch yoki hokimiyat; avtoritet; harbiy kuch, qo'shin) kabi ma'nolar zohir bo'ladi. "*Power*" so'zi ertaklarda ikki: jismoniy va ijtimoiy ma'nolarda uchraydi va kontekstga qarab farqlanadi, ushbu ma'nolar ot so'z turkumiga mansub bu leksik birlikning ertakda qo'llanilishida idiomatiklik va grammatik xususiyatlari bilan bog'liq holda aniqlanadi. Agar biz jismoniy kuch haqida gapiradigan bo'lsak, unda egalik fe'li bilan yasalgan turg'un kombinatsiyalar uchraydi: "*– Have power – he gaf hym suche a buffet with his swerd that kynge had no power to kepe his sadel; – And whan thou madest a sygne of the Crosse there thow slewest hym & putte awey his power*"⁹⁸.

Keltirilgan misollardan shuni ko'rish mumkinki, hokimiyat iroda va kelgusi zamon ifodasi bilan chambarchas bog'liq. Hokimiyat kuchining kamayishi yoki ortib borishini bildiruvchi qiziqarli dinamik ifodalanish holatlari ham uchraydi. Aynan hokimiyatga bo'lgan intilish xalq ertaklaridagi o'gay onalar uchun motivatsiya bo'lib xizmat qiladi. Eng muhimi, o'gay ona yomon bo'lishdan qo'rqlaydi, u yomonlik qilish uchun o'z quvvatini faol ishlatadi, maksimal strategiyalarga ega, lekin muammo shundaki, u doimo "*qora bo'yoq*" bilan chaplangan va hech kim uni yoqtirmaydi. O'gay onaning yana bir muammosi shundaki, u doimo ko'proq narsaga ega bo'lishni xohlaydi. Undagi yetakchi motivatsiya – undagi qidiruv faolligini jadallashtiradigan, maqsad sari harakatlantiradigan, to'xtamaydigan ichki kuch, bu kuch unga hech narsadan qo'rqlaydi va maksimal natijalarga erishish imkoniyatini beradi. O'gay ona uchun boshqalar qilayotgan ishlar doim ham yetarli emas, uni qanoatlantirmaydi. O'gay ona konseptini leksik qatlamda verballashtirish jarayonida qadimgi odamlar haqidagi bir rivoyat qahramoni gavdalananadiki, u o'gay ona bilan mutlaq o'xshashliklarga ega va uni tasvirlashda yordam beradi:

---

⁹⁸ Malory S.T. Le Morte d'Arthur/ ©Global Grey, 2021. – P. 80, 536, 652, 859.

Bir kishi daryoga yuguradi va u yerda ko‘plab baliqlarni ko‘radi. Va u o‘zini juda baxtli his etadi, chunki endi u o‘z qabilasiga yugurib keladi, hamma uni olqishlaydi, hamma uni ko‘p baliq topgani uchun hurmat qiladi, natijada u eng yaxshi boquvchi sifatida tan olinadi. Ammo keyingi safar aynan shuncha miqdordagi baliq bo‘lgan daryo unga endi yetarli bo‘lmaydi. U yana bir bor shuncha olqishlarga sazovor bo‘lishi uchun bu safar unga yanada ko‘proq balig‘i bo‘lgan yanada kattaroq daryo kerak bo‘ladi.

O‘gay ona ham, hokimiyat tepasiga ko‘tarilgach, u o‘zi tomonidan mag‘lubiyatga uchratilganlar, ya’ni unga bo‘ysunadiganlar bilan hisob-kitob qilishni to‘xtatadi va bu uning munosabatlар o‘rnatishiga to‘sinqinlik qiladigan muammo. Shu o‘rinda, ba’zida juda qo‘pol bo‘lishini hisobga olsak, u odob-axloq etikelari va emotsiyonal intellektni rivojlantirishdan saboq olishi kerak bo‘ladi. O‘ziga yetarlicha e’tibor berilmayapti deb hisoblaganda, o‘gay ona boshqa odamlar bilan samarali muloqotiga xalaqit bermasligi uchun o‘zidagi ortiqcha energiyadan xalos bo‘lishi kerak. Verbal modellarni belgilash uchun tanlangan *bola*, *ona*, *o‘gay ona*, *o‘gay qiz*, *o‘gay onanining qizi* kabi oila a’zolari, yaqin doiraning asosiy ijtimoiy rollari va munosabatlari, shuningdek, ijobiy va salbiy fazilatlarini ham ifodalaydi. Obrazlar tizimini tanlash nafaqat oila a’zolarining har qanday odamning lingvistik ongini shakllantirishda muhim rol o‘ynashi tamoyiliga asoslanadi, balki ularning ustuvorligi va universalligi bilan ham belgilanadi. Ha, ertaklardagi barqaror tushuncha, o‘gay ona konsepti doimo yaramas, johil, yovuz kabi xususiyatlar bilan hamohang bo‘lib qolaveradi.

Shunday qilib muayyan bir til sohiblarining lisoniy ongi olamni o‘ziga xos tarzda aks ettiradi. Tabiiyki bunday dunyoqarashda boshqa til vakillari tomonidan olamning idrok qilinishiga nisbatan umumiyl o‘xshashliklar, farqlovchi belgilar ham ko‘zga tashlanadi. Shu tufayli, turli millatlar konsept hosil qiluvchi turlicha vositalardan foydalangan holda, olamning milliy madaniyatni aks ettiruvchi turlicha manzarasini shakllantiradilar. Olam manzarasidagi markaziy tushunchalardan biri “konsept” ekanligi va mazkur manzara shu konseptlardan tarkib topgan yaxlit “konseptosfera”ligi bugungi fanda barqaror nazariyaga

aylandi. Ammo konsept qanchalik mental, ongga oid tushuncha bo‘lmisin, uni tildan, milliy-madaniy unsurlardan butunlay xoli bo‘lgan tushuncha sifatida ta’riflash to‘g‘ri bo‘lmaydi. Chunki “konsept” mundarijasida til sohiblarining dunyoqarashi va boshqa turli milliy-madaniy belgilarning aks topishi muqarrar. Milliylik va madaniylikning kuchi shundaki, hatto umuminsoniy ahamiyatga ega bo‘lgan konseptlarning mundarijasi ham turlicha qo‘sishimcha konnotativ ma’no bo‘laklariga ega bo‘lishi mumkin.

§2.2. “O‘gay ona/stepmother” konseptining struktur-semantik tahlili

Turli xalqlarning olamni lisoniy idrok qilish jarayonidagi assotsiativ reaksiyalarining qiyosiy tahlili u yoki bu madaniyatning o‘ziga xos mentalliklarini, shuningdek, turli ijtimoiy guruhlar va etnoslarga mansub madaniy konseptlarning mazmuni hamda mohiyatini aniqlash imkoniyatini beradi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra konseptning milliy o‘ziga xosligi quyidagilar bilan belgilanadi: 1) konsept strukturasida tilning milliy o‘ziga xos lingvomadaniy birliklarining mavjudligi; 2) bunday mental muhit etnosning lisoniy ongida taqsimlanishining o‘ziga xosligi; 3) tilning struktural o‘ziga xosligi.

Ma’lumki, turli tizimdagi tillarning alohida qatlagini qiyoslash nihoyatda mushkul, ammo rus olimi A.A.Potebnyaning bu boradagi qarashlari o‘zgacha bo‘lgan: “Men hatto bir-biriga ancha yaqin bo‘lgan tillarning ichki tuzilishi va bitta til lahjasidagi farqni rad etmayman, biroq bilamanki, tillar qancha o‘xhash bo‘lsa, ularning asosiy farqlarini aniqlash shuncha qiyinroq bo‘ladi”⁹⁹. Bu fikr bilan olim qardosh tillar doirasida olib borilgan o‘rganishlar samaraliroq kechishiga ishora qilgan.

Yakob Grimm ayrim german tillarida “ota” va “ona” ni anglatuvchi atamalarning ikki kategoriyasi mavjudligini qayd etgan hamda bu hodisaga quyidagicha izoh bergan: “... chamasi qachonlardir qardosh xalqlar Yevropaga bostirib kirish jarayonida *vater*, *mutter*, *bruder*, *schwester* shaklga ega bo‘lgan birliklar o‘rniga boshqa atamalarni qo‘llashgan, ularning ayrimlari o‘zlashtirildi,

⁹⁹ Потебня А.А. Теоретическая поэтика. – М.: Выш. шк. 1990. – С. 3.

qolganlari esa, aksincha, ulardan qo'shnilariga o'zlashib ketdi". Y.Grimm got tilidagi *atta*, "ota" va *aipei* "ona" so'zlarini misol keltiradi. Uning fikricha, "oliynasab nemis qabilalari tilida *azo* va *eidi* kamdan-kam qo'llanilgan"¹⁰⁰.

O'zaro grammatik va mazmuniy jihatdan bog'lanib obyektiv borliqdagi narsa va hodisalarining nomini bildiruvchi sintaktik birlik so'z birikmasi sanaladi. Agar shu ta'rifga ergashadigan bo'lsak, unda qo'sh komponentdan iborat bo'lgan "o'gay ona" konsepti erkin so'z birikmasi hisoblanadi, uning birinchi komponentini sifat so'z turkumiga mansub "o'gay" va ikkinchi komponetini ot so'z turkumiga tegishli "ona" leksemalari tashkil qilmoqda.

"Shuni inobatga olgan holda ishimizning ushbu qismida hozirgi zamon o'zbek tilidagi so'z birikmasining "**sifat+ot**" (A+N) modeli asosida yasalgan "o'gay ona" hamda ingliz tilidagi "**ot+ot**" (N+N) modeliga tegishli qo'shma so'z "stepmother" konseptlarining qiyosiy struktur-semantik tuzilishini o'rganishga doir kuzatishlarimiz natijalarini bayon qilmoqchimiz. Ammo "stepmother" konseptining etimologiyasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, "step" so'zi ham qachonlardir sifat so'z turkumiga mansub bo'lган"¹⁰¹.

O'zbek xalq ertaklarida asosiy va asosan salbiy qahramonlardan biri hisoblangan *o'gay ona* konsepti ikki elementdan tashkil topgan, uning birinchisi "o'gay", ikkinchisi esa "ona" elementlaridir. So'z birikmasi doimo ikki qismdan: hokim va tobe qismdan iborat bo'ladi. Kengayuvchi bo'lak hokim, kengaytiruvchi bo'lak esa tobe sanaladi. Tobe qism hokim qism talab qilgan grammatik shaklda keladi. Komponentlarining leksik ma'nolari zamirida so'z birikmasining semantik ma'nosi shakllanadi. Sintaktik birliklar faqat shakliy jihatdangina emas, balki mazmuniy jihatdan ham o'zaro bog'lanadi. Ikki sintaktik shaklning bir-biri bilan to'g'ri bog'lanishi uchun faqat shakliy bog'lanishning to'g'riliqi kifoya qilmaydi. Tobe qism bilan hokim qism to'g'ri bog'lanishi uchun mazmuniy moslikka ham ega bo'lishi kerak. Tobe va hokim qism har ikkisida takrorlanadigan umumiyligi

---

¹⁰⁰ ГРИММ Я. Сказки. – М.: Художественная литература, 1978. – С. 510.

¹⁰¹ (see steep (adj.)) 76 sahifa.

semaga ega bo‘lishi kerak. Shu umumiy sema tobe va hokim qismlarning mazmuniy bog‘lanishi uchun asos bo‘ladi.

“Sifat+ot” (A+N) modelidagi “o‘gay ona” so‘z birikmasi elementlari o‘zaro atributiv munosabat asosida yasalgan bo‘lib, atributiv munosabat belgi + predmet semantik modelidagi so‘z birikmasi uchun xosdir. So‘z birikmasi ma’lum gap bo‘laklarining kengayishidan hosil bo‘ladi. Kengayuvchi bo‘lakning qaysi so‘z turkumiga mansubligi hamda qanday kategorial belgiga ega bo‘lishi: uning qanday so‘zlar bilan kengayib kelishi mumkinligini ham ko‘rsatadi, demak, *o‘gay* so‘zining reprezentlari faqatgina sifat so‘z turkumiga, *ona* so‘ziniki esa ot so‘z turkumiga tegishli bo‘lishi lozim. Qismlarining erkin yoki bog‘liqligiga ko‘ra so‘z birikmalari quyidagi turlarga bo‘linadi: 1) erkin; 2) bog‘liq. Biz tahlilga tortgan *o‘gay ona* so‘z birikmasi erkin so‘z birikmasi bo‘lib, erkinligi uning komponentlarini o‘zgartirish mumkinligi bilan asoslanadi:

o‘gay ona – *tuqqan ona* – *begona ona* – *yosh ona* – *ko‘p bolali ona* va hokazo;

o‘gay ona – *o‘gay qiz* – *o‘gay bola* – *o‘gay ota* – *o‘gay farzand...* reprezentlar asosiy element o‘rnini egallashi mumkin bo‘lgan bu kabi erkin so‘z birikmalarini cheksiz yaratish mumkin, bunda semantika o‘zgaradi.

O‘gay ona – komponentlarini alohida ta’riflaydigan bo‘lsak:

ona – ot so‘z turkumiga mansub; predmetni nomlovchi ma’noga ega; *o‘gay* – sifat so‘z turkumiga mansub; predmet belgisini nomlaydi.

“Ona” leksemasi tub leksema, chunki u ikki bo‘g‘indan tashkil topgan. O‘zbekcha tub leksemalar asosan bir va ikki bo‘g‘inli bo‘ladi. Tub leksemaning ifoda plani deganda dastlab uning qaysi fonemalar bilan ifodalanishi nazarda tutiladi. Tub leksemalarda ifoda plani deb ularning gavdasi bo‘lib xizmat qiladigan fonemalar tuzumiga aytildi. (Tuzum qaysi fonemalarning qanday tartibda joylashib bir butunlik hosil etishidir.) Tub leksemaning ifoda planiga bog‘liq hodisalardan biri – ularning bo‘g‘in tuzilishi. *Ona* leksemasi uch fonemali bo‘lib, *unli+undosh+unli* tuzumiga ega.

Birikma deganda, odatda, ikki mustaqil leksemaning o‘zaro grammatik hamda semantik munosabatga kirishuvi asosida tuziladigan sintaktik birlik tushuniladi. Masalan, *o‘gay ona* birikmasining qismlarini chizmada shunday ko‘rsatish mumkin:

$$\begin{bmatrix} (o'gay) & (ona =) \\ : & : \\ so'zshakl & leksema \end{bmatrix} =$$

Lug‘aviy birlikning mazmun plani ikki hodisadan – lug‘aviy ma’no va stilistik (emotsional-ekspressiv) bahodan tarkib topadi. Lug‘aviy ma’no leksemaga nisbatan *leksik ma’no* deb yuritiladi. Leksemani gavdalantirgan tovushlar tuzumining voqelikka nisbat beriladigan lug‘aviy mazmuniga (nimanidir nomlashiga, ifodalashiga) *leksik ma’no* deyiladi. (*Ona* hamda *o‘gay* leksemalarining leksik ma’nolari ushbu bobimizning birinchi faslida berilgan – F.J.).

Leksik ma’no bilan u bildiradigan voqelik boshqa-boshqa hodisalardir. Leksik ma’noda voqelikdagi narsa, belgi yoki shular orasidagi munosabatning o‘zi emas, balki shular haqidagi tushunchani aks ettiradi. Shunga ko‘ra leksik ma’no deb, odatda, tushuncha ta’kidlanadi. Leksik ma’no – til qurilishiga xos hodisa, tushuncha – tafakkurga xos hodisa. Shunga ko‘ra leksik ma’no har bir til uchun, odatda, xususiy bo‘ladi. Kengroq yondashsak, so‘z bilan tushuncha orasidagi munosabat anchagina murakkab. Bir tomondan, har bir so‘z ma’lum ma’noni bildiradi, ammo har bir so‘zning tushuncha anglatishini kutish to‘g‘ri kelmaydi (tushuncha anglatish nomlovchi so‘zlarga xos xususiyatdir). Ikkinci tomondan, bir so‘z (leksema) ikki va undan ortiq tushunchaning ifodasi bo‘lib xizmat qila oladi: ko‘p ma’noli leksemaning har bir ma’nosи ayrim-ayrim tushunchani anglatadi. Leksik ma’no ideal hodisa deb talqin qilinadi. Bu ideal hodisani moddiylashtirish yo‘llaridan biri leksik ma’noni semantik qismlarga parchalab o‘rganish bo‘lib, u *semik tahlil usuli* deb yuritiladi. Shu usul bilan farqlanadigan hodisa *sema* deyiladi (yunoncha *sema* – “belgi”). Semik tahlil usulidan dastlab leksik birliklarni turlicha semantik guruhsalar (tematik, leksik-semantik guruhsalar)ga birlashtirishda foydalanildi. Masalan, ot turkumiga mansub bo‘lgan leksemalar

orasidan ishimizda tahlilga tortilgan “ona” leksemasini semik tahlil qilib ko‘ramiz: “*onaning hayoti va faoliyati nomlari*” tematik guruhi ajratiladi. Bunday leksemalar ushbu tematik guruhga *ona*, *hayot*, *faoliyat* semalari asosida birlashadi. Bu tematik guruhdan, o‘z navbatida, bir qancha kichikroq hajmli tematik guruhlar ajratiladi. Shunday guruhlashda asosga leksik ma’no olinsa, bular *leksik-semantik guruh* deb yuritiladi. Tematik guruhlar, odatda, ot turkumi leksemalari bo‘yicha belgilansa, leksik-semantik guruhlar boshqa turkum leksemalariga ko‘ra ham belgilanadi. Ko‘rinadiki, ma’lum bir sema leksemalarni tematik (yoki leksik-semantik) guruhga birlashtirishda asosga olinadi va bunday sema umumiy, *birlashtiruvchi* (integral) *sema* deb yuritiladi; ayni shu sema hajmi katta guruhdan ushbu tematik (leksik-semantik) guruhni ajratib olishda *farqlovchi* (differensial) sema bo‘lib xizmat qiladi. Tematik (leksik-semantik) guruhlarni belgilashda foydalanilgan semik tahlil usuli keyinchalik leksik ma’no tarkibini tahlil etishga ham tatbiq qilindi.

Masalan, semik tahlil usuli bilan *ona* leksemasining leksik ma’nosini tarkibida quyidagicha semalarni ajratish mumkin: 1) “*kishi*”, 2) “*ayol*”, 3) “*tug‘ishgan*”, 4) “*katta yoshli*”. Leksik ma’no tarkibiga mansub bo‘lgani sababli bunday sema *ideografik sema* deb yuritiladi (yunoncha idea – “tushuncha”, graphike – “yozuv”). Leksik ma’no ta’rifi ideografik semalar asosida tuziladi: *ona* – “*yoshi katta tug‘ishgan ayol kishi*”. Ko‘rinadiki, leksik ma’no ta’rifiga ideografik semalarni to‘liq va aynan kiritish shart emas, ulardan zarur va maqbul tarzda foydalaniladi.

Leksemaning mazmun planida, leksik ma’nodan tashqari, uslubiy baho ham hisobga olinadi. Uslubiy baho shu leksik ma’noga suyanadi, leksik ma’noni qurshab turadi. Masalan, *ona* leksemasi ot turkumiga mansub, chunki bu “predmet” ma’nosini anglatadi; *o‘gay* leksemasi sifat turkumiga mansub, chunki u “predmetning belgisi” ma’nosini anglatadi va boshqalar. Leksik ma’no asosida ajratiladigan “predmet”, “predmet belgisi” kabi semantik qismlar turkumlik semasi bo‘lib, bunday sema ham, ideografik sema kabi, leksemaning semantik mazmunida qatnashadi. Xullas, leksemaning mazmun plani tarkibida uch xil sema ajratiladi: 1) ideografik sema; 2) uslubiy sema; 3) turkumlik semasi.

Frazemada ikki va undan ortiq leksema, o‘z leksik ma’no mustaqilligini yo‘qotgan holda, bir umumiy ma’no markaziga bo‘ysunadi, frazemadan yaxlitligicha anglashiladigan ma’noni gavdalantirish uchun xizmat qiladi. Frazemadan anglashiladigan ma’no uning tarkibidagi leksemalardan anglashiladigan ma’nolarning oddiy (arifmetik) yig‘indisi bo‘lmay, umumlashma, ustama ma’no, shu bilan birga, ko‘chma ma’no sifatida gavdalanadi. Masalan: – “*Hosilning o‘gayi bo‘lmaydi. Tez-tez qimirlanglar. Yog‘in-sochin boshlanmasdan, yig‘ishtirib olaylik*”¹⁰².

– “*I lost my mother when I was seven and they put her in a mental hospital. My brother and I watched her being taken away in a strait jacket. That is something you never forget. And my stepmother was like in the movie ‘Precious.’ I could not handle it. So I said to myself, ‘I don’t have a mother. I do not need one. I’m going to let music be my mother’*”¹⁰³.

Shuningdek, *ona vatan, ona yurt, ona tabiat, ona tili, ona tuproq* leksik birliklarida ham ko‘chma ma’no anglashiladi.

Til birliklari bir yoki birdan ortiq ma’noni anglatadi. Bir ma’noni anglatish hodisasi *monosememiya*, bunday xususiyatli til birligi *monosemantik birlik* deyiladi, (yunoncha), monos – “bir”, sema, semeion – “belgi”, semantikos – “bildiruvchi”). Birdan ortiq ma’noni anglatish hodisasi *polisememiya*, bunday xususiyatli til birligi *polisemantik birlik* deyiladi (polys – “ko‘p”). Barcha til birliklari monosemantik (bir ma’noli) va polisemantik (ko‘p ma’noli) deb ikkiga guruhlanadi, bulardan polisemantik til birliklari alohida diqqat bilan o‘rganishni talab qiladi. Ingliz tili so‘zlari o‘zlarining polisemantiklik xususiyatlari bilan ajralib turadilar. Biz tahlilga tortgan “stepmother” konsepti ikki so‘zning birlashuvidan tuzilgan qo‘shma so‘z bo‘lib, birinchi elementi *step* so‘zining lug‘atda ot so‘z turkumi sifatida 11 ta ma’nosи, fe’l so‘z turkumi sifatida esa 10 ta ma’nosи keltirilgan: *step – measure, footstep, pace, stride, stair, gradation, ston’s*

---

¹⁰² Сафаров Н. Момакалдириқ. – Тошкент, 1981. – Б. 231.

¹⁰³ Quincy Delight Jones Jr. Biography. – Berklee Press, 1933. – P. 177.

throw, distance, footfall, tone, interval, footprint, dancestep, go, move, travel, locomote, tread, walk, lay, put, set, pace, etc.

Old English *steop-*, with connotations of “loss,” in combinations like *steopcild* “orphan,” related to *astiepan*, *bestiepan* “to bereave, to deprive of parents or children,” from Proto-Germanic *steupa-* “bereft” (source also of Old Frisian *stiap-*, Old Norse *stjup-*, Swedish *styv-*, Middle Low German *stef-*, Dutch *stief-*, Old High German *stiof-*, German *stief-*), literally “pushed out,” from PIE *steup-*, from root (*s)teu-* (1) “to push, stick, knock,” with derivatives referring to fragments (see *steep* (adj.)). Barnhart suggests the forms in *-f-* are by assimilation of the first sound in following words for “father.” Etymologically, a *stepfather* or *stepmother* is one who becomes father or mother to an orphan, but the notion of orphanage faded in XX c. and came to denote simply relation through marriage. For sense evolution, compare Latin *privignus* “stepson,” related to *privus* “deprived”¹⁰⁴.

Proto-Germancha *steupa* – “bereft” dan “*astiepan*, *bestiepan*” – o‘ldirish, ota-onasidan yoki farzandidan mahrum qilish bilan bog‘liq bo‘lgan “*steopcild*” yetim singari kombinatsiyalarda yo‘qotish degan ma’noga ega bo‘lgan qadimgi inglizcha *steop* – o‘zagiga ega. Qadimgi Shvesiya tilidagi *styv-*, O‘rta asrlarga tegishli nemis tilidagi *stef-*, Gollandiya tilidagi *stief-*, Qadimgi Yuqori German tiliga mansub *stiof-*, Germancha *stief-*, tom ma’noda “itarib yuborilgan”, Proto-Hind-Yevropa tillariga tegishli *steup-* o‘zagidan yaralgan. Barnxart “otasi” degan so‘zni ifodalash uchun birinchi tovushni o‘zlashtirish orqali *-f-* shaklini taklif qiladi. Ushbu konseptning ikkinchi elementi *mother* so‘zining esa lug‘atda ot so‘z turkumi sifatida 5 ta ma’nosi, fe’l so‘z turkumi sifatida esa 2 ta ma’nosi keltirilgan: *mother* – *female parent, barm, yeast, a term of address for an elderly woman, mother superior, inspiration, fuss, overprotect, beget, bring forth, engender, make children, etc.*

“O‘gay ona” konseptining birinchi elementi bo‘lmish o‘gay so‘zining “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da 3 ta ma’nosi, *ona* so‘zining esa 6 ta ma’nosi

---

¹⁰⁴ <https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/mother>.

berilgan. Jumladan, quyidagi misollarda *o‘gay* so‘zining ko‘chma ma’nosini verballahsganini uchratishimiz mumkin: – “*Mustamlakachi chor ma’murlari mahalliy mehnatkashlarni o‘zlariga o‘gay ko‘rardilar*”¹⁰⁵; – “*Dangalini aytaverish kerak, avvallari bu mashinaga odamlarimiz o‘gayroq qaradi*”¹⁰⁶.

Grammatik kategoriylar umumiyligi hodisa sifatida xususiy hodisalarda mavjud buladi, xususiy hodisalar umumlashmasi asosida yuzaga keladi. Demak, son kategoriysi birlik va ko‘plik ma’nolarini ifodalovchi shakllar sistemasidan, egalik kategoriysi birinchi shaxs – so‘zlovchi, ikkinchi shaxs – tinglovchi, uchinchi shaxs – o‘zga va shularning miqdori ma’nolarini ifodalovchi shakllar tizimidan iborat. Grammatik kategoriyalarda tilning o‘ziga xos xususiyati ochiq namoyon bo‘ladi. Predmetning belgisini bildiruvchi mustaqil so‘zlar sifat deyiladi: *o‘gay* ona. Sifat odatda otga bog‘lanib keladi, uning biror belgisini aniqlashga xizmat qiladi. Ba’zan ot so‘z ham hech qanday morfologik belgisiz sifatlovchi bo‘lib keladi. Lekin belgi ma’nosini anglatib kelgan bunday ot tamoman sifat turkumiga o‘tib ketmaydi, balki ot turkumi doirasida qoladi: *stepmother*.

Shunday qilib, G.V Elizarova fikriga ko‘ra, “so‘zlarning semantikasini o‘rganish orqali “... indeksli xarakterga ega bo‘lgan va o‘rganilayotgan madaniyatning qadriyatlar tizimiga madaniy presuppozitsiyalar – til orqali ifodalanadigan madaniy qoliqlar shaklida kirib boradigan, til orqali obyektivlashtiriladigan madaniy komponent aniqlanadi”¹⁰⁷. A.Vejbiskaya esa “leksikani “konsepsiylar” va “biror narsaga bo‘lgan munosabatlar” tizimi sifatida tarixiy tarzda uzatilgan etnos va madaniy psixologiyaning kaliti deb atagan (*historically transmitted system of – conceptions and – attitudes*)”¹⁰⁸.

Biz tadqiqot ishimizda, lingvistik materiallar asosida konseptual darajaga erishishga harakat qilinadi, ertakdagi *o‘gay* ona haqidagi hikoyaning konseptual sohasi va uni tashkil etuvchi xususiyatlarning butun majmuasini ifodaladik. Ertakdagi *o‘gay* ona qiyofasi bilan bog‘liq konseptual dominant, ayniqsa, profilli

¹⁰⁵ Сафаров Н. Момақалдироқ. – Тошкент, 1981. – Б. 231.

¹⁰⁶ Назир Х. Ўтлар туташганда. – Тошкент, 1960. – Б. 200.

¹⁰⁷ Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам. – Санкт-Петербург: КАРО, 2005. – С. 50.

¹⁰⁸ Wierzbicka A. Russian Culture Scripts: The Theory of Cultural Script-sand its applications. – Ethos, 2002. – Р. 21.

xususiyat – kuch-qudrat g‘oyasini ta’kidlaydi. Kuch – bu *arxaik tasvir* deb tushuniladi, shuning uchun matnda o‘gay onaning nomini o‘rab turgan *fear* va *terror* so‘zлari bilan ta’kidlangan turli xil jismoniy harakatlar fe’llari mavjud. Birinchi o‘rinda hokimiyat, shuningdek, ijtimoiy qudrat ham o‘gay ona obrazi bilan chambarchas bog‘liq.

O‘zbek xalq ertaklarida bo‘lsin, yoki ingliz xalq ertaklarida, hattoki rus xalq ertaklarida ham *ijtimoiy qudrat* semantik hududidan, albatta “*qasr*”, “*saroy*”, “*koshona*” kabi tushunchalar o‘rin oladi:

- O‘gay ona malikani **saroydan** haydab yuborish rejasini tuzdi...;
- Podsho qizini **qasrnинг** yer to‘lasiga qamab qo‘yishni buyurdi.

Nemis xalq ertaklaridagi mashhur “*Tintajéle*” qasrining nomida aynan “kuch-qudrat” belgilari zohirlangan. Ingliz ertaklaridagi “*Tyntigail*” qasrining nomi qadimgi nemis tilidagi “*schwer, gewichtig*” (kuchli, qudratli, mustahkam) ma’nosini beruvchi “*tapfer*” so‘zining keyinchalik “*tant*” shakliga aylanishidan kelib chiqqan. Qasr so‘zining etimologiyasiga oid yana bir faraz mavjud bo‘lib, unga ko‘ra bu so‘z qadimgi sanskrit tilida “*tezoqar oqim o‘kirigi*” ma’nosini beruvchi “*dhuni*” hamda “*jar ustida osilib turgan*” deb anglashiluvchi “*tagell*” so‘zлari zamirida paydo bo‘lgan va u qasr qurilishi xususiyatlarni aks ettirgan. *Castle* – qasr so‘zining semantikasidan, *saroy*, *koshona* ma’nolari bilan bir qatorda, *qal’а* ma’nosi ham joy oladi:

– “*There is a lady a sorceresse that dueletth in a castel here beside; – He dyd walke in a gardyn besyde the Castel; – And on the morne he rode to a Castel in a valey / and there he mette with a yoman goynge a grete paas toward a foreste*”¹⁰⁹.

Ertaklarda “*qudrat*” konsepti jismoniy kuch, taxtga bo‘lgan huquq, hokimiyat, jasorat va shafqatsizlik kabi xususiyatlarni o‘z ichiga olgan konseptual dominant hisoblanadi va matnlarda faol harakat fe’llari ham ishlatilgan: *suppressed* (to stop people from opposing the government, especially by using force),

---

¹⁰⁹ Malory S.T. Le Morte d’Arthur/ ©Global Grey, 2021. – P. 63, 608, 684.

punished (to make someone suffer because they have done something wrong or broken the law), *enforced* (to make people obey a rule or law).

Tilda har bir mustaqil so‘zning o‘ziga xos ma’nosni va uslubiy xususiyatlari borki, ular qo‘llanishi jihatidan gapdagi boshqa so‘zlardan farq qiladi. “Ayol” tushunchasi bilan bog‘liq turli iboralar so‘zning majoziy ma’nosni va sinonimlar bilan bevosita yaqin aloqada bo‘ladi. Bularning barchasi umuman tilning rivojlanishi bilan bog‘liq, chunki milliy tilning so‘z boyligi milliy va ijtimoiy madaniyatning moddiy, ma’naviy rivojlanishini aks ettiradi. Tilda madaniyatning aks etishi haqida gapirilganda, eng avvalo grammatik va sintaktik tuzilmalarga e’tibor qaratish lozim, chunki o‘zlarini ishtirok etayotgan matnning qaysi turga mansub bo‘lishidan qat’iy nazar, bu kabi tuzilmalar barchasida mavjud bo‘ladilar. Gaplarning sintaktik strukturasi, shak-shubhasiz, tilning xuddi boshqa qatlamlari kabi o‘rganilayotgan madaniyatga tegishli qadriyatlar, o‘sha madaniyat vakillarining mentaliteti xususiyatlari, shuningdek, ularning kommunikativ xulq-atvorlaridagi o‘ziga xosliklar haqida katta hajmdagi axborotga ega bo‘ladi. Ba’zi olimlar leksikaga nisbatan grammatika o‘zida ko‘proq madaniy xususiyatlarni aks ettiradi degan nazariyaga ergashadilar.

Ta’kidlash joizki, dissertatsiyada “ayol” so‘zi bilan ifodalangan iboralar muhokama qilingan, ular so‘zlar, iboralar va hatto jumlalar shaklida aks ettirilgan bo‘lib, ular bitta leksik-semantik guruhga birlashtirilgan. Bu so‘z o‘z ma’nosida keng qo‘llaniladi va o‘zbek mumtoz hamda zamonaviy adabiyoti bilan bir qatorda dunyoning deyarli barcha xalqlari yozuvchilari, shoirlari tomonidan adabiy obraz sifatida ishlatiladi.

Ingliz tili gap strukturasida ham individualizm keskin ko‘zga tashlanadi, u har doim qat’iy tuzilmaga rioya qiladi: subyekt, predikat, obyekt (ega, kesim, to‘ldiruvchi). Ingliz tilida tuzilgan gaplarning atigi 30 foizidagina subyekt ishtirok etmasligi mumkin, statistik ma’lumotlarga ko‘ra yapon tilida bu ko‘rsatgich 75 foizni tashkil etadi. Quyida biz ingliz tilidagi gap sintaksisida individualizmning namoyon bo‘lishini ko‘ramiz, berilgan bu misollar subyekt ishtirokida tuzilgan bo‘lsada, o‘zbek tiliga tarjimasida, ko‘pincha, shaxsi noma’lum gap shaklida

beriladi: *She shall have all she likes to eat, and all the gowns she likes to get, and all the company she likes to keep; but the last month of the year she'll have to spin five skeins every day* – O‘zi xohlagan har qanday yegulikka ega bo‘ladi, kiyishni istagan har qanday libosni qo‘lga kiritishi mumkin, o‘zi istagan har qanday jamoa bilan vaqtixushlik qila oladi, ammo yilning oxirgi oyida har kuni besh kalavadan ip yigirishiga to‘g‘ri keladi.

Shu o‘rinda yana bir ingliz tilidagi gap sintaksisida individualizmning namoyon bo‘lishini dalillovchi gap qurilmasiga e’tibor qaratamiz, o‘zbek tilida ko‘plikdagi birinchi shaxs kishilik olmoshi “biz” bilan beriladigan konstruksiyalar, ingliz tilida, odatda birlikdagi birinchi shaxs kishilik olmoshi “men” yordamida yasaladi: – *Do I know you?* – Biz tanishmizmi? – *My daughter and I* – Biz qizim bilan. Inglizlarga xos individualizm xususiyatlari kommunikatsiya jarayonidagi “could you; would you” birikmaliyi ishtirokida yasaladigan xushmuomalalik strategiyalaridan juda ustalik bilan foydalana olishlarida namoyon bo‘ladi, so‘roq gap sifatida shakllantiriladigan bunday modellar aslida, ingliz madaniy qadriyatlariga ko‘ra, iltimos yoki/va buyruqni anglatadi: *Next morning early, the queen said to Anne, “My dear, could you please go to the hen-wife in the glen, and ask her for some eggs?”* – Ertasi kuni tongda qirolicha Annaga dedi: “Azizam, borib adirdagi parrandaboqar xotindan bir nechta tuxum olib kelsang”; – *Would you, please, live with me and be my servant?* – men bilan yashab qol va mening xizmatimda bo‘l.

Ingliz tilidagi bunday so‘roq gaplar iltimos yoki/va buyruqdan tashqari taklifni ham bildirishi mumkin: *Why don’t you come to me?* – Qani oldimga kelchi; *Why don’t you go to work my lad?* – Oshna, ishingga bor; *Why don’t you tell the truth?* – Haqiqatni ayt!

Tadqiqotimiz jarayonida shuni guvohi bo‘ldikki, xushmuomalalik ma’nosidagi bunday so‘roq gaplarning iltimos yoki buyruqni bildirishi gapiruvchining kim ekanligiga nisbatan aniqlanishi mumkin, agar qiro, qirolicha, uy egasi tomonidan xizmatkorga aytilayotgan bo‘lsa bu buyruq deb qabul qilinadi. Bunday so‘roq gaplarning yana bir qiziqarli tomoni shundaki, ularning mazmun

kontekstida tinglovchi uchun tanlov borligiga ishora mavjud, tinglovchi qabul qilishi va yoki rad etishi mumkinligi sezilib turadi. Semantik tanlov mavjud bu kabi nutq tuzilmalarining ishlatilishi tinglovchiga ta'sir qilish samaradorligini oshiradi. Ingliz tilidagi xalq og'zaki ijodi materiallaridan olingan bu misollar milliy mentalitetning til sintaktik tuzilmasiga ta'sir ko'rsatishini dalillaydi.

So‘z birikmasining lisoniy maqomini belgilovchi asosiy xususiyatlardan biri uning semantik jihatdan yaxlitligi ekanligini hisobga oladigan bo‘lsak, “o‘gay ona” konsepti ham so‘z birikmasi sifatida semantik yaxlitlikka ega va uning bu semantik yaxlitligi uning nominativ funksiyasida namoyon bo‘ladi. “So‘z birikmasi, – deb yozgan edi V.V. Vinogradov – biror bir tushunchani, bu tushuncha qay darajada murakkab bo‘lishidan qat’iy nazar, atash va ifodalash imkoniyatiga ega bo‘lgan so‘zlar bog‘lanishidir”¹¹⁰. So‘z birikmasining tarkibiy qismlari semantik munosabati yanada yuqoriq bosqichdagi hodisa – matn shakllanishi asosida turgan tamoyillarning harakati bilan bog‘liq. “So‘z birikmasi esa borliqdagi predmet va hodisalar o‘rtasidagi ma’lum munosabatlarni aks ettiruvchi ikki mustaqil so‘zning o‘zaro grammatik va mazmuniy birikuvidan tashkil topadi”¹¹¹. Demak, “o‘gay ona” konsepti ham so‘z birikmasi sifatida semantik yaxlitlik xususiyatiga ega bo‘lgan strukturadir va ushbu semantik strukturaning hosil bo‘lishi hamda lisoniy faoliyat jarayonida turli ko‘rinishda namoyon bo‘lishi holatlarini o‘rganish muhimdir.

§2.3. G‘arb va sharq xalqlari adabiyotida “O‘gay ona” va “O‘gay qiz”

konseptlarining tarixiy-genetik tahlili

Ertaklarning barcha davr va barcha xalqlar madaniyati va dunyoqarashida muhim ahamiyatga egaligi juda ko‘plab ilmiy izlanishlar mavzusiga aylangan. Uning eng dolzarb mavzulardan biri ekanligini folklorshunoslar, psixologlar, faylasuflar va albatta, filologlar ta’kidlaganlar. Y.N. Trubeskoyning fikriga ko‘ra, “ertaklarda inson hayotining eng barhayot qadriyatlari muhrlangan”¹¹², “hozirgi

¹¹⁰ Виноградов В.В. Избранные труды: Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – С. 42.

¹¹¹ Махмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б. 2.

¹¹² Трубецкой Е.Н. «Иное царство» и его искатели в русской народной сказке. – М., 1990. -№ 2. С. 105.

zamon tadqiqotchilari ertaklarning “milliy mentalitetning eng yorqin xususiyatlarini ifodalaydigan aksiologik ahamiyati” haqida gapirishni ma’qul ko‘radilar”¹¹³. Ertaklarni o‘rganishning eng muhim isbot talab qilmaydigan jihat, ya’ni aksiomasi, ertak (yoki afsona)ning ma’lum bir xalqning tili, boshidan kechirgan tarixiy hodisalar va madaniyati bilan aloqasidir. Qadimgi yunonlar *ertak* hamda *afsonani* bir so‘z bilan ifoda etganlar, bu esa ushbu tushunchalarning o‘zaro bog‘liqligidan dalolat beradi. Folklorshunos olim J. Zayps shunday yozadi: “bilamizki, atrof muhitga moslashish uchun kerak bo‘ladigan hayotiy muhim axborotni bir – birlariga yetkazish uchun odamlar gapirishni o‘rgangan zahotiyoyq ertaklar so‘yay boshlaganlar”¹¹⁴, shu tariqa odamlar ma’lum bilimlarni ijtimoiytarixiy kontekstda bir – birlari bilan almashganlar.

G‘arbu Sharq adabiy – badiiy munosabatlari, jumladan, adabiy hamkorligi, adabiy ta’sir va aksta’sir, tarjimalar va ularning adabiy hamkorlikdagi roli masalalari ko‘p vaqtlardan buyon olimu ijodkorlarni qiziqtirib kelmoqda. Ma’lumki, adabiyotshunoslik sohasidagi muhim vazifalardan biri G‘arb va Sharq o‘rtasidagi adabiy aloqalarni o‘rganishga qaratilgan. G‘arb va Sharq mamlakatlari madaniy munosabatlarining rivojlanishi bosqichida esa taqqoslash va xulosalash asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. V.M.Jirmunskiy o‘zining “Qiyosiy adabiyotshunoslik” nomli asarida shunday fikr keltirgan: “odatda, tadqiqotchilar Yevropa adabiyoti materiallari asosida ertak syujetlarini tarixiy–genetik qiyoslashga qiziqadilar, G‘arb va Sharq adabiyotlari o‘rtasidagi taqqoslash esa, garchi aynan shu yo‘nalish o‘xshashlik va farqlarni aniqlash uchun samarali bo‘lishiga qaramasdan, nisbatan kamroq amalga oshiriladi”¹¹⁵. Xuddi shu an’anani F.Lavoka ham o‘zining Parijda nashr etilgan “Fakt va fantastika” kitobida ta’kidlab o‘tadi, shuningdek, u “keng hududiy va davriy taqqoslashlarning afzallikkari haqida bahs yuritadi”¹¹⁶. Zamonaviy tadqiqotchilardan Ute Xedman, Jan-Mishel Adam, S.V. Vlasov, M. Chexova, E. Donagyu, A.X. Xayner va boshqalar turli

¹¹³ Бережкова Д.В. Понятие «доброта» в концептуальном пространстве английской народной сказки: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: № 10.02.04. – Москва: МГУ, 2011. – С. 22.

¹¹⁴ Zipes J. The Irresistible Fairy Tale: The Cultural and Social History of a Genre P.: Princeton UP 2012. – P. 2.

¹¹⁵ Жирмунский В.М. Сравнительное литературоведение: Восток и Запад. – Москва: Наука, 1979. – С. 15.

¹¹⁶ Лавока Ф. Границы между фактом и вымыслом в свете трехуровневой компаративистики. *Studia Litterarum*, 2016. – Париж. 3-4. – С. 33.

mamlakatlar va davrlarga xos bo‘lgan ertaklarni tadqiq etish va tarjima qilish asosida ertak materiallari hisoblangan simvolika, “ta’sir qilish”, “idrok etish” muammolariga murojaat etadi.

O‘gay onaning chegara bilmaydigan yovuzliklari haqidagi asarlar shunchalik qadimiy tarixga egaki, mumtoz adabiyot matnlarida ham bu haqidagi qaydlarni uchratish mumkin: “o‘limi yaqinlashganini bilgan ona eriga qayta uylanmasligini so‘rab, iltijo qildi, u o‘gay ona bolalariga yomon munosabatda bo‘lishidan xavotirda edi...” (muallif Alkestis *Alcestis*, eramizdan oldingi 438 yil, yunon mumtoz adabiyoti).

XVII asrning ikkinchi yarmidan boshlab Angliyada mumtoz tragediya janri shakllanishi uchun zamin yaratila boshlandi, bu F.Sidni va B.Jonsonlarning adabiy–nazariy merosi, J.Drayden va U.Deyvenentlarning dramalari, shuningdek, fransuz mumtoz tragediyalari, adabiy tanqidshunoslikdagi mumtoz g‘oyalar bilan bog‘liq. O‘sha davr ingliz adabiyotining asosiy xususiyati milliy adabiy an’analarga, uyg‘onish davri san’atiga bo‘lgan alohida e’tibor bilan belgilangan. Eng avval qahramonlik ruhidagi drama asarlari yaratilgan, keyinchalik yozilgan dramalarda esa asta-sekin mumtoz nazmiy janrning ta’siri sezila boshlangan. XVII – XVIII asrlar chegarasida N.Rou tomonidan yozilgan “Shuhratparast o‘gay ona” pyesasi ikki an’ananing birlashuvidan tashkil topgan asarning yorqin namunasidir. 1699 yilda yozilib, 1700 yilda sahna yuzini ko‘rgan ushbu asar nafaqat Angliya adabiyoti tarixida yangi XVIII asr dramaturgiyasini boshlab bergen pyesa sifatida, balki unda sentimental drama belgilarining mavjudligi, shu bilan birga “yangi sharob eski mo‘ynaning ustiga to‘kilayotgan”¹¹⁷ligi bilan ham ahamiyatlidir, ya’ni eski mo‘yna so‘z birikmasi qahramonlik tragediyasini anglatadi. Qahramonlik tragediyalarining sharqona namunalariga ergashgan holda, N.Rou voqealar sodir bo‘ladigan joy sifatida Fors mamlakatini tanlaydi. Podshoh Arsatsiyning o‘limi yaqin. O‘gay onasi Artemiza tomonidan surgun qilingan podshohning o‘g‘li Artakserks iste’fodagi general Memnon hamrohligida uyga qaytmoqda, chunki qonunlarga binoan otasining o‘limidan keyin u taxtga o‘tirishi lozim. Ammo o‘z

---

¹¹⁷ Nettleton G. H. English drama of the Restoration and 18th century. – New York, 1923. – P. 77.

o‘g‘li Artabanning taxtga o‘tirishini xohlagan o‘gay ona shunday yovuzliklar qiladiki, natijada taxt merosxo‘ri Artakserks, uning rafiqasi Amestriya va Memnon qamoqqa olinadilar.

O‘zbek folkloridan ayrim namunalarni dastlab yozib oluvchi va nashr etuvchilar XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asrning boshlarida yashagan Yevropa sayyoohlari, elchilari va olimlari bo‘lganlar. N.Lyapunova, A.Vasilev, A.A.Kushakevich, A.N.Samoylovich kabi olimlarning kundaliklari va asarlarida o‘zbek xalqining maishiy turmushi, urf-odatlari, og‘zaki ijodi bo‘yicha muhim qaydlar uchraydi. O‘zbek xalq ertaklari, maqol va matallari hamda og‘zaki ijod namunalarini to‘plash va nashr etishda N.P.Ostroumovning faoliyati salmoqli. Venger olimi va sayyohi H.Vamberining o‘zbek folklori namunalarini dunyo miqyosida ham tanila boshlanishida xizmati katta.

Ingliz va o‘zbek xalq ertaklari tizimini o‘rganishda, bu tizim, birinchidan, ulardagi g‘oyaviy-badiiy tamoyillar umumiyligiga; ikkinchidan, ularning tarixan taraqqiy etgan o‘zaro munosabatlariga; uchinchidan, ular tarixidagi umumiylilikka bog‘liq holda vujudga kelishini tahlil qilish muhim hisoblanadi:

1. Ingliz va o‘zbek xalq ertaklaridagi g‘oyaviy-badiiy tamoyillar umumiyligi. Har ikkala xalq ertak matnlaridagi o‘gay ona konseptlarini bir-biridan farqlaydigan xususiyatlari bo‘lishiga qaramay, mushtarak etuvchi jihatlari ham mavjudki, shu mushtaraklik ularni yagona tizimga buysundiradi: a) ingliz va o‘zbek ertak matnlari g‘oyaviy mohiyatiga ko‘ra o‘zaro mushtarak bo‘lib, ularning hammasida ham xalq hayoti, ruhiyati, orzu-umidlari, shodlik va kulfatlari ifodalangan, har ikki millat adabiy matnlarida “stepmother/o‘gay ona” konsepti xalqning ma’lum vakillari ruhiyatini tasvirlashga xizmat qiladi; b) ingliz va o‘zbek ertaklari orasidagi o‘zaro aloqa ularning voqelikni aks ettirishdagi o‘xshashligida ham ko‘rinadi. Har bir janr o‘z xususiyatidan kelib chiqib hayotning ma’lum bir jihatini ifodalaydi, har ikki millatning ertaklaridagi o‘gay ona konsepti ham ma’lum darajada xalq tarixini aks ettiradi; v) ingliz va o‘zbek ertaklari g‘oyaviy mushtarakligi, voqelikni ifodalashi kabi vazifalarining hamohangligi ularda mavzu, syujet va obrazlarning, jumladan, o‘gay ona konseptining ham

o‘xshashligini, umumiyligini yuzaga keltiradi; g) ingliz va o‘zbek ertaklari uchun xalq estetik tamoyillari ham umumiy bo‘lib, soddalik, qisqalik, ixchamlik, syujetlilik, tabiat tasviri, qahramonlar, ya’ni o‘gay qiz konsepti orqali ijobjiy va o‘gay ona konsepti orqali salbiy qahramon axloqiy bahosining aniqligini ta’minlaydi.

2. Ingliz va o‘zbek ertak matnlarining o‘zaro munosabatlariiga oid mushtarakliklari. Konseptlarning o‘zaro munosabatlari g‘oyat murakkab jarayon bo‘lib, u o‘zaro ta’sir, bir-biriga muvofiqlashish va bir-birini boyitish tarzida kechadi: ertaklardagi “stepmother/o‘gay ona” konseptining yuzaga kelishida ikkinchi birining manbalik vazifasini o‘tashi genetik aloqaning asosiy xususiyati hisoblanadi. Masalan, Sh.Perro ertagi zamirida aka-uka Grimmlar, ularning ertagiga taqlidan D.Bazile o‘gay ona va o‘gay qiz haqidagi ertaklarni yaratganlar, keyinchalik rus xalq ertaklari dunyoga kelgan. Demak, ayrim ertak namunalarining yaratilishida boshqa xalq ertaklari manba bo‘lgan, o‘z navbatida, bir konsept zamirida boshqasi yuzaga kelgan.

3. Ingliz va o‘zbek xalq ertaklarining tarixiy o‘xshashlik tamoyili. O‘zbek folklori janrlari birdaniga va bir vaqtida yuzaga kelmagan. Folklorning eng qadimiylari – mif, afsona, rivoyat, so‘z sehriga asoslangan qo‘shiqlar, shuningdek, mavsumiy marosim qo‘shiqlari, ulardan keyingi bosqichda esa, ertak janri yuzaga kelgan. Tarixan shu taxlitda shakllangan o‘zbek folklorining janrlar tizimi o‘z taraqqiyoti davomida rivojlandi, takomillashdi va hatto so‘nish jarayonlarini ham kechirdi. Ingliz xalq og‘zaki ijodi janrlari ham, avvalo, miflardan dostonlarga, dostonlardan ertaklarga, ertak va dostonlardan tarixiy va romantik qo‘shiqlargacha bo‘lgan bosqichda rivojlandi.

O‘gay ona tomonidan o‘gay qizining xo‘rlanishi syujeti ko‘pgina xalqlarning folklori, jumladan, G‘arb va Sharq xalqlarining ertaklarida ham uchraydi. Bunga misol qilib koreys xalq ertaklari “Kxonchxi va Pxatchxi”, “Atirgul va Nilufar”, vyetnam xalq ertagi “Oltin boshmoqcha”, ingliz xalq ertaklari “Sinderella”, “Qamish qalpoq”, kreol xalq ertagi “O‘z otasini tuzdan ko‘ra ko‘proq yaxshi ko‘rgani uchun malika qanday surgun qilindi”, rus xalq ertagi “Zolushka”,

fransuz xalq ertagi “Sendrillon” va uning bir necha xil variantlari, italyan xalq ertagi “Senerentola”, nemis xalq ertaklari “Ashenputtl”, “Oqoyim va Guloyim”, o‘zbek xalq ertaklari “Zumrad va Qimmat”, “Yoriltosh” va boshqalarni misol qilib keltirish mumkin. Bu syujetning doimiy barqarorligi ijtimoiy–tarixiy sabablar bilan izohlanadi: “juda katta patriarchal oila, ilk ibtidoiy jamoa tuzumining yemirilish stadiyasida o‘gay ona va o‘gay qiz tushunchalari hayotga kirib kela boshladi. Doimiy qarama-qarshiliklar bu katta oilani ichdan yemirib borar edi, oila a’zolari o‘rtasidagi kelishmovchiliklar, xotinlar va ularning bolalari o‘rtasidagi muntazam meros talashish mojarolari, bunday sharoitda oilaning eng ko‘p aziyat chekkan a’zolari – bu yetim bolalar, o‘gay qiz yoxud o‘gay o‘g‘illar”¹¹⁸.

Sinflarning hech qaysi bir tabaqalanishida bunday ijtimoiy kategoriya ilgari bo‘lмаган, yetim bolalarning moddiy farovonligi asosan otalari uylangan yangi xotinining ularga bo‘lgan munosabatiga bog‘liq edi. Tabiiyki, oilaga yangi kelgan ayol o‘z farzandlari uchun qayg‘uradi, birinchi navbatda esa, erining mol–mulkiga boshqa da’vogarlar bo‘lmasligi uchun kurashadi. O‘gay ona o‘gay bolalarga juda erta og‘ir uy yumushlarini yuklaydi, ertaklarda oiladagi zulm o‘gay onaning o‘gay farzandlari, ko‘pincha o‘gay qizi bilan to‘qnashuvi mavzusining paydo bo‘lishiga imkon berdi. Bu guruh ertaklarining syujeti oddiy: uyda yangi qiyofa paydo bo‘ladi – “*adovat urug‘ini ekuvchi*” o‘gay ona, sevilmagan o‘gay qiz unga yoqish uchun behuda harakat qiladi. Qiz mehribonligi va sabr-toqati tufayli o‘z baxtini topadi. Janjalli o‘gay ona va o‘gay qiz haqidagi ertaklardan tashkil topgan alohida guruhga rus xalq ertagi “Ayoz Bobo”, aka-uka Grimmlarning “Zolushka”, V.Odoevskiyning “Ayoz Ivanovich”, S.Marshakning “O‘n ikki oy”, o‘zbek xalq ertagi “Zumrad va Qimmat”, hamda “Sinderella” ertaginining barcha variantlari kiradi. Bu ertaklarning syujet motivini ikkita: bir-biriga qondosh bo‘lмаган ona–bola va opa-singil o‘rtasidagi sinovlar tashkil etadi.

Obrazlar tizimi ertakda *qurban* (o‘gay qiz), *zararkunanda* (o‘gay ona) va *soxta qahramonlar* (opa-singillar)ni o‘z ichiga olgan “dastlabki vaziyat” orqali taqdim etiladi. Keyin oila a’zolaridan birining o‘limi haqida xabar beriladi –

¹¹⁸ Чехова М. Nomina propria в сюжетном типе сказок // Филология и литературоведение. – 2014. – № 11.

qahramonning onasi vafot etadi (bu haqida faqat Vyetnam va o‘zbek xalq ertaklarida to‘g‘ridan-to‘g‘ri aytilmagan). Ertak oxirida, qiz turli xil sinovlardan muvaffaqiyatli o‘tadi (yog‘och ketmonda toshli dalani yumshatadi, tubi bo‘lman idishda suv tashiydi, tariq bilan bug‘doyni saralaydi, baliq tutadi, otasiga bo‘lgan muhabbatini aytadi, o‘rmonga adashtirib ketiladi) va vaziyat o‘gay qizning ijtimoiy holati o‘zgarishi orqali hal qilinadi.

Bu turdagи ertaklarda yuz beradigan mo‘jizani chindan ham hayratli deb atash mumkin chunki, sehrli yordamchilar har doim haqli ravishda oljanob qiz sifatida tan olingan o‘gay qizga yordam berishadi. Shunday qilib, qahramonning ijtimoiy vaziyatini o‘zgartirish “pastdan – tepaga” qarama-qarshi yo‘nalishga muvofiq sodir bo‘ladi: birinchi navbatda, uy ishlari, keyin balda malika roli va finalda – qirol saroyining bekasi.

Qahramon bir qator voqealarni boshdan kechiradi (rivojlanishning yangi bosqichiga o‘tish marosimi): eng boshida onasining vafotidan so‘ng, keyin esa sinovlardan o‘tib mukofot olgach, qiz tasodifan yoki opa-singillarining aybi bilan hamma narsasidan ayrıladı (hatto kuyovdan ham) va natijada yana yangi qiyinchiliklarni boshidan kechirishi kerak.

G‘arb xalqlari ertaklarida ham, Sharq xalqlari ertaklarida ham “ikki ayolning to‘qnashuvida har xil xaloskor yordamchilar paydo bo‘ladi.” Qahramonlarga yordam har doim tug‘ishgan onasi orqali keladi: qora sigir – vafot etgan onaning ruhi (Kxonchxi va Pxatchxi), haqiqiy ma’buda Bhagavani (Oltin boshmoqcha), farishta (Zolushka, Sh. Perro), onasining qabrida o‘sgan yong‘oq daraxti (Zolushka, aka-uka Grimmlar), sehrgar kampir (Zumrad va Qimmat). Bu “sinfiy tuzumning afsonaviy kuchlari xalq tomonidan umumiyl sinfiy tenglik bekor qilingan paytda eng ko‘p azob chekkanlarning himoyachilariga aylantirildi” degan xulosaga olib keladi. Onasining vafotidan so‘ng qiziga yordam berishi yana ko‘pgina boshqa xalqlar ertaklarida ham uchraydi. Rus xalq ertagidagi go‘zal Vasilisaga onasi o‘limidan oldin berib ketgan qo‘g‘irchoq yordam bersa, Malayya xalq ertagida vafot etgan onasi qizini himoya qilish uchun baliqqa aylanib qaytib keladi.

Ammo syujeti, asosiy/ikkilamchi qahramonlari va ularga xos bo‘lgan xususiyatlar o‘rtasida qanchalik o‘xshashliklar kuzatilmasin, turli mamlakatlar xalqlarining ertaklari o‘rtasida farqlar mavjud bo‘lib, bu farqlar qahramonlarning kiyimlari, kasb-korlari, turmush sharoiti, urf-odatlari, milliy odob-axloqi va muallif falsafasi xususiyatlarini tavsiflashda namoyon bo‘ladi. Shu tariqa, Uzoq Sharq xalqlarining ertaklarini taqqoslaganda shuni ta’kidlash joizki, koreys ertagi “Kxonchxi va Pxatchxi” o‘zining demokratik xarakteri bilan ajralib turadi, bu uni ijtimoiy va kundalik ertakka yaqinlashtiradi. An’anaviy Shahzoda o‘rnida *kamsa* – viloyat boshlig‘i, oltin yoki billur boshmoqning o‘rniga esa *kotsin* – matodan tikilgan poyabzalni ko‘rish mumkin. Bundan tashqari, koreys ertagida oddiy odamlarning asosiy ish faoliyati va urf–odatlari aks ettirilgan – yer haydash, tayoqchalar bilan ovqat yeyish, milliy taom *kimchxi* va *chumiza* (tariqning bir turi) eslatib o‘tilgan.

Uzoq Sharq mamlakatlarida xronologik solnoma hayvonlar taqvimi bo‘yicha olib boriladi, shuning uchun qahramonlarning ot yilida tug‘ilishi (“Oltin boshmoqcha”)ga e’tibor qaratilishi, bu mamlakatlarning ertaklari uchun an’anaviy hisoblanadi. Bundan tashqari, Vyetnam xalqida tenglikni bildiruvchi qarindoshlik atamasi yo‘q (aka, singil). Yoshiga ko‘ra majburiy bo‘linish an’anasi uning katta vakiliga nikoh o‘qitish, meros taqsimoti va boshqalarda ba’zi imtiyozlarni beradi.

Ingliz (“Qamish qalpoq”) va kreol (“O‘z otasini tuzdan ko‘ra ko‘proq yaxshi ko‘rgani uchun malika qanday surgun qilindi”) xalq ertaklari boshqalaridan birmuncha ajralib turadi, bu yerda “o‘gay ona – o‘gay qiz” mojarosi oiladagi nizolarga o‘z o‘rnini bo‘shatib beradi. Eng kichkina va sevimli qizini uydan quvib chiqarish – bu ingliz adabiyotining an’anaviy syujeti bo‘lib, u turli davrlar adabiyotlarida uchraydi. Bu ertaklardagi mojaro o‘zgacharoq: qiz o‘gay onasining sinovlarini yengishga qodirligini emas, balki otasiga bo‘lgan muhabbatini isbotlay olishini ko‘rsatishi kerak. Kichik qizining “Men seni go‘sht tuzni yaxshi ko‘rgan kabi sevaman” degan oddiy so‘zları, to‘ng‘ich qizlarining muhabbat haqidagi balandparvoz gaplari (“o‘zimning hayotim kabi”, “dunyodagi hamma narsadan ham ortiqroq”, “yuragimni sevganimdanda ziyoda”) soyasida qolib ketadi va otaga

ishonarli bo‘lib tuyulmaydi. Shuning uchun, quvg‘in qilingan qizning yolg‘iz o‘zi (ajoyib yordamchilarsiz!) tirikchilik uchun kurashishga majbur bo‘ladi. Qahramonlarning birinchi qarashda ko‘rinadigan maqsadi baxt topish emas, balki faqatgina bu dunyoda omon qolish ekanligi, uydan quvilish esa – bu to‘y sinovining qahramon tomonidan muvaffaqiyatli bajarilgan variantidan boshqa narsa emasligi ertak oxiridagina ma’lum bo‘ladi.

O‘gay ona va o‘gay qiz munosabatlari aks etgan mashhur ertaklar ro‘yxatida Zolushka ertagi dominantlik qiladi. Zolushka ideal qahramon: jajjigina, yumshoq fe’lli, sabrli, mehnatkash, itoatkor. Boshqa qahramonlarning unga bo‘lgan munosabatiga qarab, uning ismi “kul” semasi bilan belgilanishi (Zolushka) yoki bu sema uning ekvivalenti “kir-chir” semasiga (Zamarashka) almashtirilishi mumkin. Sh. Perro ertagida Zolushka pechka yonida emas, kulning ustida o‘tiradi. Qizning doimiy o‘tiradigan joyi sifatida kul uni ajdodlari bilan bog‘lab turuvchi aloqa vositasini bajaradi va Zolushkaning shu uyda yashab o‘tgan uy sohiblari uchun tug‘ishgan qiz maqomiga ega ekanlidigan xabar beradi. Zolushka obrazining ildizlari zardushtiylikka borib taqalishini uning kulda o‘tirishi, yuzining doim kir bo‘lib yurishi dalillaydi, chunki bular mifologik o‘tmishga xos belgilar hisoblanadi. Propp buni quyidagicha izohlaydi: “qadimda odamlarning yuvinmasdan, kir-chir bo‘lib yurishi mo‘l hosil garovi hisoblangan”¹¹⁹. Shunday taxmin qilish mumkinki, “Zolushka” mifologemasi o‘zining kelib chiqishiga ko‘ra qishloq xo‘jalik urf-odatlari bilan bog‘liq. Yevropa xalqlari urf-odatlariga ko‘ra boshiga kul sepib yurish azadorlikni ham anglatgan. Dunyodagi ba’zi madaniyat an’analariga ko‘ra esa, kul tozalovchi ma’noga ega, masalan, yunonchadan olingan *spodos* so‘zi kul deb tarjima qilinadi va poklanish diniy marosimida ishlatiladi. Bruno Bettelxaym esa italyan, nemis, fransuz tillarida Zolushka ismidagi kul semasi kir-chirlikni emas, chuqr motamsarolikni anglatadi deydi.

Bu ertakning sharqona variantlarida o‘gay qizning nomi boshqacharoq talqin qilinadi. Xitoy va chjuan ertaklari qahramonning nomi bilan atalgan bo‘lsa, tay va laos variantlari “Oltin baliq” va “Oltin toshbaqa” deb nomlanadi, oltin quyosh va

---

¹¹⁹ Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. – Ленинград, 1946. – С. 276.

ilohiy olov ramzi bo‘lganligi uchun shu tushunchalar bilan uyg‘unlashadi. Yevropada Zolushka mavzusidagi adabiy ishlar sharqona ertaklardagiga nisbatan kamroq bo‘lsada, buning ustiga, qahramon G‘arbda emas, Sharqda “tug‘ilgan”iga qaramay, aynan yevropalik mualliflar bu personajni butun dunyoga mashhur qildilar.

Zolushka ertagini syujeti jahon adabiyotidagi eng mashhur va sevib o‘qiladiganlardan biri desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Zolushkani bilmay katta bo‘lgan birorta qiz yo‘q desak ham xato qilmagan bo‘lamiz. Hozirgi kunga kelib bu ertakning minglab o‘zgartirilgan variantlari bo‘lsa ajab emas, ammo boshmoqchasini yo‘qotib qo‘ygan go‘zal qiz, bu boshmoqchani fir’avn topib olib shu qizga uylanganligi haqidagi ertak eramizdan avvalgi I asrdayoq yunon-misr mualliflariga tanish bo‘lganligini, ehtimol, kimdir bilmasligi mumkin: Rodopis ismli qiz haqidagi rivoyat yunon tarixchisi Strabon tomonidan yozib qoldirilgan, ammo eramizdan oldingi VI-VII asrlarda bu rivoyatni Ezop gapirib bergen degan taxmin ham yo‘q emas. Sharqda ham bu ertakning syujeti ma’lum bo‘lgan: xitoylik adabiyotshunos Duan Chen-shi (803-863) o‘z asarlarida bu haqida yozgan, xuddi shunga o‘xhash syujetlar tay hamda laos xalq ertaklarida ham uchraydi.

Yevropada “Zolushka” nisbatan kechroq paydo bo‘ladi, uning yevropacha variantini yaratgan birinchi yozuvchi Bonaventyur Depere (1501–1544) bo‘lgan deb hisoblanadi, uning ertagi 1558 yilda Lionda nashr etilgan “Yangi ermaklar va quvnoq suhbatlar” (Nouvelles recréations et joyeux devis) deb nomlangan novellalar to‘plamidan o‘rin olgan. Bu syujetga murojaat etgan keyingi yozuvchi italiyalik Djambattista Bazile (1566–1632), uning 1634 yilda, Neapolda, neapoletan shevasida yozilgan, “Ertaklarning ertagi” (Lo cunto de li cunti) nomli to‘plamda nashr etilgan “Zolushka – mushuk” (La Gatta Cennerentola) deb nomlangan ertagi keyinchalik “Zezolla” yoki “Sesolla” nomi bilan mashhur bo‘ladi. Bu ertakning syujeti XVII asrning bosqlarida fransuz yozuvchisi Sharl Perro (1628–1703), XIX asrnig bosqlarida esa nemis millatiga mansub aka–ukalar Yakob (1785–1863) va Vilgelm (1786–1859) Grimmlarning diqqatini tortdi. “Zolushka” ertagini paydo bo‘lishi, bosh qahramonning nomi va bu ertakka

tegishli boshqa ramz-belgilar haqida ko‘plab tadqiqotchilar o‘z fikrlarini bayon etganlar. A.Baring va G.Beylining aytishicha, “Zolushka hikoyasi – bosh qahramonlari Vavilonlik Ishtar va Udush-Namir; Misrlik Isida va Osiris; nasroniy-yahudiylarning “Qo‘shiqlarning qo‘shig‘i” dagi Sulamif va Solomon; shuningdek, gnostitsizm namoyondasi Sofiya va uning kuyovi yoki akasi Xristos bo‘lgan qadimgi afsonalarning saqlanib qolgan noyob qo‘lyozmasidir”¹²⁰.

Yuqorida aytib o‘tganimizdek, “boshlang‘ich vaziyat” o‘quvchini ertakning asosiylari qahramonlari (oila a’zolari sanab o‘tiladi, qahramonning ismi va lavozimi ko‘rsatiladi) bilan tanishtiradi. Qahramonlardan biri – ayni damda o‘gay ona, fransuz va nemis xalq ertaklarida harakatlar rivojini har xil yo‘llar bilan boshlaydi. Bunday ertaklarda sehrli predmetlar sifatida boshmoq, taroq, oyna, uzuk, ro‘mol kabi narsalardan foydalaniladi. Sharl Perroning “Zolushka” ertagida, o‘gay ona darhol paydo bo‘ladi, aka-uka Grimmlar ertagida esa onasining o‘limidan bir yil o‘tgach. O‘limi oldidan Zolushkaga onasi “kamtarin” va “mehribon” bo‘lishini tayinlaydi (Rabbim senga doim yordam beradi, va men senga osmonu–falakdan qarayman va har doim yoningda bo‘laman)”¹²¹.

Sharl Perroning ertagi kiborlarga xosligi bilan yaqqol ajralib turadi. Zolushkaning otasi oljanob odam, opa-singillari – “xonimchalar”, parket polli yotoqxonalarda, zamonaviy uslubda yig‘ilgan, ko‘zgu bilan o‘ralgan ko‘rpatu‘shakda yotadilar. Aka-uka Grimmlarning badiiy uslubi, Sharl Perroning “nazokatli” uslubidan farqli o‘laroq, tafsilotlari bilan ajralib turmaydi, unda tasvirlar (portret, manzara)ga unchalik ahamiyat berilmagan, bu esa uning ertak uslubini xalq uslubi bilan yaqinlashtiradi. Nemis mualliflari xalq nutqi va dunyoqarashining o‘ziga xos xususiyatlarini saqlab qolishgan; ertakning leksik tarkibi maqol va matallarga boy.

Harakatning rivojlanishida fransuz va nemis ertaklari o‘rtasida ham sezilarli farqlar mavjud. Aka-uka Grimm ertagida Zolushka otasidan shlyapasiga ilingan birinchi novdani olib kelishini so‘raydi. U o‘rmon yong‘og‘i novdasi bo‘lib

¹²⁰ Чехова М. Nomina propria в сюжетном типе сказок // Филология и литературоведение. – 2014. – № 11.

¹²¹ English Fairy tales. Cinderella.<http://nota.triwe.net/>

chiqadi, qiz uni onasining qabri ustiga ekadi va undan ajoyib daraxt o‘sib chiqadi, daraxtning shoxlarida qush qo‘nib turgan bo‘ladi. Qush onaning ruhi, sehrli yordamchilari bo‘lib chiqadi, o‘limidan keyin ham har doim qizi bilan bo‘lish haqidagi va’dasini bajaradi. Sh. Perro ertagida esa, cho‘qintirgan farishta shaklida, qizning iltimosisiz, uning umidsizlik va azob-uqubatlarini ko‘rib paydo bo‘ladi.

Sh.Perro folklor materiallariga asoslanib bo‘lsada, Zolushkaning bal uchun otlanishini adabiy uslubda tasvirlab bergen. Bir qarashda, oddiy narsalar va tirik mavjudotlar – qovoq, sichqon, kalamush tasvirlangan. Ammo farishta ularni o‘zgartiradigan narsalar va odamlar o‘ziga xos saroy atributlariga ega: qovoq “tomidan g‘ildiraklarigacha zarhal qilingan chiroyli aravaga” aylanadi, sichqon – otga, kalamush – qalin mo‘ylovli aravakashga, hatto bal ham shunday tarzda tasvirlangan. Aka-uka Grimmlardagi Zolushka balga borish uchun o‘zi harakat qiladi. U sehrli formuladan foydalanadi:

*Tebrangin, silkingin, daraxtjon,
Oltinu–kumushlardan yuzimga tashla.*

Nemis ertaklaridagi xalq urf-odatlari, shuningdek, o‘gay onaning erta g‘alabasi sahnasi hikoyaga kiritilishi bilan namoyon bo‘ladi: poyafzal mos bo‘lishi uchun, opa-singillar o‘zlariga shikast yetkazishadi – biri barmog‘ini, ikkinchisi esa tovonini kesib tashlaydi. Finalda biz ertaklardagi farqlarni ham ko‘rishimiz mumkin. Perrodagi Zolushka mehribonligi va saxiyligi tufayli opa-singillarini zodagonlarga turmushga beradi. Nemis ertagidagi opa-singillar, xalq an’analariga ko‘ra, yomonlik va ayyorliklari uchun ko‘rlik bilan jazolanadilar.

Dog‘iston xalqlari orasida ham o‘gay ona-o‘gay qiz syujetli ertaklar bir qancha, masalan, “Oyxonim va Parixonim”, “Qizzxonim va Fotimaxonim”, “Zaza-qizil sigir”, “Jodugar o‘gay ona”, “Qovun”, “O‘gay ona va uch o‘gay qiz”, “Shishaxonim”, “Shoh va uning o‘g‘illari” va boshqalar. Bu ertaklarning barchasida o‘gay onaning yovuzligi chek-chegara bilmaydi. “Qizzxonim va Fotimaxonim” ertagini oladigan bo‘lsak, o‘gay ona o‘zini kasalga solib yotib oladi va o‘layapman deb zorlanadi. Eriga o‘z o‘g‘lini o‘ldirib, yuragini pishirib keltirsagina tuzalishini aytadi. O‘g‘lini so‘yish paytida oqqan ikki tomchi qon

ikkita kabutarga aylanadi va uchib ketadi. Ularning bir singillari ham bo‘ladi, uning aytgan gapi sehrli qudratga ega bo‘lib, akalariga kuch beradi va o‘gay onadan o‘ch oladilar. Bu ertak syujeti Gans Xristian Andersen qalamiga mansub bo‘lgan “Yovvoyi oqqushlar” ertagiga juda o‘xshash. Yana bir dog‘iston xalqiga tegishli bo‘lgan “Jodugar o‘gay ona” ertagini syujeti “Oppog‘oy va yetti gnom” ertagi bilan deyarli bir xil, yagona farqi, birinchisida o‘gay ona xonga tegib olish uchun yoshgina sohibjamol qizga aylanadi, xonning esa yakkayu-yagona o‘g‘li bo‘ladi, ikkinchisida esa, yoshgina sohibjamol qizga aylangan jodugar qironga tegib oladi, qirolning esa go‘zallikda tengi yo‘q qizi bo‘ladi.

Jahon adabiyoti durdonalariga murojaat etadigan bo‘lsak, rus yozuvchisi S.Y. Marshak “O‘n ikki oy” ertagida o‘gay onani “kampirsho” (staruxa) deb ataydi, bu bilan u o‘z qahramonining nafaqat yoshi o‘tganligiga, balki, shu bilan bir qatorda ayolning yaramas xarakterli ekanligiga ham sha’ma qiladi. Bu *o‘gay ona* bilan o‘quvchi birinchi marta uning o‘z uyida, pirog pishirayotib qizi bilan suhbatlashayotgan paytda tanishadi. Yangi yil bayramiga bir savat boychechak olib kelganga qirolicha o‘sha savatni to‘ldirib oltin berishini aytganda, qishda boychechak o‘smasligini qiziga tushuntirmoqchi bo‘layotgan kampir mukofotni eshitgan zahotiyiq, o‘z ahmoqligi va ochko‘zligi bilan gavdalanadi. Uning berahmiliq qattiq qor bo‘ronida o‘gay qizini o‘rmonga yuborishida, ochko‘zligi esa qilgan “yaxshiliklari”ni sanab berayotganida: yetti yilgina yopingan keyin esa xamirtog‘orani yopib yurgan ro‘molini va qizi kiyib jonini chiqargan boshmoqlarini sovg‘a qilganida, ayniqsa, bir yilda o‘gay qizining qancha non yeyishini hisoblaganda yaqqol ko‘rinadi. Ming bir azob bilan o‘gay qiz boychechaklarni olib kelganda, hatto rahmat aytmasligi, o‘z qizi o‘gay qizining uzugini o‘g‘irlayotganini xotirjam tomosha qilib turishi o‘gay onaning naqadar tarbiyasizligini ko‘rsatib beradi.

Rus xalq ertaklari “Alyonushka va Ivanushka” hamda “Ayoz Bobo” da kun bo‘yi o‘lib-tirilganiga qaramay tinimsiz mehnat qiladigan o‘gay qizidan qutulish uchun o‘gay ona cholga uni o‘rmonga tashlab kelishni buyuradi; o‘zbek xalq ertagi “Zumrad va Qimmat”da shu holat takrorlanadi; dog‘iston xalq ertaklari “Qovun”,

“О‘gay ona va uch o‘gay qiz” da ham o‘gay ona hech qanday sababsiz o‘gay qizini yomon ko‘radi va cholga o‘gay qizni o‘rmonga adashtirib kelishni buyuradi. Bu ertaklarning barchasida o‘rmonga tashlab kelingan o‘gay qizlar o‘z baxtini topadi, bundan yanada g‘azablangan o‘gay onalar o‘z qizlarini ham o‘rmonga tashlab kelinishlarini xohlaydilar va oxir-oqibat, bu qizlar o‘z noshudliklari, erkaliklari oqibatida jazolanadilar. Bu o‘xshashliklar shundan dalolat beradiki, ming yillar mobaynidagi faol mavjudligi jarayonida ertaklarning syujeti asosini tashkil etuvchi “umumiyojylar” va motivlar boshqa xalqlar ertaklaridagi syujetlari bilan hatto yuzaki taqqoslaganda ham aynan tipologik o‘xshashdir.

O‘gay qiz obrazi barcha xalqlar ertaklarida aynan mehnatsevarligi bilan o‘z baxtiga erishgan qiz obrazi sifatida ta’riflanadi. “О‘gay qiz haqidagi deyarli barcha ertaklarning syujeti bir xil boshlanadi: baxtli yashayotgan oilada qiz farzand tug‘iladi va onasi vafot etadi. Beva qolgan otasi yana bir bora uylanadi, o‘gay ona esa erining qizi bilan deyarli tengdosh bo‘lgan o‘z qiz(lar)ji bilan keladi. Voqealar rivoji o‘gay onaning zulmlari bilan davom etadi. Zulm qilish zamirida aslida o‘gay qizning husniga hasad, ko‘rolmaslik, ochko‘zlik, rashk kabi tuyg‘ular yashiringan bo‘ladi: “ozib-to‘zishi va shamoldan, quyoshdan qorayib ketishi” uchun uzzukun quyosh ostida ishlashga majburlaydi”¹²². Chunki o‘gay qizning bo‘yi yetib, sovchilar kela boshlagach, ularning barchasi o‘gay qizga xaridor bo‘ladilar, bu esa, o‘gay onaga yoqmaydi. Qimmatga kelgan sovchilar Zumradni yoqtirib qoladilar (Zumrad va Qimmat), Marfushaga kelgan sovchilar Nastenkani kelin qilmoqchi bo‘ladilar (Ayoz bobo), o‘gay onaning qiziga billur boshmoqchalar sig‘madi, ular cholning boshqa qizini so‘radilar (Zolushka) va boshqalar. Ingliz ertaklarining ko‘pchiligida esa o‘gay onaning o‘zi raqiba sifatida gavdalantiriladi. Oppog‘oy hammadan chiroyli degan fikrni ham ko‘tara olmaydigan o‘gay ona uni o‘ldirishning usullari haqida o‘ylay boshlaydi (Oppog‘oyim va yetti gnom).

Tadqiqotimizda shuni aniqladikki, o‘gay qiz haqidagi G‘arb ertaklari Sharq ertaklariga nisbatan o‘zaro ko‘proq umumiylilikka ega. Bu birinchidan, ularning hammasi to‘y tantanasi bilan tugashida ko‘rinsa, ikkinchidan, hikoya qilinayotgan

¹²² Афанасьев, А. Н. Мифология Древней Руси Текст. / А.Н. Афанасьев. – М.: ЭКСМО, 2005. – С. 128.

voqealar jarayoni deyarli bir xil kechadi. G‘arb ertaklarining ilk varianti, J.Bazile tomonidan yozilgani qolganlaridan birmuncha farq qiladi: faqatgina ertakning shu variantida qahramon birinchi o‘gay onasini o‘ldiradi, va o‘gay onaning qizlari soni ham bu ertakda ko‘proq – oltita. Aynan mana shu variantdagи ertak qolganlaridan tilining stilistik bo‘yoqdorligi bilan ham ajralib turadi. Eng shafqatsiz varianti – bu nemischa varianti bo‘lib, unda o‘gay onaning qizlari juda qattiq jazo oladilar, ya’ni ularning ko‘zлari bir umrga ko‘r bo‘lib qoladi. Sharq ertaklari turli-tuman elementlar (J.Bede), motivlar (A.N.Veselovskiy), va funksiyalar (V.Y.Propp)ga boyligi bilan ajralib turadi, g‘arb variantlaridan farqli o‘laroq, to‘y marosimi bilan tugamaydi, ikkinchi va uchinchi bosqichlarda davom etadi. Sharq ertaklarining deyarli barchasida sehrli yordamchilar sifatida tabiiy hodisalar (o‘simpliklar va hayvonlar) ishtirok etadilar. Yovuz o‘gay onaning makkoraligi va o‘z onasining “yordamchi”ga aylanishi barcha sharq va g‘arb xalqlari ertaklarida deyarli bir xilda namoyon bo‘ladi. Tadqiqotimizda g‘arb va sharq xalqlari adabiyotida “O‘gay ona” va “O‘gay qiz” konseptlarining tarixiy-genetik tahlili quyidagi tuzilma barcha ertaklar uchun bir xil ekanligini aniqladik:

1. qahramon qiz yetim bo‘lib qoladi, oilada o‘z qiz(lar)i yoki o‘g‘li (o‘g‘illari) bilan o‘gay ona paydo bo‘ladi;
2. qahramon qiz turli sinovlarga duch keladi, o‘gay ona va o‘gay opasingillar tomonidan xo‘rlanadi, og‘ir mehnat qiladi, och qoladi, yirtiq-yamoq kiyim kiyadi;
3. qahramon qiz ilohiy kuch yoki sehrli yordamchilar tufayli barcha to‘siqlarni yengadi;
4. qahramon qiz yangi ko‘rinishda: yangi kiyimda, zebu-ziynat ichida, yaxshi munosabatga sazovor;
5. qahramon qiz o‘zining taxtiravoniga ko‘tariladi: tun tongga, zulmat yorug‘likka, qiyinchilik farovonlikka aylanadi, mehribonligi uchun taqdirlanadi.

Dunyo xalqlarining ertaklari milliy va umuminsoniy hodisadir, ularning badiiy va tarbiyaviy ahamiyati beqiyosdir. Lekin bir narsa doimiy ustunlikka ega,

bu g‘arb bo‘ladimi yoki sharq, barcha xalqlarning ertaklari o‘gay onaning ustidan o‘gay qiz, demakki yovuzlik ustidan yaxshilik g‘alaba qozonishiga o‘rgatadi.

Ikkinchchi bob bo‘yicha xulosalar:

1. “Stepmother/o‘gay ona” konseptini o‘rganish etnik guruhning dunyoqarashidagi o‘ziga xos xususiyatlar, milliy madaniy qadriyatlar, shuningdek, til sohibi bo‘lgan xalqning tarixiy tajribasini aniqlashga imkon beradi, konseptning mazmuni konsept nomi bilan atalmish hodisa, obyekt haqidagi individual, guruhiy, sinfiy, milliy va umuminsoniy tushunchalar majmuidan tashkil topadi.

2. “O‘gay ona” konsepti antroposentrik xususiyatga ega, ikki elementdan tashkil topgan, uning birinchisi “o‘gay”, ikkinchisi esa “ona” elementlaridir. “Stepmother/o‘gay ona” konseptining lisoniy tahlili ko‘rsatishicha, ingliz va o‘zbek tillarida ushbu konseptining *berahm*, *beshafqat*, *yovuz ayol* sifatida idrok qilinishida umumiylit aniqlandi. Ushbu konsept personifikatsiyalashgan holda kishilarning ijtimoiy mavqeini bildiruvchi *uy bekasi/housewife*, *rafiqa/wife* so‘zlari orqali ifodalanadi.

3. Xalq ertaklarida asosan salbiy “qahramon”lardan biri hisoblangan *o‘gay ona* konsepti hozirgi zamon o‘zbek tilidagi so‘z birikmasining “Sifat+Ot” (A+N) modeli asosida yasalgan, ingliz tilidagi “Ot+Ot” (N+N) modeliga tegishli qo‘shma so‘z “stepmother” konseptining etimologiyasiga ko‘ra, “step” so‘zi ham qachonlardir sifat so‘z turkumiga mansub bo‘lgan.

4. Butunlay boshqa-boshqa millat, madaniyatga taalluqli barcha ertaklardagi o‘gay onalarning har biri o‘z mentalitetidan kelib chiqqan holda, juda ko‘p o‘xhash xususiyatlarga ega: zolim, o‘z qizini yaxshi ko‘radi, o‘gay qizi, hatto o‘gay o‘g‘liga kun bermaydi, sehr-jodu bilan shug‘ullanadi, ota-qiz o‘rtasidagi munosabatlarga putur yetkazadi, o‘gay qizdan qutulishni xohlaydi, erini o‘z izmiga soladi, hokimiyatni o‘z qo‘liga olish uchun harakat qiladi.

5. Konseptlarni qiyoslab o‘rganish ong, tafakkur va til o‘rtasidagi aloqa fiksatsiyasi bo‘lib, tilga alohida yondashuvni ifodalaydi – bu lingvomadaniy tahlil,

tarkibiy qismlarini chuqur o‘rganish va olam lisoniy manzarasining shakllanish mexanizmini tasvirlash orqali amalga oshiriladi.

6. Adabiyotshunoslik sohasidagi muhim vazifalardan biri G‘arb va Sharq o‘rtasidagi adabiy aloqalarni o‘rganishga qaratilgan. G‘arb va Sharq mamlakatlari madaniy munosabatlarining rivojlanishi bosqichida esa taqqoslash va xulosalash asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Lekin bir narsa doimiy ustunlikka ega, bu g‘arb bo‘ladimi yoki sharq, barcha xalqlarning ertaklari o‘gay onaning ustidan o‘gay qiz, demakki yovuzlik ustidan yaxshilik g‘alaba qozonishiga o‘rgatadi.

III BOB. “STEPMOTHER/O‘GAY ONA” KONSEPTINING CHOG‘ISHTIRMA TALQINI

§3.1. Olam lisoniy manzarasida “stepmother/o‘gay ona” konseptining lingvomadaniy xususiyatlari

Tadqiqotchilar konsept strukturasida milliy ko‘rsatkichga ega komponent mavjudligini e’tirof etadilar, ayni paytda konseptlar universal bo‘lishi mumkinligini, ya’ni barcha madaniyatlarga xos bo‘lishini ham ta’kidlaydilar. V.I.Karasikning fikricha, “u yoki bu lingvomadaniyatda konseptning butunlay mavjud bo‘lmasi muayyan bir konseptni bir so‘z bilan ifodalash mumkin emasligiga nisbatan kam uchraydigan holatdir”¹²³. S.G. Vorkachev esa konsept albatta madaniy jihatdan belgilangan bo‘lishi lozimligini, aks holda u konsept emasligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, “konseptlarni universal konseptlarga va milliy konseptlarga bo‘lish butunlay shartli hodisadir, chunki milliy o‘ziga xoslik universal konseptlarda ham mavjud”¹²⁴. “O‘gay ona” konsepti ham, albatta, madaniy jihatdan belgilangan, va izlanishlarimiz uchun bu konseptning tanlanishi ham tasodifiy emas. Chunki, an’anaviy jamiyatning tafakkur tizimida ushbu konsept o‘z o‘rniga ega. Tasavvurlar umumiy bo‘lib ko‘rinsada, har bir lingvomadaniyatda “o‘gay ona” konsepti tuzilishida o‘ziga xos xususiyatlar mavjud. S.G. Vorkachevning fikricha, “lingvomadaniy konseptlar emotsional, mavhumlashgan va hodisaviy qutblar oralig‘ida joylashgan bo‘ladi. Konseptni tahlil qilmasdan turib, etnomadaniyatni to‘liq talqin qilish mumkin emas”. Chunki, har qanday realiyaning madaniy qadriyatlar tizimidagi o‘rni bu realiyaga inson qanday munosabatda ekanligiga qarab aniqlanadi.

Lingvomadaniyatshunoslikning obyektini “til madaniyatni til prizmasi orqali aks ettirish va mustahkamlash sifatida”, “madaniyatda ramziy, namunaviy (etalon), majoziy va metaforik ma’noga ega bo‘lgan til birliklarini” tadqiq qilish”¹²⁵, “madaniy ma’lumotlarning tarjimoni bo‘lgan tilning madaniyat, va bu madaniyatni

¹²³ Карасик В.В., Слыскин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 75-80.

¹²⁴ Воркачев С.Г. Лингвокультурный концепт: типология и области бытования. – Волгоград, 2007. – С. 403.

¹²⁵ Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: Курс лекций. – М., 2002. – С. 12.

til yordamida yaratadigan inson, uning munosabati va afzalliklari bilan o‘zaro ta’siri”¹²⁶ tashkil etsa, lingvomadaniyatshunoslikning predmeti “til va madaniyat o‘rtasidagi mavjud bo‘lgan o‘zaro ta’sirning sinxron ta’sir qiluvchi vositalari va usullarini o‘rganish va tavsiflash”¹²⁷, “madaniy ahamiyatga ega bo‘lgan til va nutq birliklari”¹²⁸, umuman, “olam lisoniy manzarasi”ni tashkil qiladigan barcha unsurlarni o‘rganishdir”¹²⁹.

Bir lingvokulturologik birlikning o‘zi bir necha semiotik tizimga mansub bo‘ladi. Shu bilan bir qatorda, arxetipik va prototipik mazmunga ega bo‘lib, mif, afsona, rasm-rusum, folklor va diniy matnlar, yana she’riy va nasriy badiiy matnlarda, iboralar, metaforalar, ramzlar va paremiyalarda uchraydi. Rasm-rusum stereotipi matalga o‘tib, keyinchalik iboraga aylanadi. Ba’zan birgina lingvokulturologik birlik mif, matal va iboralar tarkibiga singib ketgan bo‘ladi.

E.Begmatov o‘zining tadqiqot ishlarida “antroponimik birliklarda antroposentrik usul uchun material beradigan xususiyatlar”¹³⁰ ni aniqlagan, jumladan, antroponimlar xalqning ijtimoiy-iqtisodiy hamda madaniy-maishiy turmushi bilan bog‘liqligi ta’kidlangan. Tadqiqotimiz obyekti bo‘lgan “stepmother/o‘gay ona” konseptining insonni atash xususiyati uni antroposentrik paradigma asosida o‘rganish uchun asos bo‘la oladi.

3.1–jadval

“Stepmother/O‘gay ona” konseptining mavzuiy guruhlari

	mavzuiy guruhlar	mavzuiy guruhlarga oid tushunchalar	mavzuiy guruhlarni voqelantiruvchi til birliklar
1.	<i>Maishiy tushunchalar</i>	Uy-turar joy, xo‘jalik, anjomlar, yegulik, bayram, mehmondorchilik, dam olish	Servant, host, hostess, breakfast, tea, travelling, holidays, Christmas, Thanksgiving Day, turkey Uy bekasi, mezbon, nonushta, choy, sayohat, bayram
2.	<i>Qarindoshlik aloqalari</i>	Nikoh, farzand, qarindosh, avlod.	Wife, mother, child, laws, aunt, uncle, grands, cousin, niece, nephew, relatives, ancestors Xotin, ona, bola, qonun, xola, tog‘a, jiyan, avlod
3.	<i>Jismoniy, psixofiziologik, psixologik xarakteristikasi</i>	Badan, sog‘lik, qobiliyat, humor, samimiylit.	Beautiful, intellegent, smart, supermind, joyful, chill, fabulous, tall, little, short, small, spot Chiroyli, ziyoli, aqli, quvnoq, kelishgan, kalta, nozik, kichkina

¹²⁶ Маслова В. А. Лингвокультурология. – М., 2001. – С. 36.

¹²⁷ Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры//Фразеология в контексте культуры. – Москва, 1999. – С. 16–17.

¹²⁸ Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: Курс лекций. – М., 2002. – С. 12.

¹²⁹ Воробьев В.В. О статусе лингвокультурологии//Материалы IX Конгресса МАПРЯЛ. – М., 1999. – С. 106.

¹³⁰ Бегматов Э. Ўзбек тили антропонимикаси. – Тошкент: Фан, 2013. – Б. 264.

4.	<i>His-tuyg'ular</i>	Quvonch-shodlik, muhabbat, g‘am-andux, qo‘rquv, g‘azab, nafrat.	Happy, happiness, joy, jelious, angry, sad, grump, confident, conscious, glad, love, adore, worry, doubt Baxtli, baxt, rashk, g‘azab, muhabbat, quvonch
5.	<i>Moddiy, ijtimoiy, ma’naviy, madaniyat tushunchalari</i>	Moddiy nozu-ne’matlar, mehnat, bilim, do’stlik, mardlik, etika, estetika, ona tili, e’tiqod, insonparvarlik.	Wealth, harvest, national products, work, education, friendship, fellowship, brave, strong, ethic, esthetic, native language, religion, faith, mankind. To‘kinchilik, milliy mahsulot, ta’lim, do’stlik, ona tili, din, kuch, ish, etnik, insoniyat.
6.	<i>Vaqt kategoriyalari</i>	Yosh, tug‘ilish, o‘lim, o‘tmish, kelajak.	Adult, age, young, child, grands, girl, boy, lady, fiancee, old, elder, green, white. O‘smir, yosh, qiz, xonim, kampir
7.	<i>Fazo-makon kategoriyalari</i>	Tabiat, koinot, yo‘l	Nature, space, road, valley, forest, area, view, picturesque, tree, bushes, star, planet, earth. Tabiat, koinot, yo‘l, o‘rmon, hudud, daraxt, yer

“Stepmother/o‘gay ona” konseptosferasining yuqoridagi jadvalda (3.1–jadval) aks ettirilgan sathlariga kiruvchi konseptlarning mavzuiy guruhlari asosida ushbu konseptning lingvomadaniy xususiyatlarini keltirib o‘tamiz:

1. “Stepmother/o‘gay ona” konsepti maishiy tushunchalarni ifodalaydi. O‘gay ona konseptining strukturaviy tuzilishiga ko‘ra uning tarkibidan *ona* komponenti joy olgan, demak ushbu konsept ishimizning 1.1. faslida tasvirlangan *ayol* konseptosferasining uzoq sarhadidan o‘rin oladi (qarang: Ilova 3.2.). Ayol esa, avvalo, uy bekasi va *uy – turar joy, xo‘jalik, anjomlar, yegulik, bayram, mehmondorchilik, dam olish* (*servant, host, hostess, breakfast, tea, travelling, holidays, Christmas, etc.*) kabi tushunchalar u bilan chambarchas bog‘liq. Kishilar hayoti va faoliyatini tashkil etish shaklida ifodalangan, insonlar tomonidan yaratilgan moddiy va ma’naviy qadriyatlar hamda insoniyat tomonidan yaratilgan madaniy boyliklar faqat o‘tmish kishilaridan qolgan boyliklar bo‘lib qolmay, balki o‘zida inson aql-zakovati, hayoti to‘g‘risidagi fikr va o‘ylarini aks ettiruvchi ko‘zgu hamdir. Aynan, sistemali yondashuv madaniyatga o‘ziga xos shaklda munosabat bildirgan holda kishilar hayot faoliyati sohalarini ham tushunish imkonini beradi. “Stepmother/o‘gay ona” konseptining ijtimoiy munosabatlar tamoyili, kommunikatsiya, madaniy namunalarni tashkil qilib madaniyat tizimini belgilovchi lingvomadaniy xususiyati ingliz va o‘zbek tillari uchun o‘xshash ekanligi aniqlandi;

2. “Stepmother/o‘gay ona” konsepti qarindoshlik atamasi sifatida qarindoshlik aloqalarini ifodalaydi, ishimizning 2.2. faslida “Qarindoshlik

atamalari “*qarindoshlik*” ning semantik tarkibiy qismlari asosida birlashadi” (69–b.) deb berilgan fikriga ergashgan holda, o‘gay onaning nikoh asosida oila a’zosiga aylanishi, ota uchun qonuniy rafiqqa, oiladagi farzandlar uchun esa o‘gay ona maqomiga ega bo‘lishi, uning navbatdagi lingvomadaniy xususiyati, ya’ni madaniy an’analarga tegishli ekanligini belgilab beradi. Ma’lumki, madaniy an’analar – integral hodisa bo‘lib, unda ijtimoiy stereotiplashgan tajriba ifodalanadi. Demak, ushbu lingvomadaniy xususiyat ingliz va o‘zbek tillari uchun ham integral;

3. Ingliz va o‘zbek xalq ertaklarida “stepmother/o‘gay ona” konseptining jismoniy, psixofiziologik, psixologik xarakteristikasi tasvirlanishi orqali ushbu konseptning yana bir lingvomadaniy xususiyati, ya’ni milliy mentalitetni aks ettirishi namoyon bo‘ladi. Mentalitet (o‘zlik) – biror millatning mentalligi, aqliy boyligi, ruhiy xazinasining ichki tuzilishi va farqlanishini aks ettiruvchi kategoriyadir. Ilmiy adabiyotlarda mentalitet ijtimoiy–madaniy, lisoniy va geografik omillarga bog‘liq chuqur mental tuzilma ekanligi ta’kidlanadi. Y.D.Apresyan, Y.S.Yakovleva, O.A.Kornilovlar “milliy mentalitetning o‘ziga xos jihatlari til bosqichidan tashqari, olamning konseptual manzarasida ham aks etgan bo‘ladi, deya fikr bildiradilar”¹³¹. Ularning har biri tashqi olamning o‘ziga xos bilvosita namoyishidir. Ular madaniyatning tarkibiy qismlari bo‘lmish miflar, bashoratlar, afsonalar, diniy dunyoqarashlarni o‘z ichiga oladi. Xalqning mentalligi tilning nisbatan muhim konseptlarida faollashadi. “Stepmother/o‘gay ona” konseptining ushbu aspektida faollashuvi ushbu lingvomadaniy xususiyat ingliz va o‘zbek tillari uchun farqli ekanligini ko‘rsatdi: jismoniy, psixofiziologik, psixologik xarakteristikaning *badan, sog‘lik, qobiliyat, humor, samimiylilik, chiroysi, ziyoli, aqli, quvnoq, kelishgan, kalta, nozik, kichkina* (*beautiful, intelligent, smart, supermind, joyful, chill, fabulous, tall, little, short, small, spot*) kabi tushunchalarni o‘z ichiga olishi jadvalda aks etgan. O‘gay ona ingliz xalq ertaklarida yosh va go‘zal bo‘lishi mumkin, ammo o‘zbek xalq ertaklarida u doimo

---

¹³¹ Апресян Ю.Д. Исследования по семантике и лексикографии. Т.1. Парадигматика. – Москва: URSS, 2009. – С. 356; Яковлева Е.С. О понятии «культурная память» в применении к семантике слова //Вопросы языкоznания. – 1998. – № 3. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М., 2003. – С. 349.

yoshi o‘tgan va xunuk qiyofada tasvirlanadi, ularni birlashtiradigan jihat – har ikkala xalq ertaklarida o‘gay onaning yovuz sifatida ta’riflanishi;

4. “Stepmother/o‘gay ona” konsepti antroposentrik paradigma asosida o‘rganilmoqda, demak insonlarga xos bo‘lgan his-tuyg‘ular, jumladan, *quvonch-shodlik, muhabbat, g‘am-anduh, qo‘rquv, g‘azab, nafrat* (happy, happiness, joy, jealous, angry, sad, grump, confident, conscious, glad, love, adore, worry, doubt) kabi hissiyotlardan xoli bo‘la olmaydi. Ushbu konseptning navbatdagi lingvomadaniy xususiyati uning sotsioetnik jihatni, ya’ni o‘zini anglash tushunchasidir. Bunda madaniyat vakillari uchun qimmatli bo‘lgan u yoki bu predmetlarga, hodisalarga, g‘oyalarga munosabati inobatga olinadi. Odamlarni xulq-atvorini belgilaydigan qadriyatlar, eng qimmatli belgilar olam lisoniy manzarasining eng muhim qismini tashkil qiladi. “Stepmother/o‘gay ona” konseptining sotsioetnik xususiyati ingliz va o‘zbek tillari uchun o‘xhash ekanligi aniqlandi;

5. “Stepmother/o‘gay ona” konsepti qo‘llanishining muloqot muhiti va maqsadi bilan bog‘liq ekanligi uning sotsiolingvistik xususiyatidan dalolat beradi, chunki ushbu konsept moddiy, ijtimoiy, ma’naviy, madaniyat kabi tushunchalarni o‘zida aks ettiradi. Madaniy konsept tushunchasiga lingvomadaniy yondashuv konseptni madaniyatning bazaviy birligi, uning konsentrati deb anglashdir. Konseptlar ko‘p hollarda ilmiy lisoniy manzaraga qarama-qarshi qo‘yiladigan sodda lisoniy manzara bilan bog‘lanadi, tadqiqotchilar bu holda “amaliy falsafa tushunchalari” bo‘lgan *haqiqat, taqdir, ezgulik* va boshqalar haqida gapirishadi. “Kundalik hayot falsafasi bir necha omillarning o‘zaro munosabati natijasidir, bular milliy urf-odat va folklor, din va g‘oya, hayot tajribasi va san’at siymolari, his-tuyg‘u va qadriyatlar tizimidir”¹³². Aynan *moddiy nozu-ne’matlar, mehnat, bilim, do’stlik, mardlik, etika, estetika, ona tili, e’tiqod, insonparvarlik* (wealth, harvest, national products, work, education, friendship, fellowship, brave, strong, ethic, esthetic, native language, religion, faith, mankind) kabi tushunchalar insonlarni hayvonlardan ajratib turadi, tartibsizliklardan saqlab, hayot tarzini bir

¹³² Арутюнова Н.Д. Фактор адресата // Изв. АН СССР. Сер. литературы и языка. 1981, № 3. – С. 3.

maromda ushlab turadi. “Stepmother/o‘gay ona” konseptining sotsiolingvistik xususiyati ingliz va o‘zbek tillarida o‘xhashligi aniqlandi;

6. “Stepmother/o‘gay ona” konseptining lingvomadaniy xususiyatlari haqida gapirganda hisobga olinishi kerak bo‘lgan yana bir tushuncha vaqt kategoriyalaridir. Madaniy qoidalar xalq bosib o‘tgan uzoq tarixiy jarayon davomida ishlab chiqariladi. A.Y.Gurevich madaniy konseptlarni asosan, ikki guruhga bo‘ladi: *fazoviy*, falsafiy kategoriyalar – madaniyatning universal kategoriyalari (zamon, makon, sabab, o‘lcham, harakat); *ijtimoiy* kategoriyalar¹³³ – madaniy kategoriyalar (ozodlik, huquq,adolat, mehnat, boylik, mulk). “Stepmother/o‘gay ona” konseptining yuqorida sanab o‘tilgan barcha lingvomadaniy xususiyatlari *ijtimoiy* kategoriyaga mansub bo‘lsa, navbatdagilari *fazoviy*, falsafiy kategoriyalar hisoblanadi. Vaqt tushunchasi *fazoviy* kategoriyaning zamon tushunchasi bilan uyg‘unlik kasb etadi va o‘gay onaning yoshi haqida ma’lumot berishda qo‘llaniladi, shuningdek, ertaklarda vaqt kategoriyasi *tug‘ilish, o‘lim, o‘tmish, kelajak* (*adult, age, young, child, student, pupil, grand, girl, boy, lady, fiancée, old, elder*) kabi birliklar orqali ifodalananadi.

7. Jadvalda keltirilgan oxirgi lingvomadaniy xususiyat fazo-makon kategoriyasi bo‘lib, u *fazoviy* kategoriyasining makon tushunchasiga nisbatan qo‘llaniladi. O‘gay onaning saroyda (ingliz xalq ertaklari) yoki kulbada (o‘zbek xalq ertaklari) yashashini tasvirlash makon kategoriyasini anglatuvchi birliklar orqali amalga oshiriladi. Bundan tashqari, ingliz va o‘zbek xalq ertaklarida *tabiat, koinot, yo‘l, o‘rmon, hudud, daraxt, yer* (*nature, space, road, valley, forest, area, view, picturesque, tree, bushes, star, planet, earth*) va boshqa makonni ifodalovchi birliklar keng qo‘llanishda ekanligi aniqlandi.

Biz jadvalda “stepmother/o‘gay ona” konseptining lingvomadaniy xususiyatlaridan bir nechtaginasi ustida to‘xtaldik, xolos, ushbu jadvalni hali davom ettirish mumkin. Ushbu konseptning tilning paremiologik va frazeologik fondi, etalonlar, stereotiplar, ramzlar, tildagi metaforalar va timsollar, tilning uslubiy imkoniyatlari, nutq madaniyati, nutq odobi va boshqa sohalarini aks

---

¹³³ Гуревич А.Я. От истории ментальностей к историческому синтезу//Споры о главном. – М., 1993. – С. 29.

ettiruvchi ko‘plab lingvomadaniyatga tegishli xususiyatlari haqida gapirish mumkin.

Konseptlarni qiyoslab o‘rganish ham xuddi tilshunoslikning o‘zi kabi ong, tafakkur va til o‘rtasidagi aloqa fiksatsiyasidir va shu bilan bir qatorda tilga alohida yondashuvni ifodalaydi – bu lingvomadaniy tahlil bo‘lib, tarkibiy qismlarini chuqur o‘rganish va olam lisoniy manzarasining shakllanish mexanizmini tasvirlash orqali amalga oshiriladi. Har bir tilning olam manzarasi o‘ziga xos xususiyatlarga ega, bu xususiyatlar inson tafakkur faoliyati jarayonlari bilan bevosita bog‘liq va bu, o‘z navbatida, xalqning ma’lum madaniy an’analariga asoslanib shakllantirilgan noyob olam lisoniy manzarasi yaratilishiga olib keladi – unda jamiyat mentaliteti aks etadi. Har bir lisoniy birlikda o‘sha tilda gapiruvchi xalqning madaniyati aks etadi, bu birliklarda xalqning moddiy-ma’naviy hayotining universal xususiyatlaridan ko‘ra alohida xususiyatlari ustunroq bo‘lib, ular etnomadaniy axborotga egadirlar. Aynan ertaklarga murojaat etish esa muhim va asoslidir, chunki konseptlarning paydo bo‘lishidan tortib, to hozirgi zamonaviy shakliga qadar bosib o‘tgan tarixiy yo‘li u uchragan o‘zgarishlar, shu bilan bir vaqtida tarixiy hodisalar haqida qiziqarli ma’lumotlarni o‘zida mujassam etishi mumkin.

Yer yuzida qancha xalq bo‘lsa, har biri o‘z ertaklariga ega, bu ertaklarning har birida o‘zi mansub bo‘lgan xalqning madaniyati, tarixi va urf-odatlari aks etadi. Ertaklar, tabiiyki, bir-biridan farq qiladi, ammo shuning bilan birga, ko‘pgina o‘xshashlik jihatlari ham bor. Chog‘ishtirma tadqiqotlar natijasida tilshunos olimlar ularning o‘xshash va farqli tomonlarini aniqlaydilar. Shunga ko‘ra bir qancha xalqlarning ertaklarida o‘xshash personajlarning mavjudligi alohida tadqiqotlarga turtki bo‘lmoqda. Madaniy va kognitiv xususiyatlar universalligining ertaklarga xosligi insoniyatning bir butun jamoa sifatida mavjudligini dalillaydi. Eng qadimiy ertak syujetlari zamonaviy ertaklar yoki badiiy asarlar uchun manba bo‘lgani kabi, ularning sal o‘zgartirilgan variantlarini butunlay boshqa xalqlarning adabiyotlarida uchratish juda hayratlanarli hol.

Mifologik tafakkur ustida izlanishlar olib borgan L. Levi-Bryul, shunday yozadi: “bitta jamiyatda turli xil tafakkur tuzilmalari mavjud bo‘ladi, ular ko‘pincha, ehtimol doimo, ana o‘sha jamiyat a’zolarining shuurida ham mavjud bo‘ladi”¹³⁴. Tadqiqotchilar doimo ertaklarga olamni anglash va ko‘rish vositasi sifatida qiziqish bildirganlar.

Lingvomadaniyatshunoslik lisoniy hodisalar – so‘zlar va ularning madaniy hududlarini ijtimoiy-tarixiy aspektda o‘rganishga izn beradi. Chunki “har qanday lingvomadaniy tadqiqot bu bir vaqtning o‘zida kognitiv tadqiqot hamdir”¹³⁵. Ertaklardagi konseptlar atoqli otlar bilan ifodalangan bo‘lishi ham mumkin, bu holda nomlar o‘zi tegishli bo‘lgan obraz haqida ma’lum bir axborotni yetkazib beradi. Masalan, Qimmat nomi dangasalik tushunchasi, Zumrad nomi esa mehnatsevarlik tushunchalari bilan uyg‘unlashadi. Bu ismlarni eshitgan zahotiyoy, har bir o‘zbek millatiga mansub kishining ongida ular haqidagi tushunchalar gavdalanadi, chunki bu o‘zbek xalq ertagi, tabiiyki, har bir o‘zbek bolasi go‘daklik paytidan boshlab “Zumrad va Qimmat” ertagini eshitib ulg‘ayadi. O‘gay ona tomonidan Zumradning xo‘rlanishi achinish hissini uyg‘otadi va shu bilan hamohang, o‘gay onadan nafratlanish hissini ham shakllantiradi. Syujeti juda o‘xhash bo‘lgan, yana bir o‘gay ona haqidagi ertakni eslab ko‘ramiz.

“Yovvoyi oqqushlar” – Gans Xristian Andersen qalamiga mansub bo‘lgan eng ta’sirli ertaklardan biri. Andersen 1838 yilda o‘ttiz uch yoshida “Yovvoyi oqqushlar” ertagini yozgan, bu ertakning syujeti xalq og‘zaki ijodiga, aka–uka Grimmlarning ertaklari, o‘gay ona tomonidan oqqushga aylantirib qo‘yilgan ikki aka–uka va ularning singlisi haqidagi irland ertagiga asoslangan. Bu yovuz *o‘gay ona* – sehrgar, sehrlangan go‘zallik timsoli – *o‘gay qiz* haqidagi ertak. Andersen folklor syujetlarini qayta ko‘rib chiqib, yaxshilikning yomonlik ustidan g‘alabasi haqidagi ertaklarning klassik g‘oyasini psixologik va falsafiy ma’nolar bilan to‘ldiradi. Voqeа qaldirg‘ochlar qishda uchib ketadigan uzoq mamlakatda bo‘lib o‘tadi. Podshohning o‘gay ona sehridan jabr ko‘rgan o‘n ikki o‘g‘li yashaydigan

¹³⁴ Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении. – М.: Педагогика-Пресс, 1994. – С. 79.

¹³⁵ Карасик В. И. Языковой круг: личность, 2. концепты, дискурс. – М., 2004. – С. 76.

mamlakat juda uzoq, lekin o‘z vatani kabi go‘zal. Bolalarni nafaqat o‘gay onasi, balki otasi ham qabul qilmaydi.

Belgilarning o‘ziga xosligi ularning g‘ayrioddiy ko‘rinishi bilan ta’kidlanadi: boshlariga toj kiygan oqqushlar va sehrlangan Eliza. Ba’zi belgilarni ifodalovchi birikmalar qadimda paydo bo‘lganligiga qaramay hozirgi olam lisoniy manzarasida saqlanib qolgan: *from head to foot, at arm’s length, within one’s reach/ within easy reach, within/ out of one’s grasp,(a few) steps from* va boshqalar. Sehr qahramonlarni oddiy odamlardan ajratib turadi: *Once upon a time, 12 young men were turned into swans by their wicked stepmother.*

Oqqushlar chiroqli va oliyjanob qushlar, lekin qushga aylangan aka–ukalarning bu xususiyati ularni qaysidir ma’noda ojiz qilib qo‘yadi. Shunday qilib, ertak davomida bu qahramonlar nafaqat yovuzlikka, balki yovuzlik qo‘zg‘atgan olomonga ham qarshilik ko‘rsata oladigan romantik qahramonlarga aylanadi. Ertak nihoyasida esa, ertak qonunlariga muvofiq, odamlar qahramonlar tarafini oladilar. “Yovvoyi oqqushlar” – muhabbat va nafrat haqidagi ertak. Hatto yillar ham Eliza va aka–ukalari orasidagi muhabbatni susaytirmaydi. Ingliz xalq ertaklarida vaqt, tezlik, harorat, marom kabi o‘lchamni bildiradigan antroposentrik vositalardan keng foydalaniladi: *faster than a human eye can follow, to fly as fast as thought, in the blink of an eye* (vaqt va tezlikni bildiruvchi);

about the same temperature as a man’s blood (haroratni bildiruvchi);

with three heartbeats between each sound (maromni bildiruvchi),

shuningdek, idiomalarga ham murojaat qilinadi: *head over ears in love, head and shoulders above her contemporaries, up to one’s neck in debt, with half an ear, at the top of one’s voice /one’s lungs, etc.*

Otasi o‘gay ona tomonidan uyushtirilgan birinchi tuhmatdayoq Elizadan voz kechadi. “Ota va qiz o‘rtasidagi bu kabi munosabat keyinchalik ertakdan badiiy adabiyotga ko‘chadi: – *that night Mrs. Ames sat in the kitchen... She was white and she gripped the table with her hands to control her shaking. The sound, first of the blows and then of the screaming, came clearly to her through the closed*

doors...”¹³⁶. O‘gay ona hech qanday sababsiz erining bolalarini yomon ko‘radi. Bu ham o‘gay ona haqidagi ertaklarda ko‘p takrorlanadigan odatiy holat: “Once upon a time long, long ago there was a farmer and he had an only son whose Mother died when he was very young. The farmer got married again. The stepmother did not like the little boy and she used to treat him very badly”¹³⁷. Ko‘pincha ertak matnlarida onasiz katta bo‘layotgan yetim bolalarga nisbatan mazmunida rahm-shafqat semasi mavjud bo‘lgan leksik birliklar qo‘llanadi: “but didn’t they ever have a woman’s care? – No, they didn’t. – The poor lambs”; “little motherless orphans”; “can’t you feel the cold at night of a lone child? What warm is there, what bird song, what possible morning can be good?”; “the sharpest question she had asked, “How does it feel not to have a mother?”; when the mothers of other children came to the parties – then was the silent cry and the wordless longing”; “I thought he always felt – well, kind of crippled – maybe unfinished, because he didn’t have a mother”¹³⁸.

Ingliz ertaklarida uchraydigan yana bir holat bu onasiz yetim o‘sayotgan bolaga nisbatan bildirilayotgan rahm, achinish onasidan muhabbat ko‘rmagan bolalarga nisbatan ham qo‘llanilgan: “the greatest terror a child can have is that he is not loved, and rejection is the hell he fears”; “there is no woman in the house to put a value on babies. I don’t think men care much for babies, and so it was never an advantage to these boys to be babies”¹³⁹.

Ertakning boshlanishidanoq, o‘z qizini hamma narsadan ustun qo‘yadigan va o‘gay (erining oldingi nikohidan tug‘ilgan) qizini yoqtirmaydigan, uni har doim ranjitadigan yovuz o‘gay onaning qiyofasi ko‘z oldimizda gavdalanadi. Tabiiyki, o‘gay ona o‘z tarbiyasi va axloqi doirasida, o‘zining dunyoqarashi asosida, o‘z mentalitetidan kelib chiqib, tug‘ishgan qiziga yaxshilik tilaydi va unga muhabbat ko‘rsatadi. O‘gay onaning sevgisi bolasini ish qilishdan, boshqa kundalik tashvishlar va muammolardan himoya qilish istagida namoyon bo‘ladi. Boshqacha qilib aytganda, sevgi haddan tashqari himoya ko‘rinishida ifodalanadi. Aynan shu

---

¹³⁶ Steinbeck, J. E. East of Eden. – London: Penguin Books, 2000. – P. 602.

¹³⁷ Donoghue E. Kissing the Witch: Old Tales in New Skins. – Harper Teen, 1999. – P. 124.

¹³⁸ Steinbeck, J. E. East of Eden. – London: Penguin Books, 2000. – P. 260-494.

¹³⁹ Steinbeck, J. E. East of Eden. – London: Penguin Books, 2000. – P. 271, 302.

holat ertakda qoralanadi va o'tkir kulgu ostiga olinadi. O'gay qizi bilan bo'lgan vaziyatni tahlil qiladigan bo'lsak, unga nisbatan muhabbat yo'qligi sababli, o'gay onani bu qiz zarracha bo'lsin, tashvishlantirmaydi. Va u o'zining "o'gay qiziga" bo'lgan g'azabi va nafratini, yana o'z dunyoqarashidan, o'z mentalitetidan chiqib kelib, tinimsiz ishlash, mehnat qilishga majburlash orqali ko'rsatadi. O'gay onaning bu xususiyati ham ko'pgina xalqlarning ertaklarida takrorlanadi. Internetdan olingan quyidagi matn buni dalillaydi:

"... stepmothers are often portrayed as being wicked and evil. The character of the wicked stepmother features heavily in fairy tales; the most famous examples are Cinderella, Snow White and Hansel and Gretel. Stepdaughters are her most common victim, and then stepdaughter/stepson pairs, but stepsons also are victims as in The Juniper Tree sometimes, as in East of the Sun and West of the Moon, because he refused to marry his stepsister as she wished, or, indeed, they may make their stepdaughters-in-law their victims, as in The Boys with the Golden Stars. In some fairy tales, such as Giambattista Basile's La Gatta Cenerentola or the Danish Green Knight, the stepmother wins the marriage by ingratiating herself with the stepdaughter, and once she obtains it, becomes cruel. In the Korean Folktale Janghwa Hongryeon jeon, the stepmother kills her own stepdaughters. Stepmothers also make appearances in Chinese tales. Wicked stepmothers are common. In Classic of Filial Piety, Guo Jujing told the story of Min Ziqian, who had lost his mother at a young age. His stepmother had two more sons and saw to it that they were warmly dressed in winter but neglected her stepson"¹⁴⁰.

"Ammo xuddi shu gullar kampirning arzandasini sevmas, uni erkalamas ekanlar, chunki bu qiz ularni yulib tashlar, xushbo'y gullarni hidsiz deb tepkilar ekan. Shuning uchun ham ular Qimmat kelar bo'lsa, qovoqlarini solib, yumilib qolarkanlar. Bularning hammasi yovuz kampirning g'azabini keltirar ekan. Kampir esa, buni Zumraddan ko'rarkan"¹⁴¹.

---

¹⁴⁰ Donoghue E. Kissing the Witch: Old Tales in New Skins. – Harper Teen, 1999. – P. 4.

¹⁴¹ Ўзбек халк эртаклари. Зумрад ва Қиммат. – Тошкент, 2007. – Б. 238.

Butunlay boshqa-boshqa millat, madaniyatga taalluqli turli ertaklar, lekin ular orasida juda ko‘p o‘xshashlik tomonlarni ko‘rish mumkin. Ikki personaj – o‘gay ona va o‘gay qiz ushbu ertaklarda asosiy “qahramonlar”. Barcha ertaklardagi o‘gay onalarning har biri o‘z mentalitetidan kelib chiqqan holatda ham, juda ko‘p o‘xshash xususiyatlarga ega: zolim, o‘z qizini yaxshi ko‘radi, o‘gay qizi, hatto o‘gay o‘g‘liga kun bermaydi, sehr-jodu bilan shug‘ullanadi, ota-qiz o‘rtasidagi munosabatlarga putur yetkazadi, o‘gay qizdan qutulishni xohlaydi, erini o‘z izmiga solib oladi, hokimiyatni o‘z qo‘liga butunlay olish uchun harakat qiladi.

Shu o‘rinda mentalitet atamasining paydo bo‘lishiga doir ma’lumotlarni kiritib ketish maqsadga muvofiq. Turli davlat olimlari mentalitet atamasiga ta’rif bergenlar, ammo bu atama hanuzgacha aniq va umum e’tirof etilgan yagona bir ta’rifga ega emas. Tarix fanlari doktori L.Pushkaryovning mentalitet haqidagi mahalliy va xorijiy adabiyotlarni o‘rganib chiqish natijasida yozgan maqolasida bu atamaga birinchi bo‘lib fransuz olimlari murojaat etgan, mentalitet tushunchasini tilga olib kirgan va bu atama ustida izlanishlar olib borgan, bu izlanishlar uchun jamiyat ma’naviy hayoti tuzilmasi tahlili va fundamental tafakkur tuzilmasini qidirish asos qilib olingan, deya izoh berilgan: “Ular uchun mentalitet markaziy tugun, tarixiy jarayonning o‘ziga xos ustunidir”¹⁴².

“Cambridge lug‘atida mentalitet leksemasining ma’nosи quyidagicha izohlangan: *M mentality*: 1. A person’s or group’s way of thinking about things; 2. particular attitude”¹⁴³. “O‘zbek tilining izohli lug‘atida esa quyidagicha ta’rif berilgan: Mentalitet [nem. *Mentalität* < lot. *mens, mentis* – akd, idrok]. Jamiyat, millat, jamoa yoki alohida shaxsning tarixiy tarkib topgan tafakkur darjasи, madaniy salohiyati, ularning hayot qonunlarini tahlil etish kuchi, muayyan ijtimoiy sharoitlardagi aqliy qobiliyati, ruhiy quvvati (jamiyat, millat yoki shaxsning mentaliteti ularning o‘ziga xos an’analari, rasm-rusmlari, urf-odatlari, diniy e’tiqod va irimlarini ham qamrab oladi)”¹⁴⁴.

¹⁴² Пушкарев Л. Что такое менталитет? Историографические заметки. – М.: ACT, 1995. – С. 21.

¹⁴³ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/mentality>.

¹⁴⁴ Ўзбек тилининг изохли луғати. 3 - жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси ДИН, 2007. – Б. 675.

“Olamning milliy qiyofalari” nomli kitobining muqaddima qismida G.Gachev mentalitet masalalarini tadqiq etish juda ko‘p qiyinchiliklar bilan bog‘liq, bu qiyinchiliklar nafaqat bilish yoki emotsional, balki amaliy-siyosiy xususiyatlarga ham ega deb yozadi. Uning fikriga ko‘ra, “har bir xalqning xususiyatlarini tushunib yetish juda qiyin” va bu nihoyatda “nozik” materiya hamda syujetdir”¹⁴⁵. Uning fikrini tahlil qilish quyidagi xulosalarga olib keladi: milliy mentalitet xususiyatlarini o‘rganish uchun o‘sha xalqning tevarak-atrofini o‘rab turgan olamga munosabati, odob-axloq xususiyatlari, shuningdek, tafakkur qatlamlarini aniqlash zarur. Adabiy manbalarni shaxs – oila – jamiyat, muhabbat – nikoh, dindorlik, qalb va tana, kasalliklar, xursandchilik – baxt – azob–uqubat, bayram va yumush, hayot va o‘lim, umid va qo‘rquv, muloqot, hokimiyat, huquq, atrof olam va tabiat, makon va zamon, vaqt va moziy kabi aspektlar bo‘yicha sinchiklab o‘rganishlarga u yoki bu xalqning mentalitetiga xos xususiyatlarni aniqlash imkonini beradi.

Boshqa madaniyat vakillarini oson anglash uchun, eng avvalo, o‘sha xalq madaniyati haqida tushunchaga ega bo‘lish kerak. Amerikalik antropolog olimlar F.Klakxon va F.Strodtbeklar “atrof olamga bo‘lgan turlicha munosabatlari asosida boshqa xalq madaniyati vakillarini aniqlashning beshta asosiy tamoyilini shakllantirdilar:

1. insonning tabiatga munosabati (man-nature orientation);
2. insonning faoliyatga munosabati (activity orientation);
3. insonning vaqtga munosabati (temporal orientation);
4. insonning tabiati (human-nature orientation);
5. insonlar orasidagi o‘zaro aloqa xususiyatlariga ko‘ra (relation orientation)”¹⁴⁶.

Ingliz madaniyati ham xuddi o‘zbek madaniyati kabi, uning tilida, leksikasida, grammatikasida aks etadi, lingvomadaniyatshunoslik nuqtai-nazaridan, ular tubdan farq qiladi. Vaqt ni belgilash ma’nosida ko‘proq o‘tgan zamon

---

¹⁴⁵ Гачев Г. Национальные образы мира. Космо-Психо-Логос. — Москва: Академический Проект, 2007. — С. 142.

¹⁴⁶ Kluckhohn, F.R. and Strodtbeck, F.L. Variations in Value Orientation. — Connecticut, 1961. — P. 55.

shakllarigi murojaat etiladi, bu ayniqsa, odamning yoshi haqida gap ketganda yaqqol ko‘rinadi, yosh kelasi zamonni emas o‘tgan zamon ko‘rsatgichini o‘z ichiga oladi: *He is in his late fifties / She is her early forties*. O‘zbek tilida mavjud bo‘lgan “bir sutka” ingliz tilida “twenty four hours” shaklida beriladi. O‘zbek tilida “bugun tun” ma’nosini beruvchi “tonight” va “ikki hafta” deb tarjima qilinuvchi “fortnight” so‘zlarining ekvivalentlari mavjud emas.

Masofani anglatuvchi turg‘un birliklar: *keep distance, stay clear off somebody* (kimdandir uzoqroq turmoq), *give somebody a wide berth* (kim bilan o‘rtada masofa saqlamoq), *get off somebody’s back* (kim bilandir aloqani uzmoq) ingliz madaniyatiga xos bo‘lgan masofa saqlashga qat’iy rioya qilishni ifodalaydi. Nafaqat o‘zlari masofa saqlash bilan chegaralanib qolmasdan, boshqalardan ham buni talab etadilar: *keep somebody at a distance, hold somebody at a distance, hold somebody at arm’s length*.

Ingliz madaniyatiga xos bo‘lgan yana bir xususiyat bu hayotga ijobiy boqish, ya’ni “*positive thinking*” bo‘lib, u “nekbin kayfiyat va odamlarga xayrixoh munosabatda bo‘lish”ni anglatadi¹⁴⁷. Ruhoniy Norman Vinsent Pil birinchi marta ushbu iborani iste’molga kiritdi, u o‘zining “the power of positive thinking” nomli kitobini chop ettirgandan so‘ng bu ibora ingliz xalqining bir umrlik shioriga aylanib qoldi. Bolalarning juda kichiklik vaqtidanoq ularga: – *everything will work out* (barchasi izga tushib ketadi); – *everything will be all right* (hammasi yaxshi bo‘ladi) degan fikr uqtiriladi va bu ibora zamirida yangilari hosil bo‘ladi: “*hope for the best, think positive, do positive, be positive*”.

“Ingliz xalq ertaklari matnlarida juda ko‘p murojaat qilinadigan “positive” so‘ziga lug‘atda shunday ta’rif beriladi: “believing that good things will happen or that a situation will get better”¹⁴⁸. Va matnlarda u o‘zining bir qancha sinonimlarigi ega: *optimistic, hopeful, marked by optimism etc.* Shu so‘zning ma’nosini beradigan, ya’ni “hayotga va taqdirga ishonch, umid bilan qarashga da’vat etadigan iboralar ham keng qo‘llanadi: *to be disposed to look on the bright side, to*

---

¹⁴⁷ Виссон Л. Русские проблемы в английской речи. – М.: Дом Книга, 2003. – С. 173.

¹⁴⁸ Oxford Advanced Learner’s Dictionary. Eighth edition. – Uk / India. Oxford University Press, 2010. – P. 376.

be sanguine about something, to be quite hopeful, expecting the best, sanguine view, sanguine hopes, to be enthusiastic about, a Panglossian view. “English Fairy Tales” to‘plamiga kiritilgan ko‘pgina ertaklarda omadli, baxtli ma’nosida *hope, happy, best, kind, luck, bright, fortune* so‘zlarini uchratish mumkin: “*But I can,*” says she. “*Go you, and bring the best of ‘em; And now I see she loved me best of all; The old woman hoped for the best when she said that; Her sister had been so lucky in seeking her fortune, and she wanted to do the same; we will go forth to seek our fortune*”¹⁴⁹.

Oxirgi misoldagi “*to seek someone’s fortune*” iborasining lug‘atda berilgan ma’nosi “*Travel somewhere in the hope of achieving wealth and success*” (Oxford Dictionary), ingliz xalqining o‘z baxti uchun uzoq yurtlarga ketishi haqida ma’lumot beradi, bu yerda o‘zbek madaniyati bilan o‘xshashlik kuzatiladi: – “*Shunday qilib o‘z baxtini qidirish uchun uzoq safarga otlanibdi*”¹⁵⁰; “*...one morning he started to go and seek his fortune*”¹⁵¹.

Ingliz xalq ertaklarida ham, o‘zbek xalq ertaklarida ham, mehnatsevarlik bir xilda ulug‘lanadi. O‘z maqsadiga yetishish uchun ertak qahramonlari ko‘p mehnat qiladilar, hamma narsaga o‘z kuchlari, bilim va matonatlari bilan erishadilar, bu kabi xususiyatlar *to go, to succeed, to persevere, not to give up* kabi fe’llar bilan ifodalanadi: “– *... felt a little tired... but he was a very persevering boy, and he knew the way to succeed in any thing is not to give up. So, after resting for a moment, he went on*”¹⁵².

Barcha xalqlarning ertaklarida o‘sha xalqning milliy qadriyatları, tarixi bilan birga milliy xarakteri, tafakkuri ham aks etadi. Xalq og‘zaki ijodi namunalari, uning folklorigina xalqning milliy xususiyatlarini yaqqol aks ettirishi mumkin. Buning sababi, eng avvalo, ularning anonimligida, ya’ni ularning ma’lum mualliflari yo‘q, ular xalq tomonidan yaratiladi. Folklor har qanday xalq madaniyatining ko‘zgusidir, unda nafaqat o‘sha xalq vakillarini o‘rab turgan real olam, balki xalqning ijtimoiy ongi, uning mentaliteti, milliy xususiyatlari, shuning

¹⁴⁹ English Fairy tales. Introduction. <http://nota.triwe.net/>.

¹⁵⁰ Ўзбек халқ эртаклари. – Тошкент, 2007. – Б. 238.

¹⁵¹ English Fairy tales. Introduction.<http://nota.triwe.net/>.

¹⁵² English Fairy tales. <http://nota.triwe.net/>.

bilan birga, hayot tarzi, an'analari, urf-odatlari, axloqiy qadriyatları ham aks etadi. Har qanday xalqning milliy xususiyatlarini o'rganish uchun, birinchi navbatda, o'sha xalqning folklor asarlarini o'rganib chiqish lozim.

O'zbek xalq ertaklari ham boy syujeti, barkamol badiiyati, barqaror kompozitsion qurilishga egaligi va ommaviyligi bilan jahon folklorida o'z o'rniga ega. Ularda xalqning qadimiyligi urf-odatlari, marosimlari hal qiluvchi rol o'ynagani tufayli xalq milliy qiyoqasi butun bo'y-basti bilan gavdalangan bo'ladi. Shu sababli ular, uzoq asrlardan beri tarixchilar, qadimshunoslar, etnologlar, o'lkashunoslar va adabiyotchilar, folklorshunos va tilshunoslarning diqqatini o'ziga jalb etib kelmoqda. Ingliz va o'zbek xalq ertaklari orasida o'xshash mavzularni ko'plab uchratish mumkin. Bu jihatdan ertakdagagi o'xshash mavzular sayyor syujetlar qatoriga kiritiladi. Bu syujetlardagi o'xshashlik, milliy jihatlardagi moslik adabiy aloqalar sohasida o'rganilishi kerak bo'lgan asosiy masalalardan biridir. Chunki har bir millat va elat vakili o'z tarixida boshqa millat vakili tarixi namunalarini uchratishi mumkin.

Ingliz xalq ertaklarida ham boshqa xalq ertaklarida bo'lgani kabi mehnatsevarlik, aql-zakovat, topqirlik, jasorat, qahramonlik kuylanadi, dangasalik, tanballik, axmoqlik kulgu ostiga olinadi, shafqatsizlik muhokama qilinadi. Ingliz xalq ertaklari boshqa davlatlar ertaklariga nisbatan kech to'plana boshlangan va nashr etilgan. Birinchi ingliz ertaklari to'plamlari o'n to'qqizinchı asr oxirlarida paydo bo'la boshladi. Birinchi bo'lib ingliz xalq ertaklarini ingliz folklori klubining prezidenti Jozef Jeykobs to'pladi va ikki jildli ingliz xalq ertaklari to'plamini nashrdan chiqardi. Ertaklarni to'plash juda qiyin kechdi, chunki ularning ko'pchiligi unutilgan edi. Jozef Jeykobs Sharl Perro, aka-uka Grimmlar kabi ertaklarni badiiy tahrir qilmadi, qayta ishlamadi, aksincha, ularni xalq o'z tilida yaratgani holida nashr ettirdi.

§3.2. “Stepmother /o‘gay ona” konseptining ingliz va o‘zbek xalq ertaklarida qo‘llanilishidagi o‘xhash jihatlar

Ingliz va o‘zbek xalqlari – bir-biridan madaniy, mintaqaviy va hududiy uzoq bo‘lgan ikki davlat xalq og‘zaki ijodidagi o‘xhashlik va bir xillilikni ochib berish orqali millatlar orasida bu kabi o‘xhashliklar uchrashini isbotlash bugungi kun qiyosiy adabiyotshunoslik, chog‘ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik yo‘nalishlarida zaruriy tadqiqotlardan biri hisoblanadi. Xalqlarning milliy mafkurasi va ruhiyatini o‘zida aks ettirgan folklor namunalari chuqur g‘oyaviyligi va badiyiliqi bilan e’tiborga loyiq. Ularda ajdodlarning asrlar osha qilgan orzu-havasi, intilishlari, erk va ozodlik uchun kurashi, bu yo‘ldagi alam va iztiroblari, xarakter-xususiyati, o‘ziga xos an’analari, ijodkorlik va bunyodkorlik salohiyati, milliy mentalitetni ifoda etuvchi muhim belgilar sifatida ko‘zga tashlanib turadi. Shu sababli jamiyat rivoji, ma’naviy dunyosini boyitishda yetakchi rol o‘ynab kelgan folklor namunalarini to‘plash, nashr etish, o‘rganish, boshqa millat og‘zaki ijodi namunalari bilan qiyoslash, o‘xhash va farqli tomonlarini keltirish va uni jahon ma’naviyati sahifalariga kiritish bugungi kunning muhim vazifalari sirasiga kiradi. Ingliz va o‘zbek xalq og‘zaki ijodida o‘xhash mavzularni o‘rganish borasidagi tadqiqot ishlari yetarli darajada amalga oshirilmagan.

O‘gay ona tipidagi turkum ertaklar necha asrlardan buyon o‘quvchilarni mungli motivlari bilan o‘ziga jalb etib keladi. Ushbu ertaklarning obraz va motivlar tizimi real haqiqat, o‘gaylik an’analari va yetimlik bilan bog‘liq qadimiy tushunchalar atrofida yuzaga kelib ta’limiy-estetik funksiyalarni ado etadilar. O‘gaylik haqida hikoyalar Aarne-Andreevning syujetlar ko‘rsatkichida alohida, “yetim qiz haqida hikoya” qismida jamlangan. Mazkur tipdagisi ertaklarning o‘ziga xos xususiyatlari, avvalo, o‘gay atamasi hamda o‘gay qiz bilan o‘gay ona o‘rtasida sodir bo‘ladigan ziddiyatlar tarixi bilan ajralib turadi”¹⁵³.

Mazkur tipdagisi ertaklarning asosiy xususiyatlari, avvalo, “o‘gaylik mavzusi hamda o‘gaylikni hikoya qiluvchi motivlar silsilasi, syujetlar xarakteri, qolaversa,

---

¹⁵³ Андреев Н. П. Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне. – Ленинград, 1928. – С. 38.

ishtirok etuvchi personajlar tizimi, har bir personajning ayrim jihatlari hamda voqealarning xayoliy uydirmalar asosiga qurilganligi, ta’limiy didaktik g‘oyalari bilan belgilanadi”¹⁵⁴. Yovuz o‘gay onalar haqidagi ertaklarda o‘gay ona va o‘gay qiz orasidagi ziddiyat shunchalik chuqurlashadiki, ertaklarning deyarli barchasida o‘gay qizning o‘limi rejalashtiriladi. Ingliz va o‘zbek o‘gay qiz turkumli ertaklarining asosiyo o‘xshashligi shundaki, ikkala millat ertaklarida ham asosiyo funksiyasi to‘rt xil bo‘lgan personajlar ishtirok etadi. Bular – *o‘gay qiz*, raqib personaj – *o‘gay ona*, “Cinderella”da sehrli vositalar bilan ta’minlovchi *sehrgar farishta* qatnashsa, “Zumrad va Qimmat”da *mehribon momo* timsollarida namoyon buladi. “Zumrad va Qimmat” hamda “Cinderella” ertaklarini taqqoslaydigan bo‘lsak, ikkalasida ham mushtarak g‘oya, ya’ni o‘gay ona – yovuzlik, va o‘gay qiz – ezgulik timsoli sifatida namoyon bo‘ladi. Zumrad va Cinderella obrazlarining ertakdagagi asosiyo vazifalari o‘gaylik va adolatsizlik, yovuzlik va insofsizlikka qarshi chiqishi bilan belgilanadi. Ikki xalq qahramoni ham odobli, o‘ta haqgo‘y, qat’iyatl, adolatparvar, mehnatsevar, garchi o‘gay onalari tazyiqi bilan mungli hayot kechirayotgan bo‘lsalar-da, kelajakka ishonch ruhi bilan yo‘g‘rilgan pokiza qalb egasi.

Ikki xalq ertaklaridagi yana bir o‘ziga xoslik shundaki, ertaklar tabiatini sehrli voqealar ko‘lamini bo‘rttiradi, jonlantiradi: “*Zumrad dam olganda gullar olqishlar, boshlarini egib salom berarmish, maysalar ustida o‘tirib dam olganda gullar quvonib unga hikoyalar aytib berarkan*”¹⁵⁵.

“Cinderella”da: “Cinderella, notwithstanding her coarse apparel, was a hundred times more beautiful than her sisters, although they were always dressed very richly. When she sang all flowers and birds sang with her”¹⁵⁶.

Bu xil elementlar yetakchi obraz tabiatidagi ichki kechinmalarni belgilaydi, o‘gay qiz ruhiyatini ko‘targandek bo‘lib, ezgulik har doim g‘olibligini yosh avlodga yetkazmoqchi bo‘ladi. Qimmat va Cinderellaning o‘gay opa-singillarini taqqoslash jarayonida ham sehrli bo‘rttirishlarning guvohi bo‘lamiz. Masalan:

¹⁵⁴ ИМОМОВ К. Ўгай қиз типидаги туркум эртакларнинг айрим хусусиятларига доир// Ўзбек тили ва адабиёти. 2001. № 3. – Б. 12.

¹⁵⁵ Ўзбек халқ эртаклари. – Тошкент, 2007. – Б. 38.

¹⁵⁶ <http://nota.triwe.net/> English Fairy tales.

“Qimmat kelsa butun gullar qovog‘ini o‘yib, maysalar oyog‘iga poyondoz bo‘lishdan bosh tortisharkan, uning yo‘lida fakat tosh-xarsanglar uchrarkan”¹⁵⁷.

“Cinderella”da: “All nature was against her sisters, when they appeared all flowers close and birds stopred chirping”¹⁵⁸. Aytish joizki, o‘gay qiz turkumidagi ertaklar o‘ziga xos xususiyati, nasihatomuz motivlari va ta’limiy-didaktik g‘oyalari bilan ajralib turadi. Yana ikki ertakdagi o‘xshashliklardan biri shundaki, bosh qahramon ideallashtirib olinadi, shu bilan birga zulm va zo‘rlik qoralanadi, bu orqali o‘quvchilarni ezgulik sari yetaklashga harakat qilinadi. Ertaklardagi bosh qahramon – o‘gay qiz timsoli naqadar ideallashtirilganligi quyida keltirilgan ta’riflarda yaqqol namoyon bo‘ladi: “Zumrad ko ‘p chiroyli, odobli, muloyim, aqli qiz ekan, uni ko ‘rganda ko ‘zlar qamashib, chiroyiga hattoki oy ham hasad qilar ekan. Butun tabiat uning yaxshiligidan orom olar ekan”¹⁵⁹.

“Cinderella”da: “She was so kind and looked like as thousand lights shone upon her. And she was so beautiful that everyone who saw her was amazed. She was so open hearted and always helped to everybody even to animals”¹⁶⁰.

Garchi bu ikki ertak ikki xalqqa tegishli bo‘lsada, ertakdagi g‘oya adolatning qaror topishiga, mehnatsevarlikka, ezgulikning g‘olib bo‘lishiga asoslangan. Bu ikki ertakdagi yana bir o‘xshashlik – ilohiy yordamchilardadir. Bu ilohiy yordamchilarga farishtalar kiritiladi. Har ikkala ertakda ham farishtalar epik ko‘makchi yoki qahramonga yordamchi vazifasida keladi. Sinderellaning yordamchisi uning cho‘qintirgan onasi – farishta bo‘lsa, Zumradga o‘rmonda yashovchi kampir yordam beradi. Biroq kampir ham farishta bo‘lib, u ham ilohiy kuchlardan foydalanadi. Jahon xalqlari adabiyoti tarixida farishtalarning qahramonga epik ko‘makchi sifatidagi funksiyalari mohiyatiga ko‘ra ikki tipga bo‘linadi: “O‘z faoliyati bilan qahramonga bevosita yordam beruvchi epik ko‘makchi. Odatda bunday farishtalar qahramon epik maqsadga erishuvida ko‘maklashadi. Masalan, ingliz xalq ertagi qahramoni Sinderella podshoh uyushtirayotgan balga borishni juda xohlaydi” *This godmother of hers, who was a*

¹⁵⁷ Ўзбек халқ эртаклари. – Тошкент, 2007. – Б. 39.

¹⁵⁸ <http://nota.triwe.net/> English Fairy tales.

¹⁵⁹ Ўзбек халқ эртаклари. – Тошкент, 2007. – Б. 40.

¹⁶⁰ <http://nota.triwe.net/> English Fairy tales.

fairy, said to her, “You wish that you could go to the ball; is it not so”? “Yes,” cried Cinderella, with a great sigh”¹⁶¹. Qizning balga borish ishtiyogi qanchalik kuchli ekanini ko‘rgan farishta unga yordam beradi va qizni sehr yordamida yaratilgan arava, kiyim-kechaklar bilan balga jo‘natadi: “Well,” said her godmother, “be but a good girl, and I will contrive that you’ll go”. She had no sooner done so but her godmother turned them into six footmen, who skipped up immediately behind the coach, with their liveries all bedaubed with gold and silver, and clung as close behind each other as if they had done nothing else their whole lives. The fairy then said to Cinderella, “Well, you see here an equipage fit to go to the ball with; are you not pleased with it?”¹⁶².

Turli hayvon va jismlardan bu kabi kundalik ehtiyojdagi narsalarni sehr yordamida yaratish faqatgina farishtalarning qo‘lidan keladi, bu esa Sinderella haqidagi ertakning sehrga boy va odamlarni mo‘jizaga ishonadigan qilib tarbiyalaydi: “Oh, yes,” she cried; “but must I go in these nasty rags?” Her godmother then touched her with her wand, and, at the same instant, her clothes turned into cloth of gold and silver, all beset with jewels. This done, she gave her a pair of glass slippers, the prettiest in the whole world. Being thus decked out, she got up into her coach; but her godmother, above all things, commanded her not to stay past midnight, telling her, at the same time, that if she stayed one moment longer, the coach would be a pumpkin again, her horses mice, her coachman a rat, her footmen lizards, and that her clothes would become just as they were before”¹⁶³.

Bu jihatlar ertakning sehrlik xususiyatini yaqqol ochib beradi. Bu kabi sehrlik jihatlar ingliz ertaklari syujetini bo‘rttirib ko‘rsatish uchun kengroq qo‘llaniladi. Xuddi shunday sehrli nuqtalarni “Zumrad va Qimmat” o‘zbek xalq ertagida ham ko‘rish mumkin: “— Tomda qizil sandiq bilan oq sandiq bor. Oq sandiqni qoldirib, qizil sandiqni olib tush. Uni uyga borganingdan keyin och! — debdi kampir qizga... Qiz qizil sandiqni ochishi bilan hamma hayron qolibdi: qizil

---

¹⁶¹ Каюмов О.С. Ўзбек фольклорида пари образи. – Фил.фун ...ном.дисс. – Тошкент, 1999. – Б. 20-21.

¹⁶² English Fairy tales. Cinderella.<http://nota.triwe.net/>.

¹⁶³ English Fairy tales. Cinderella.<http://nota.triwe.net/>.

sandiq asl mollar bilan liq to‘la ekan. Mol shuncha ko‘p, shu qadar ajoyib emishki, Zumradning butun umriga yetib ortar emish”¹⁶⁴.

Farishtalarning qahramonlarni maqsadiga erishtirishi, ularni farovon hayotga boshlashi ertaklarda ularning homiylik xususiyatini ochib beradi. Ingliz xalq ertagidagi qahramonning o‘zgarishi va farishta timsoli yordamida o‘z baxtini topishi o‘zbek xalq ertagi “Zumrad va Qimmat”dagi kampir timsoli – o‘rmon farishtasining Zumradga turli sovg‘alar berishi va o‘z baxtini topishida yordam berishi har ikkala millat ertagidagi o‘xshash jihatlar ekanligini ko‘rsatadi. Har ikkala ertakdagi pari obrazi insonning yaxshiligi behuda ketmasligini, bir kun bo‘lmasa bir kun, albatta qaytishini, ilohiy kuchlar yaxshi odamlarga doimo yordam berishini eslatib turuvchi tarbiyaviy-estetik xususiyatga ega obraz sifatida yuqori qadrlanadi. Shu bilan birga farishtalar o‘zlarining maslahatlari bilan qahramonga yordam beruvchi epik ko‘makchilar sifatida talqin qilinadi. Ingliz xalq ertaklarida ham farishta obrazi ko‘pincha yovuz kuchlarni yengishda yordamchi bo‘lib keladi. U gohida cho‘qintirgan ona, gohida enaga rolida keltiriladi. “Sleeping beauty” – “Uyqudagи go‘zal” ertagida yovuz jodugar qarg‘ishini mehribon farishta qaytaradi va malikani o‘limdan saqlab, uxlatib qo‘yadi:

“Once upon a time there was a Queen who had a beautiful baby daughter. She asked all the fairies in the kingdom to the christening, but unfortunately forgot to invite one of them, who was a bit of a witch as well. She came anyway, but as she passed the baby’s cradle, she said: “When you are sixteen, you will injure yourself with a spindle and die!” – “Oh, no!” screamed the Queen in horror. A good fairy quickly chanted a magic spell to change the curse. When she hurt herself, the girl would fall into a very deep sleep instead of dying”¹⁶⁵.

Farishtalarning insonlarga yordami, ularni balo–qazolardan asrashi o‘ziga xos badiiy talqin yaratadi va bu mifologik obrazning asardagi funksiyalarini ochib berishga xizmat qiladi. Ushbu ertakda ham farishtalar qarg‘ishning oldini olish bilan bir qatorda mamlakat aholisini uxlatib qo‘yadilar va shahzoda o‘z

¹⁶⁴ Ўзбек халқ әртаклари. – Тошкент, 2007. – Б. 38.

¹⁶⁵ English Fairy tales. Snowwhite.<http://nota.triwe.net/>.

mahbubasiga yetishmaguncha, uni uyg‘otmaguncha hech kimni uyg‘otmaydilar. Bu bilan ular hammani g‘am-alamdan asrab qoladilar.

Ingliz va o‘zbek xalq ertaklarida sehrli predmetlarga keng murojaat qilinadi. O‘zbek va ingliz xalq ertaklarida keng tarqalgan o‘xshash obraz – bu sehrli ko‘zgu obrazidir. Sehrli ertaklar poetikasida tilsim alohida o‘rin tutadi. Tilsim va tilsimli hodisalar ta’sirchanlikni orttirib, ertaklarga xos tabiat yaratadi, voqe va hodisalar mazmunini ochadi, qahramon ruhiyatini belgilaydi. Tilsim syujetning asosiy bezagi, ertak poetikasining tarkibiy qismidir. Chunki sehr-jodu va tilsim vositalari ertak syujetini harakatga keltiradi, qahramonlar xarakterini belgilaydi. O‘rtal Osiyoda yashagan qadimgi xalqlarning ko‘zgu bilan bog‘liq e’tiqodiy qarashlari, shuningdek, ko‘zgu detalining marosim va udumlardagi o‘rni masalalari ma’lum darajada o‘rganilgan. Sehrli ko‘zgu dunyo folkloridagi ertaklar syujetida ko‘p uchraydigan an’anaviy obrazlardan biri bo‘lib, u syujet voqealarini rivojlantiruvchi muhim badiiy detal sifatida qo‘llaniladi. O‘zbek va ingliz xalq ertaklarida sehrli ko‘zgu obrazi ertak rivojlanishini boshqaruvchi asosiy elementlardan biridir. Ko‘zgu insonning aql-zakovati bilan yaratilgan noyob qurilma bo‘lib, xalq marosimi va udumlarida undan keng foydalanilgan. Shuning ta’sirida ertaklarda ko‘zgu qahramonni yovuz kuchlardan himoya qiluvchi vosita sifatida badiiy talqin qilina boshlagan: u insonlar kabi gapirish xususiyatiga ega, uzoqdagi kishilar va voqealardan xabar bera oladigan sehrli qudratga ega. Ingliz xalq ertagida bu holat jodugarning o‘z go‘zalligini ko‘z-ko‘z qilishi bilan bog‘liq. Masalan, “Snow-white” – “Oppog‘oy” ingliz xalq ertagida o‘gay ona – qirolichaning sehrli ko‘zgusi bo‘lib, u doimo dunyodagi eng go‘zal kim ekanligini, bu borada undan o‘tadigan odam bu yorug‘ olamda bormi yoki yo‘qligini so‘raydi: *“Now the queen was the most beautiful woman in all the land, and very proud of her beauty. She had a mirror, which she stood in front of every morning, and asked:*

Mirror, mirror, on the wall,

Who in this land is fairest of all?

And the mirror always said:

You, my queen, are fairest of all.

And then she knew for certain that no one in the world was more beautiful than she. The mirror said: You, my queen, are fair; it is true.

*But Little Snow – White is still
A thousand times fairer than you”¹⁶⁶.*

Xuddi shu nuqtada ertakning syujetidagi sehrli ko‘zgu obrazi qahramonni atrofda bo‘layotgan voqealari salardan ogoh etishi, yoki o‘z sohibi istagan narsani ko‘rsata olishi ochib beriladi. Ko‘zguning sehrliligi, uning aytgan gaplari, ko‘rsatgan voqealari sabab ertak syujetining boyishini har ikki millat folkloridan keltirilgan misollarda ko‘rish mumkin. Ingliz ertagidagi kabi o‘zbek xalq ertaklarida ko‘zgu dunyo voqealaridan xabardor etishi, yolg‘onchining sirini fosh etishi, qahramonning boshidan kechirgan qiyinchiliklardan ogoh etishi va haqiqatning yuzaga chiqishini ta’minlashi kabi xususiyatlarga ega. Ertaklarda tilsimli ko‘zgu qahramonning xohishiga qarab harakatga olinadigan sirli predmet ekanligi badiiy talqin qilinadi. Dunyo xalqlari og‘zaki ijodida yaratilgan sehrli ko‘zgu obrazi folklor va yozma adabiyot asarlarida tugunni yaratuvchi, voqealar rivojiga turtki beruvchi muhim detal sifatida talqin qilinadi.

Insonda sanashga ehtiyoj tug‘ilgan juda olis zamonlardanoq turmushdagi turli hodisalar sirini muayyan raqamlarga bog‘lash an’anasi paydo bo‘lgan. Sanoq tizimidagi dastlabki an’analar uch raqami bilan bog‘liq. Ertaklarda bu raqam syujetni kengaytirish, ertak motivini bo‘rttirish, rivojlantirish uchun foydalanilgan. Tarixdan ma’lumki, uch raqami janr syujetini kengaytirish, uni boyitish uchun ertaklarda keng qo‘llanilgan. Raqamning bu xususiyatlarini har ikkala millat ertaklarida ham uchratish mumkin: *uch kechayu uch kunduz to‘y beribdi, uchta shart qo‘yibdi, uch kun o‘tib, xabar olsa...*. Ingliz va o‘zbek xalq ertaklarida yetti raqami ham alohida sehrli qudratga ega. Sehrli ertaklardagi bu raqam ertak syujetini yakuniga yetaklaydi. “Snow-White and Seven Dwarfs” (“Oppog‘oy va yetti gnom”) ertagidagi yetti gnom singari g‘ayrioddiy ko‘makchilar qahramonning mifologik tabiatini tashkil etadi. M.Jo‘raevning fikricha, “folklorda yetti raqami sehrli raqam sifatida an’anaviylashuvi ajdodlarimiz tabiatidagi ibridoiy qarashlarga

¹⁶⁶ English Fairy tales. Snowwhite.<http://nota.triwe.net/>.

borib taqaladi. Bu raqam ostida O'rta Osiyoda yashagan turkiy elatlar mifologiyasida tabiatni mifologik anglash va ajdodlar madaniyati haqidagi qarashlar birlashib ketgan. Ma'lumki, harakatning yetti marta takrorlanishi uning davomiyligidan tashqari qo'shimcha semantik belgiga ega"¹⁶⁷. O'zbek xalq ertaklarida uchraydigan yetti raqami bilan bog'liq yana bir ibora "*Haq saloming bo'lmasa, yetti yamlab, bir yutardim*", odob-axloq qoidalariga o'rgatishda xizmat qiladi. Raqamlarning bu kabi xususiyatlari millat va elatlar tarixida ularning o'mi bir xil ekanligini ko'rsatib beradi.

§3.3. Ingliz va o'zbek xalq ertaklarida “Stepmother/o'gay ona” konseptining farqli jihatlari

Ingliz va o'zbek ertaklarini chog'ishtirma tahlil qilish olamning lingvistik manzarasida turli xil etnik guruhlarning ertaklarni idrok etish va verballashtirish bilan bog'liq til birliklari inson ongida qanday shakllanishini aniqlashga imkon beradi. “O'gay ona” konseptining mazmuni o'ziga xos xususiyatli inson fenomeni bo'lganligi tufayli uning mazmunini chog'ishtirma tarzda lingvomadaniyatshunoslik doirasida ertaklar yordamida konceptual tahlil qilish madaniyatlararo nafaqat o'xshashliklarni, balki farqli jihatlarini ham aniqlashda samarali hisoblanadi.

O'zbek xalq ertaklari matnlari bilan ishlash jarayonida olingan ma'lumotlarni tahlil qilish ijobiy va salbiy belgilar tavsiflarida farqlar mavjudligini ko'rsatdi, masalan, ijobiy va salbiy qahramonlar orasidagi farqlar tashqi yoki ichki belgilarning aniq ustunligida namoyon bo'ladi. Shaxsiy fazilatlar mehnatsevarlik, rostgo'ylik, vatanparvarlik, mardlik kabi belgilar uchun ahamiyatli bo'lib, bu holat har ikkala millat ertaklariga xos xususiyat sanaladi.

Ingliz xalq ertaklari matnlarini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, umuman olganda, *qirol, keksa odam, kampir* va *o'gay qizning* xarakterlari ijobiyidir; salbiy obrazlarga *dev, o'gay ona, o'gay onaning o'z qizi* kiradi. Xarakteristikalarining farqi *malika, jodugar* kabi qahramonlarni tasvirlashda namoyon bo'ladi. Tashqi

---

¹⁶⁷ Жўраев М. Рақамларда яширинган олам. – Тошкент: Ўзбекистон, 1986. – Б.14.

ko‘rinishini tavsiflashda malikaning go‘zalligi, o‘gay qizning mehnatsevarligi, ajdahoning yovuzligi kabi belgilar dominantlik qiladi. Eksperimental tadqiqotlarga ko‘ra, o‘zbek tilida so‘zlashuvchilar belgilarni ijobjiy va salbiy deb aniqroq tasniflaydilar, qahramonlarni ijobjiy va salbiy, yoki “yaxshi” va “yomon” ga ajratadilar.

O‘zbek va ingliz ertaklaridagi farqlar asosan tashqi belgilar emas, balki shaxsiy fazilatlar qatorida kuzatiladi. Agar ingliz tilida tashqi va ichki xususiyatlar orasida o‘xshashliklar teng ravishda mavjudligi kuzatilgan bo‘lsa (masalan, *old man* va *stepdaughter* belgilari taqqoslanganda tashqi va ichki belgilarning soni bir xil; *witch* va *widow* personajlari orasida hech qanday o‘xshash belgilar uchramadi), o‘zbek tilida so‘zlashuvchilar ongida o‘zbek xalq ertaklarining ijobjiy obrazlari, bиринчи navbatda, yoshlik, go‘zallik va aql bilan, salbiy – keksalik va tashqi jozibasizlik bilan tenglashtiriladi. Biroq, bu so‘z ingliz xalq ertaklari belgilariga nisbatan qo‘llanilganda, qismangina to‘g‘ri keladi: salbiy belgilar jirkanch ko‘rinish bilan o‘zaro bog‘liq; shaxsiy fazilatlari jihatidan tashqi ko‘rinishi jozibali deb ta’riflangan belgilar noaniq xarakterlanadi, bu esa, shunga ko‘ra, yadro ichki xususiyatlarini ajratib ko‘rsatishga imkon bermaydi, bu holat ushbu fikrni dalillaydi: ijobjiy belgi jismoniy jozibadorlik (malika) bilan, salbiy belgi (o‘gay ona) – jirkanch tashqi ko‘rinish bilan; shu bilan birga, salbiy xarakter (o‘gay ona) tashqi tomonidan *chiroyli* sifatida ham tavsiflanishi mumkin. Shu o‘rinda “Snow-white” – “Oppog‘oy” ingliz xalq ertagidagi o‘gay onaning dunyodagi eng go‘zal sifatida tasvirlanganligini misol qilib keltirish mumkin.

Ikkala til madaniyatida mavjud o‘gay ona belgilarining ichki va tashqi xususiyatlarini taqqoslashda turli lingvistik madaniyat vakillari tomonidan xalq ertaklari personajlarini qabul qilishda ham farqlar mavjud. Xarakterni tavsiflashda ikki til madaniyati uchun umumiy bo‘lgan o‘gay ona – bu qahramonning tashqi ko‘rinishini belgilovchi xususiyat; o‘zbek va ingliz tillarida ushbu xususiyat konseptning yadrosiga tegishli. Xarakterni tavsiflashda o‘gay ona ikki tilda ham qahramonga xos bo‘lgan universal shaxsni tavsiflovchi – *wicked and evil* – yovuzlik belgisiga to‘g‘ri keladi, har ikkala til vakillari ertakdagi o‘gay ona

xarakterini salbiy deb qabul qilishadi, ammo bu yovuzlikning aks etishi turlicha ko‘rinishga ega. O‘gay ona haqidagi ingliz va o‘zbek xalq ertaklarida o‘gay qizdan qutulish usullari ham turlicha beriladi. Agar Zumradning o‘gay onasi cholga qizini o‘rmonga tashlab kelishni buyursa, Zolushkaning o‘gay onasi – qirolicha sehr orqali o‘ldirishga urinadi. O‘zbek xalq ertaklarida o‘gay onalar qari kampir, tashqi ko‘rinishi nihoyatda qo‘rqinchli, “*qovog‘ idan qor yog‘ar edi*”, janjalkash, ochko‘z, rahmsiz sifatida tasvirlansa, ingliz xalq ertagidagi o‘gay ona esa “*go‘zallikda yagona*” *bo‘lishga da‘vogarlik qiladi*: “*o‘ta mag‘rur va o‘ziga ishongan, kimningdir undanda go‘zalroq bo‘lishi mumkinligi haqidagi xayolni ham miyasiga keltira olmaydigan*”, “*hasad va g‘urur uning yuragida begona o‘t kabi shunchalik tez va balandroq o‘sma boshladiki, na kechasi va na kunduzi halovat topa olmas edi*”¹⁶⁸. Yovuz o‘gay onalar haqidagi ertaklarda o‘gay ona va o‘gay qiz orasidagi ziddiyat shunchalik chuqurlashadiki, ertaklarning deyarli barchasida o‘gay qizning o‘limi rejalashtiriladi.

Ingliz tilidagi “O‘gay ona” turkumli ertaklarning o‘zbek tilidagi ertaklardan yana farqli jihatlari shundaki, ularning deyarli barchasi to‘y marosimi bilan yakunlanadi: *Their wedding was planned with great splendor and majesty* (Snow white); *Then, dressed in splendor, she was taken to the prince. He thought she was more beautiful than ever and married her a few days later* (Cinderella), undan tashqari oshkora sevgi bayonini ko‘rishimiz mumkin: *The prince said joyfully, “You are with me.” “I love you more than anything else in the world. Come with me to my father’s castle. You shall become my wife.”* (Snow white). Bunday xususiyatlar o‘zbek tilidagi “O‘gay ona” turkumli ertaklarda uchramadi.

O‘gay qizni tahqirlash ham ingliz va o‘zbek xalq ertaklarida turli xil tasvirlanadi. “Cinderella”da bu hol o‘gay qizni og‘ir ish bilan band qilib qo‘yish bilan boshlansa: “*They took her pretty clothes away from her, put an old grey bedgown on her, and gave her wooden shoes. There she had to do hard work from morning till night, get up before daybreak, carry water, light fires, cook and*

---

¹⁶⁸ <http://nota.triwe.net/> English Fairy tales.

wash”¹⁶⁹. “Zumrad va Qimmat”da esa uzoq manzillarga adashtirib kelish yoki haydab yuborish vositalari bilan aks ettiriladi: “*Bir kuni kampir Zumradni yomonlab, cholga do‘q uribdi: – Qizing bedob, ishyoqmas, uni haydab yubor, o‘rmonga oborib adashtirib kel! Bo‘lmasa sen bilan bir nafas ham birga turmayman*”¹⁷⁰. O‘gay onaning qiyofasi o‘gay qizning tasviri bilan chambarchas bog‘liq, ikki tilda ham biri ikkinchisining antagonisti vazifasini bajaradi. Binobarin, bu xususiyat o‘rganilayotgan etnik guruhlar uchun ham keng tarqalgan. Bundan tashqari, ikki lingvomadaniyatda ham o‘gay onaning o‘gay qizidan qutulish istagi qayd etilgan, o‘gay qizidan qutulishni istash ta’rifini o‘gay ona xarakterining universal xarakteristikasi deb atash mumkin. Ammo o‘gay ona qanday qilib yovuz bo‘lib qolgani haqida ertaklarda hikoya qilinmaydi. Ocharchilik dunyoning ko‘p mamlakatlarini egallab olgan XV asrda qish chillasida yovvoyi hayvonlarga yem bo‘lishi natijasida yosh bolalarning o‘limi ommaviy tus olgan. Shu haqiqat zamirida yana bir obraz dunyoga keldi, o‘rmondagи vahshiy hayvon roli yalmog‘iz kampirga o‘tdi, aynan u ertak qahramonlarini o‘rmonning daraxtlar zinch o‘sgan eng qalin joyida kutib oladi, bunga esa o‘gay ona *faol* yordam beradi. O‘gay bolalardan qutulish uchun ularni qattiq sovuq kuni yupun va och holatda uydan chiqarib yuborish – ularni o‘limga yuborish ekanligini biladi, chunki qishda o‘rmonda och bo‘rilar, vahshiy hayvonlar izg‘iydi, ulardanda vahshiyroq o‘gay ona ular uchun o‘gay bolasini yemish sifatida chiqarib yuboradi.

Yomonlik belgisi ingliz va o‘zbek tillarida ushbu tushunchaning asosiy ma’nosiga ishora qiladi; o‘gay onaning xarakteri ikki til madaniyatida ham salbiy deb ta’riflanadi. O‘zbek va ingliz xalq ertaklarini chog‘ishtirma kuzatish asosida xulosa qilish mumkinki, o‘zbek lisoniy madaniyatida tasvirning salbiy ko‘rinishi kamroq, ingliz ertaklarida o‘gay onaning xarakteri ko‘proq ko‘rinadi, ammo u doimo o‘gay qiziga nisbatan shafqatsiz. Shunga qaramay, yovuzlik alomatini o‘gay ona xarakterining universal shaxsiy xususiyati sifatida ajratish mumkin. Bundan tashqari, ikki lingvomadaniyatning yana bir farqli xususiyati – bu belgining yoshi:

---

¹⁶⁹ Andrew Lang. The blue fairy book. 5th ed. – London: Longmans, 1991. – P. 25-35.

¹⁷⁰ Ўзбек халқ әртаклари. – Тошкент, 2007. – Б. 38.

o‘zbek xalq ertaklarida o‘gay onaning yoshi o‘tganligini ko‘rsatish eski xususiyat, ammo ingliz ertaklarida u yosh bo‘lishi ham mumkin; ammo ikkala holatda ham u konseptning yadrosiga tegishli. O‘gay ona haqidagi ertaklar syujetining ibtidoiy matn ko‘rinishidan oqsuyak zodagonlarning nazokatli matnlariga ko‘chishi bu ertaklarda sehrgarlik, jodugarlik kabi qora kuchlarning zohirlanishiga olib keldi, shuning uchun *jodugarlik* o‘gay ona xarakterining universal xususiyati bo‘lib hisoblanadi. Sehr-jodu ostida doimo o‘gay qizning yoshligi va go‘zalligiga hasad qilish motivi yotadi. Navbatdagi motiv esa o‘z qizining shaxsiy manfaatlarini himoya qilish instinktidir. O‘gay qizining o‘limini “buyurtma” qilish ko‘proq o‘rtaslar Yevropa o‘gay onalariga xos, buni “Zolushka” ertagining aka-uka Grimmlar variantida uchratish mumkin. Zodagon o‘gay onalar real hayotda o‘gay qizlarining o‘limini emas, balki tahqirlanishini buyurtma qilishgan, nomusiga tajovuz qilingan o‘gay qiz ortiq oila mulkiga xavf solmagan, ularni, odatda, uzoqroq bo‘lgan monastirlarga rohibalikka yuborishgan. Mana shu mulkka daxl qilish doimo o‘gay onalarni tashvishga solgan va o‘gay qiziga nisbatan turli yovuzliklarni amalga oshirishlarida asosiy motivatsiya bo‘lib hisoblangan.

Shunga qaramay, ingliz va o‘zbek xalq ertaklarining salbiy qahramoni – o‘gay onalarni bir-biridan ajratib turadigan ko‘pgina farqlar ham mavjud. O‘gay ona personajini ertaklar matnlarida chog‘ishtirma tahlil qilish turli etnik guruhlar o‘rtasida an’anaviy ravishda shakllanib kelgan xususiyatlarning farqlarini aniqlashda yordam beradi. Demak, “stepmother/o‘gay ona” konseptining ingliz va o‘zbek ertaklarida qo‘llanilishidagi farqli jihatlar quyidagilarda namoyon bo‘lishini aniqladik:

1) ingliz ertaklarida o‘gay onalarning qizidan qutulishi uchun motiv hasad va rashk bo‘lsa, o‘zbek tilidagi ertaklarda esa bu ochko‘zlik bilan izohlanadi: – *This time, though, it was not for love; this time it was to a man who still mourned his own dead wife, and who preferred his daughter’s company to hers. Desperation gave way to jealousy; then, when Cinderella’s father died, hope gave way to hatred. “Why are you so cruel?” a baffled Cinderella, after years of abuse, asks her stepmother. “Because you are young, and innocent, and good”; – Mol*

shuncha ko‘p, shu qadar ajoyib emishki, Zumradning butun umriga yetib ortar emish. Bu narsa o‘gay onani og‘ir tashvishga solibdi.

U cholga qizi Qimmatni ham tezda o‘rmonga olib borib adashtirib kelishni buyuribdi. Mening aqlli qizim qimmatli mollar keltiradi, – debdi u. Qizining kelganini ko‘rib kampir o‘zida yo‘q sevinibdi. Qo‘ni–qo‘snilar yig‘ilibdi, sandiqni ochmoqchi bo‘lishibdi. Shunda kampir bilan qizi ikkisi: “Yo‘q, ochmanglar!” deb o‘zlarini sandiq ustiga tashlabdilar. Keyin ikki qulog‘idan ko‘tarib uyga olib kiribdilar.

2) ingliz ertaklarida o‘gay onaning xarakterida ayyorlik va mag‘rurlik kuzatilsa, o‘zbek tilida esa janjalkashlik, yolg‘onchilik dominantlik qiladi: – *but she was proud and arrogant, and she could not stand it if anyone might surpass her in beauty; – Bir kun kampir Zumradni yomonlab, cholga do‘q uribdi: – Qizing bedob, ishyoqmas, uni haydab yubor! Bo‘lmasa sen bilan bir nafas ham birga turmayman!*

3) ingliz ertaklarida o‘gay onaning tashqi qiyofasi “*She was a beautiful woman*”, o‘zbek ertaklarida esa “*qo‘rinchli, qovog‘idan qor yog‘ar edi*” kabi tasvirlanadi. Yovuzlik va go‘zallik yonma–yon tasvirlangan ingliz ertagidan farqli o‘laroq, o‘zbek xalq ertaklaridagi yovuz, johil, berahm o‘gay ona hech qachon go‘zal tarzida tasvirlanmaydi. Xarakterni tasvirlashda o‘gay ona faqat ingliz tilida go‘zal ayol sifatida gavdalanadi, bu esa qahramonning jiismoniy jozibadorligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ingliz va o‘zbek xalq ertaklari matnlarida personajning tashqi jozibadorligi tavsifi qo‘shimcha tafsilotlarni o‘z ichiga olmaydi, aksincha mavhum bo‘lib, umumlashtiriladi. Biroq, ushbu ta’rif ikki til madaniyati uchun odatiy bo‘lishiga qaramay, ingliz va o‘zbek xalq ertaklarida uni universal deb hisoblash mumkin emas;

4) ingliz ertaklarida o‘gay onaning sehr-jodudan foydalanishi aytilsa, o‘zbek xalq ertaklarida bu yumush o‘gay ona tomonidan bajarilmaydi, balki boshqa personajlarga murojaat etish orqali amalga oshiriladi: “*It’s only a poor old woman,*” *came a squeaky voice, “selling apples.” Yet it was the evil Queen, disguised as an old woman.* “*It’s raining out here, my dear,*” *said her voice through the door.* “*Please let me in.*” “*Poor thing,*” *thought Snow White, “having to go door to door selling*

apples in the rain.” And so she opened the door. “Take a look at this big red apple,” said the old woman, who as you know by now was really the Queen in disguise. She held the red apple close to Snow White’s face. “Lovely, my dear, isn’t it?”; Chol nima qilarini bilmay qolibdi. Axiri kampir: – Qizingni o’rmonga oborib adashtirib kel! U bilan birga turmayman! – debdi.

5) ingliz va o’zbek xalq ertaklaridagi o‘gay onalarning o‘gay qizdan qutulish usullarida ham farqlar kuzatiladi: “*Kill her, and as proof that she is dead bring her lungs and her liver back to me*”; “*Qizingni o’rmonga oborib adashtirib kel!*”. Ingliz ertaklarida shavqatsizlik elementlari ko’proq kuzatildi.

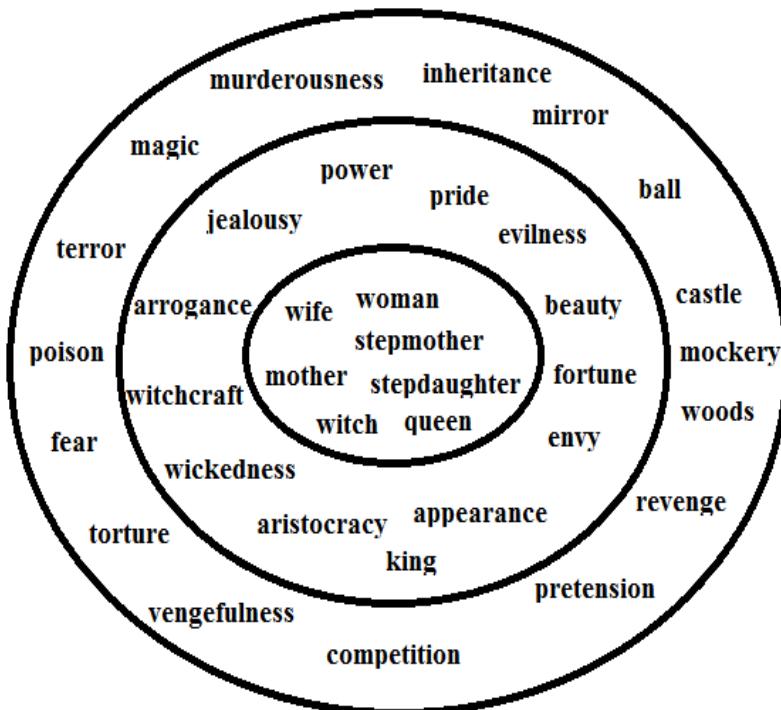
6) ingliz va o’zbek xalq ertaklaridagi o‘gay onalarning jamiyatda tutgan o‘rnini belgilash ham har ikkala xalqning milliy mentalitetidan kelib chiqadi. Ingliz xalq ertaklarida salbiy hisoblangan o‘gay ona qirolicha tarzida ifodalanishi mumkin, ammo o’zbek xalq ertaklarida omi, savodsiz, hech qanday martabaga ega emas shaxs sifatida ushbu obrazning salbiy qahramon ekanligi ohib beriladi, ularning turmush tarzları ham bir–birinikidan farq qiladi. Ingliz ertagidagi o‘gay ona qirolicha bo‘lib, katta, hashamatli saroyda yashasa, o’zbek xalq ertagida o‘gay ona kamtarona turmush tarzini kechiradi: – *Once upon a time, a princess named Snow White lived in a castle with her father, the King, and her stepmother, the Queen; – Bir zamonda katta bir soy bo‘yida kichkina bir uy bo‘lar ekan. Bu uyda chol, uning Zumrad degan qizi, o‘gay ona va uning Qimmat degan arzanda qizi turar ekanlar.*

Nafaqat ingliz va o’zbek, balki boshqa xalqlar ertaklarining ham salbiy qahramoni – o‘gay ona konseptining barchasi madaniy ahamiyatga ega, ma’lum pragmatik yukni ko‘taradi va har bir xalq ertaklari matnlarida muntazam ravishda takrorlanadi. Binobarin, ushbu konseptni o‘rganish olamning xalq folklori lisoniy manzarasi va unda aks etgan etnik guruh mentaliteti to‘g‘risida to‘liq tushuncha olishga imkon beradi. Xalq mentaliteti, milliy xususiyatlari g‘oyasi asosida etnomadaniy tahlil qilish, lisoniy belgilarni madaniy talqin qilish usullaridan foydalanib, “ko‘rib chiqilayotgan lingvistik birliklarning pragmatik, konnotativ va madaniy salohiyatini aniqlash mumkin”¹⁷¹.

---

¹⁷¹ Аникин В.П. Теория фольклора: Курс лекций. – Москва: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1996. – С. 404.

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib ingliz xalq ertaklaridagi **stepmother** konseptosferasining nominativ maydonini quyidagicha tasvirlash mumkin:

3.1-rasm.

Ingliz tilida “stepmother” konseptosferasining nominativ maydoni quyidagicha ko‘rinish oladi:

IV. Konseptosfera yadrosi: *stepmother: woman – mother – wife – witch – queen – stepdaughter.*

V. Yaqin sarhad: *power – pride – evilness – beauty – fortune – envy – appearance – king – aristocracy – wickedness – witchcraft – arrogance – jealousy.*

VI. Uzoq sarhad: *inheritance – fear – mirror – ball – castle – mockery – woods – revenge – pretension – competition – vengefulness – torture – poison – terror – magic – murderousness.*

Xuddi shu tariqa o‘zbek xalq ertaklaridagi **o‘gay ona** konseptining nominativ maydonini quyidagicha namoyon etish mumkin:

3.2–rasm.

IV. Konseptosfera yadrosi: *o'gay ona: ona – ayol – rafiq – kampir – o'gay qiz*.

V. Yaqin sarhad: *molparastlik – savodsizlik – qarg'ish – berahm – hukmronlik – yovuzlik – qarilik – chol – omilik – yolg'onchilik – mulk – ochko'zlik – janjalkashlik*.

VI. Uzoq sarhad: *makkoralik – qo'pollik – boylik – mollar – o'rmon – sandiq – itoatsizlik – maqtanchoqlik – zararkunanda – shavqatsizlik – yalqovlik – yot – hasad – jabr – ajdar – uy*.

Ushbu misollardan ko'rishimiz mumkinki, “stepmother/o'gay ona” konseptosferasining yadro va sarhadlari turli konseptlardan tashkil topgan. Ularni tahlil qilish, asnosida shu narsa ma'lum bo'ldiki, ingliz tili “stepmother” konseptosferasi yadrosida mavjud *queen* va *witch* konseptlari o'zbek tili konseptosferasida mavjud emasligi va aksincha o'zbek tili “o'gay ona” konseptosferada o'rin olgan *kampir* konseptining ingliz konseptosferasida mavjud emasligi aniqlandi. Yadroning boshqa konseptlari har ikkala tilda ham bir xil idrok etiladi, lekin sarhadlarda ko'pgina farqlarni ko'rish mumkin. Bu esa

konseptlarning milliy xususiyatlari, olamning lisoniy va milliy manzarasidan kelib chiqqan holda farqlanadi.

Ruhshunos L.Suleymanova o‘zining asarida: “Ertaklarda yaxshi o‘gay onalarga misollar deyarli yo‘q. Bu umuman qiyin mavzu” degan fikrni keltirib o‘tadi”¹⁷². Ammo hozirgi kun jahon adabiyotida yaxshi o‘gay onalar obrazlari yaratilmoqda. Bunga misol qilib Mardjurita Rudolfning “Yaxshi o‘gay ona”, Marni va Shahzoda Jeysionlar qalamiga mansub “Mening sehrli o‘gay onam”, Tami Bucherning “Mening Bonus onam”, Yeva Banting yozgan “Xotira satri”, Lizi Boydning “Unchalik yovuz bo‘lmagan o‘gay ona”, Ahmad Lutfi Qozonchining “O‘gay ona” asarlarini sanab o‘tish mumkin.

“Husn va ilmu odobda benuqson bo‘lgan o‘n to‘qqiz yoshli Fotima nega ikki yetim farzandning otasiga turmushga chiqdi? Onasi-yu, xolalarining tushuntirishlaridan qo‘shti o‘gay onaning sabog‘i kuchliroq ta’sir etdimi?” – deya boshlanadi A.L.Qozonchining o‘gay ona haqidagi romani. Voqealar rivoji shunday chiroyli tasvirlanganki, ongimizda mavjud bo‘lgan yovuz o‘gay ona obrazi o‘z o‘rnini ma’suma, mehribon yaxshi o‘gay onaga qanday bo‘shatib bergenini sezmay qolasiz. “Ona o‘z tuqqan bolasiga jabr ko‘rsatishi tabiiy, ammo o‘gay bolasiga jabr ko‘rsatishi johillikdir¹⁷³” deya asar muqaddimasida keltirilgan muallifning fikri yer yuzidagi barcha o‘gay onalar uchun shior bo‘lib qolishi kerak.

Uchinchi bob bo‘yicha xulosalar:

1. Konseptlarni qiyoslab o‘rganish ham xuddi tilshunoslikning o‘zi kabi ong, tafakkur va til o‘rtasidagi aloqa fiksatsiyasidir va shu bilan bir qatorda tilga alohida yondashuvni ifodalaydi, “stepmother/o‘gay ona” konseptini qiyoslab o‘rganish – bu lingvomadaniy tahlil bo‘lib, tarkibiy qismlarini chuqur o‘rganish va olam lisoniy manzarasining shakllanish mexanizmini tasvirlash orqali amalga oshirildi.

2. Ingliz va o‘zbek xalq ertaklarida “stepmother/o‘gay ona” konseptining chog‘ishtirma talqini – bir-biridan madaniy, mintaqaviy va hududiy uzoq bo‘lgan

¹⁷² Люция Сулейманова. Можно всё. Возраст вдохновения. – М.: Эксмо, 2019. – С. 388.

¹⁷³ А.Л.Козончи. Ўай она. – Тошент: Янги аср авлоди. 2017. – Б. 3.

ikki xalq ertaklaridagi o‘xshashlikni ohib berish orqali millatlar orasida bu kabi o‘xshashliklar uchrashi kuzatildi. Ingliz va o‘zbek xalq ertaklarida sehrli predmetlarga keng murojaat qilinadi, keng tarqalgan o‘xshash obraz – bu sehrli ko‘zgu, dev obrazlaridir, shuningdek, bu ikki xalq ertaklarida bir xil syujetga ega o‘xshash mavzular ko‘plab uchrashi isbotlandi.

3. “Stepmother/o‘gay ona” konseptini ingliz va o‘zbek xalq ertaklarida chog‘ishtirma tahlil qilish, belgilarining ichki va tashqi xususiyatlarini taqqoslash orqali turli etnik guruhlar o‘rtasida an’anaviy ravishda shakllanib kelgan bir qator xususiyatlarning farqlari aniqlandi.

4. O‘gay ona haqidagi o‘zbek va ingliz xalq ertaklarida o‘gay qizdan qutulish usullari turlicha beriladi: Zumradning o‘gay onasi cholga qizini o‘rmonga tashlab kelishni buyursa, Zolushkaning o‘gay onasi – qirolicha sehr orqali o‘ldirishga urinadi. O‘zbek xalq ertaklarida o‘gay ona janjalkash, ochko‘z kampir sifatida tasvirlansa, ingliz xalq ertagida o‘gay ona go‘zal sifatida ham tasvirlanishi mumkinligi dalillandi.

5. Ingliz va o‘zbek xalq ertaklaridagi “stepmother/o‘gay ona” konzeptosferasining nominativ maydonini tuzildi. Ularni tahlil qilish asnosida quyidagi xulosaga keldik, ingliz tili “stepmother” konzeptosferasi yadrosida mavjud *queen* va *witch* konseptlari o‘zbek tili konzeptosferasida mavjud emasligi va aksincha o‘zbek tili “o‘gay ona” konzeptosferada o‘rin olgan *kampir* konseptining ingliz konzeptosferasida mavjud emasligi aniqlandi.

UMUMIY XULOSALAR

1. Lingvomadaniyatshunoslik yo‘nalishi orqali muayyan bir xalqning turmush tajribalari, olam haqidagi tasavvurlari va olamni bilishdagi his-tuyg‘ulari ma’lum konseptlarda o‘z aksini topadi va avloddan avlodga o‘tadi. “Stepmother/o‘gay ona” konseptining yadroosi bo‘lgan “woman/ayol” konzeptosferasining konseptual maydoni ingliz va o‘zbek tillarida tahlil etildi, lingvomadaniyatshunoslik nuqtai nazaridan ham, “ona” konsepti “woman/ayol” konzeptosferasining yadrosidan o‘rin oladi, chunki ikki tilda ham insoniyatning muqaddas qadriyatlari aynan shu so‘z bilan chambarchas bog‘liq: *ona vatan, ona yer, motherland, mothertongue*. Konzeptologiyada konsept atamasi lisoniy birlik sifatida qo‘llaniladi, konzeptlar to‘plami xalqning va shu xalq iste’molida bo‘lgan tilning olamning lisoniy manzarasiga bog‘liq bo‘lgan konzeptosferasini tashkil etishi yoritildi.

2. Olam lisoniy manzarasi lingvomadaniyatshunoslikning asosiy tushunchalaridan biri bo‘lib, insonning nutqida aks etadigan olamni idrok etishi hodisasi uning asosini tashkil etadi. Konseptual tahlil obyekti sifatida “o‘gay ona” konsepti orqali “olamning lisoniy manzarasi”da odamning ichki qiyofasini tasvirlash usuli ishlab chiqildi, bunday tahlil usuli insonning ma’naviy turmushini aks ettiruvchi alohida konzeptlar tahlilidan hosil bo‘lishi yoki boshqa semantik va semiotik kategoriyalar tahlili orqali shakllantirilishi mumkinligi isbotlandi.

3. Ertak bu tarixiy hodisa bo‘lib, sof poetik to‘qimalar yetakchilikni qo‘lga olgan va odamzod mifologik tarzda fikrlashdan to‘xtagan davrdayoq paydo bo‘lgan. Xalq ertakning yaratuvchisi bo‘lib, syujetlar uchun real hayotdan lahzalarni tanlaydi va ularni xayoliy olamida o‘zgartiradi. O‘gay onaning o‘gay qiziga zulm o‘tkazishi kabi kundalik elementlar ertakda afsonaviy etnografik borliqni yaratish uchun “qurilish materiali” vazifasini bajaradi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, ertaklarning vazifalari ertaklarning mifologik asoslari bilan uzviy bog‘liq, ertaklar odamlarning jamoaviy manfaatlarini, millatning o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi, ularda inson va tabiatning, atrofdagi olamning alohida birligi aks etadi.

4. Leksik ma’no hamda u bildiradigan voqelik bir-biridan farqlanadi, ya’ni leksik ma’no – til qurilishi, tushuncha esa – tafakkurga xos hodisadir. *Stepmother* konseptining birinchi elementi – *step* so‘zining lug‘atda ot so‘z turkumi sifatida 11 ta, fe’l so‘z turkumi sifatida 10 ta; ikkinchi elementi – *mother* so‘zining ot so‘z turkumi sifatida 5 ta, fe’l so‘z turkumi sifatida 2 ta; *o‘gay ona* konseptining birinchi elementi – *o‘gay* so‘zining 3 ta; ikkinchi elementi – *ona* so‘zining esa 6 ta ma’nosи borligi, *o‘gay* so‘zining ko‘chma ma’noda verballashuv holatlari mavjud ekanligi aniqlandi.

5. Konseptual xususiyatlar birinchi navbatda til birliklarining semantik munosabatlari orqali aniqlanadi. So‘zlarning ma’nosи, frazeologik birikmalar, jumlalar, matnlar ma’lum konseptlarning, jumladan, “*stepmother/o‘gay ona*” konseptining ham mazmuni to‘g‘risida ma’lumot manbai bo‘lib xizmat qilishi yoritildi. “*Stepmother/o‘gay ona*” konsepti ham, lingvomadaniy konsept sifatida xalq mentaliteti, madaniyati haqidagi boy ma’lumotlarni taqdim etadi.

6. Lingvomadaniy xususiyatlar universalligining ertaklarga xosligi insoniyatning bir butun jamoa sifatida mavjudligini dalillaydi. Eng qadimiy ertak syujetlari zamonaviy ertaklar yoki badiiy asarlar uchun manba bo‘lgani kabi, ularning sal o‘zgartirilgan shakllari butunlay boshqa–boshqa bo‘lgan xalqlarning adabiyotida mayjud. Xusan, ingliz xalq og‘zaki ijodi asosan millat o‘ziga bo‘ysundirgan qabilalar adabiyoti hisobiga rivojlanganligi uchun ham ingliz xalq ertaklarida dunyoning turli xalqlari folklor namunalariga o‘xshash jihatlar ko‘plab uchrashi isbotlandi. Barcha xalqlarning ertaklarida o‘sha xalqning milliy qadriyatlari, tarixi bilan birga milliy xarakteri, tafakkuri ham aks etadi. Buning sababi ularning anonimligida, ya’ni ularning ma’lum mualliflari yo‘q, ular xalq tomonidan yaratilganlidadir. Folklor va adabiy ertaklarni ajratish muhim. Adabiy ertak xalq ertaklarining qayta ishlangan ko‘rinishi, ma’lum muallifga egaligi adabiy ertaklarning asosiy belgisidir.

7. G‘arb va Sharq mamlakatlari madaniy munosabatlarining rivojlanishi bosqichida qiyosiy izlanishlar olib borish muhim. Tadqiqotda ingliz, nemis, fransuz, italyan, rus, koreys, vyetnam, malayya, yunon, misr, dog‘iston, tay, laos

va o‘zbek xalqlari ertaklari tahlilga tortildi: “o‘gay ona” va “o‘gay qiz” konseptlarining tarixiy-genetik tahlili barcha xalqlar ertaklari uchun o‘xhash tuzilmaga ega ekanligi aniqlandi.

8. “Stepmother/o‘gay ona” konseptining ingliz va o‘zbek xalq ertaklarida qo‘llanilishida bir qator o‘xhashliklar va farqlar aniqlandi. O‘xhashliklar, asosan, o‘gay onaning berahmligi, o‘gay qizdan qutilish istagi, o‘z qizini ustun ko‘rishi holatlarida namoyon bo‘lsa, farqli jihatni ularning milliy mentalitetidan kelib chiqadi. O‘gay ona haqidagi birorta o‘zbek xalq ertagida bu personaj ijobjiy baholanmaydi, ammo ingliz xalq ertaklaridan ba’zilarida (Oppog‘oyning o‘gay onasi) ular sohibjamol qiyofada tasvirlanadi. Ingliz va o‘zbek xalq ertaklarida sehrli predmetlar (sehrli ko‘zgu, taroq, uzuk)ga keng murojaat qilinadi. Umuman olganda, ertaklarda o‘gay ona va o‘gay qiz mavzusi qanchalik qadimiy yoki qanchalik zamonaviy bo‘lmashin, bu ikki konsept ortida doimo yovuzlik va yaxshilik tushunchalari yotadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. Normativ–huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatga molik nashrlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони // “Халқ сўзи” газетаси 08.02.2017 й. 28 (6722) – сон.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори // ПҚ – 2909 сон, 20.04.2017. URL: lex.uz/docs/3171590.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим муассаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора – тадбирлар тўғрисида”ги қарори // ПҚ – 3775 сон, 05.06.2018. URL: lex.uz/docs/3765586.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони // ПФ–5847–сон, 8.10.2019. URL: lex.uz/docs/4545884.

II. Ilmiy – nazariy adabiyotlar

1) Milliy nashrlar

5. Абдуллаев М. ва бошқалар. Маданиятшунослик асослари. – Тошкент: Турон, 2006. – 144 б.

6. Бегматов Э. Ўзбек тили антропонимикаси. – Тошкент: Фан, 2013. – 264 б.

7. Жўраев М. Рақамларда яширинган олам. – Тошкент: Ўзбекистон, 1986. – 145 б.

8. Имомов К., Мирзаев.Т, Саримсоқов Б., Сафаров.О. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. Дарслик. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990. – 187 б.

9. Каюмов О. Чет эл адабиёти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1979. – 114 б.

10. Қошғарий Маҳмуд. Девону луготит турк, I том. – Тошкент: ЎзФА, 1960. – 98 б.
11. Маҳмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 232 б.
12. Мирзаева С. Ўзбек реалистик адабиётида фольклор анъаналари. – Тошкент: Истиқлол, 2005. – 83 б.
13. Рахимов Ғ. Таржима назарияси ва амалиёти. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси нашриёти, 2016. – 176 с.
14. Сафаров О. Фольклор – бебаҳо хазина. Сайланма. – Тошкент: Мухаррир, 2010. – 360 б.
15. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006. – 92 б.
16. Сафаров Ш. Семантика. – Ташкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси ДИН, 2013. – 344 б.
17. Сирожиддинов Ш. Ўзбек мумтоз адабиётининг фалсафий сарчашмалари. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2011. – 132 б.
18. Турсунов Ү., Мухторов А., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўзбекистон, 2010. – 400 б.
19. Ўраева Д.С. Ўзбек маросим фольклори. – Тошкент: Фан, 2016. – 294 б.
20. Ҳожиев А. Ўзбек тили сўз ясалиши тизими. – Тошкент: Ўқитувчи, 2007. – 168 б.
21. Юсупов Y.K. Теоретические основы сопоставительной лингвистики. – Ташкент: Фан, 2007. – 125с.
22. Safarov O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – Toshkent: Musiqa, 2011. – 59 б.
- 2) Xorijiy nashrlar**
23. Азадовский М.К. Статьи о литературе и фольклоре. – М.: Гослитиздат, 1960. – 547 с.
24. Александрова О.В., Комова Т.А. Современный английский язык: морфология и синтаксис. – М.: Академия, 2007. – 219 с.
25. Алексеев П.В., Панин А.В. Философия. – М., 1999. – 567 с.

26. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики. – М.: Гнозис, 2005. – 326 с.
27. Алпатов В.М. История лингвистических учений. – М., 1999. – 368 с.
28. Андреев Н. П. Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне. – Ленинград, 1928. – 130 с.
29. Аникин В.П. Теория фольклора: Курс лекций. – М.: МГУ, 1996. – 404 с.
30. Аникин. В.П. Русское устное народное творчество. – М., 2001. – 447 с.
31. Апресян Ю.Д. Исследования по семантике и лексикографии. Т.1. Парадигматика. – М.: URSS, 2009. – 356 с.
32. Аристотель. Аналитик первая и вторая. – Ленинград: Государственное издательство политической литературы, 1952. – 437 с.
33. Арутюнова Н.Д. Актуальные проблемы современной лингвистики. – М.: Флинта, 2007. – 110 с.
34. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки славянской культуры, 1998. – 896 с.
35. Афанасьев А.Н. Народные русские сказки в трех томах. – М., 1957. – 539 с.
36. Афанасьев А.Н. Мифология Древней Руси. – М.: ЭКСМО, 2005. – 608 с.
37. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: ВГУ, 1996. – 104 с.
38. Бархударов Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка. – Москва, 1975. – 157 с.
39. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
40. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию: В 2 т. – Москва: Изд–во Акад. наук СССР, 1963. Т.1. – 391 с.
41. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика. – Тамбов: ТГУ им. Г.Р.Державина, 2002. – 123 с.

42. Бромлей Ю.В. Этносоциальные процессы: теория, история и современность. – Москва: Наука, 1987. – 333 с.
43. Вдовин А.И. Обновление земли. – Москва, 1970. – 127 с.
44. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – Москва: Рус. словари, 1997. – 411 с.
45. Веселовский А.Н. Три главы из исторической поэтики. Историческая поэтика. – Ленинград, 1940. – 317 с.
46. Виноградов В.В. Избранные труды: Исследования по русской грамматике. – Москва: Наука, 1975. – 559 с.
47. Виссон Л. Русские проблемы в английской речи. Слова и фразы в контексте двух культур. – Москва: Дом Книги, 2003. – 225 с.
48. Волчок Т. Гражданское воспитание на уроках общественных дисциплин в связи с новым менталитетом – Москва: АСТ, 1997. – 210 с.
49. Воркачев С.Г. Оценка и ценность в языке: Избранные работы по испанистике: монография. – Волгоград: Парадигма, 2006. – 186 с.
50. Воркачев С.Г. Лингвокультурный концепт: типология и области бытования. – Волгоград: ВГУ, 2007. – 403 с.
51. Воробьев В.В. Лингвокультурология. – Москва: РУДН, 2008. – 340 с.
52. Гачев Г. Национальные образы мира. Космо–Психо–Логос. – Москва: Академический Проект, 2007. – 152 с.
53. Гришаева Л.И., Цурикова Л.В. Введение в теорию межкультурной коммуникации. – Москва: Академия, 2007. – 336 с.
54. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – Москва: Прогресс, 1984. – 398 с.
55. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – Москва: Прогресс, 1985. – 452 с.
56. Гуревич П.С. Культурология. 5–е изд. – Москва: КНОРУС, 2017. – 448 с.
57. Дейк Т.А. Ван. Дискурс и власть: Репрезентация доминирования в языке и коммуникации. – Москва: URSS, 2013. – 344 с.

58. Динцельбахер П. Коллективная монография. Европейская история менталитета: основные темы в отдельных исследованиях. – Stuttgart, 2008. – 66 с.
59. Еемерен Ф.Х., Гроотендорст Р. Аргументация, коммуникация и ошибки. – Санкт-Петербург: Васильевский остров, 1992. – 207 с.
60. Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам. – Санкт-Петербург: КАРО, 2005. – 352 с.
61. Жирмунский В.М. Сравнительное литературоведение: Восток и Запад. – Москва: Наука, 1979. – 495 с.
62. Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. – Москва, 1947. – 518 с.
63. Залевская А. А. Введение в психолингвистику: учебник. – Москва: Директ–Медиа, 2013. – 561 с.
64. Ильин И.А. Одинокий художник / Сост., предисл. И примеч. В.И. Белов. – Москва: Искусство, 1993. – 348 с.
65. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Москва, 2004. – 390 с.
66. Карапулов Ю.Н. Ассоциативная грамматика русского языка. – Москва: Русский язык, 1993. – 330 с.
67. Кассирер Э. Философия символических форм. Санкт-Петербург: Университетская книга, 2001. – 280 с.
68. Колесов В.В. Жизнь происходит от слова. Санкт-Петербург: Златоуст, 1999. – 368 с.
69. Колесов В.В. Философия русского слова. – Санкт-Петербург: Петерб. востоковедение, 2004. – 240 с.
70. Конецкий В. За Доброй Надеждой. – Москва: Сов. Россия, 1987. – 352 с.
71. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – Москва: Высшая школа, 1990. – 253 с.

72. Кравцов Н.И., Лазутин С.Г. Русское устное народное творчество. – Москва, 1977. – 103 с.
73. Красных В.В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология. Курс лекций. – Москва: Гнозис, 2002. – 284 с.
74. Кубрякова Е.С. Язык и Знание: На пути получения знаний в языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – Москва: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
75. Лакофф Дж, Джонсон М. Метафоры которые мы живем: Пер. с анг. / Под ред. И с предисл. А.Н. Баранова. Изд. 2–е. – Москва: ЛКИ, 2008. – 256 с.
76. Ларина Т.В. Категория вежливости в английской и русской коммуникативных культурах. – Москва: Изд–во РУДН, 2003. – 315 с.
77. Ларина Т.В. Англичане и русские: язык, культура, коммуникация. – Москва: Языки славянских культур, 2013. – 115 с.
78. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении – Москва: Педагогика–Пресс, 1994. – 608 с.
79. Лихачев Д.С. Избранные труды по русской и мировой культуре. – Санкт-Петербург:СПбГУП, 2006. – 416 с.
80. Лосев А.Ф. Языковая структура. – Москва, МОПИ. 1983. – 374 с.
81. Лотман Ю.М. О поэтах и поэзии. – Санкт-Петербург: Искусство, 1996. – 846 с.
82. Любимов М. Гуляние с Чеширским котом: Мемуар – эссе об английской душе.– Москва: БСГ–ПРЕСС, 2004. – 415 с.
83. Малашенко В.В., Богачев Ю.П. Словосочетание и члены предложения. – Москва: Высшая школа, 1982. – 160 с.
84. Марр Н.Я. Избранные работы. Том 4. Основные вопросы истории языка. – Ленинград: Госуд. социально–экономическое изд–во, 1937. – 330 с.
85. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. – Москва: Флинта Наук, 2007. – 296 с.

86. Мейер Ф. История литературы и история менталитета – Amsterdam: Poetics, 1989. – 205 с.
87. Мелетинский Е.М. От мифа к литературе. – Москва: РГГУ, 2001. – 168 с.
88. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. Учебное пособие. 2–е издание. – Санкт-Петербург: РГПУ им. А.И.Герцена, 2007. – 819 с.
89. Никифоров А. И. Сказка, ее бытование и носители. – Москва, 1928. – 377 с.
90. Ончукова Н. Е. Северные сказки // Записки Императорского Русского Географического Общества по Отделению Этнографии. – Т. XXXIII. – Санкт-Петербург, 1908. – 704 с.
91. Опарина Е.О. Концептуальная метафора. / Метафора в языке и тексте. – Москва: Наука, 1988. – 176 с.
92. Павилёнис Р.И. Проблема смысла. Современный логико-философский анализ языка. – Москва: Мысль, 1983. – 286 с.
93. Парис Ж. Мудрость психики: глубинная психология в век нейронаук. – Москва: Когито–Центр, 2012. – 336 с.
94. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. 7–е изд. – Москва: Учпедгиз, 1956. – 512 с.
95. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – Москва: АСТ, Восток–Запад, 2007. – 315 с.
96. Потебня А.А. Слово и миф. – Москва, 1989 – 624 с.
97. Потебня А.А. Теоретическая поэтика. – Москва: Высш. шк., 1990. – 342 с.
98. Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки. – Ленинград, 1946. – 276 с.
99. Пропп В. Я. Фольклор. Литература. История. – Москва, 2002. – 464 с.
100. Путилов Б.Н. Фольклор и народная культура. – Санкт-Петербург, 2003. – 464 с.

101. Пушкарев Л. Что такое менталитет? Историографические заметки – Москва: АСТ, 1995. – 166 с.
102. Решетов В. Г. Джон Драйден и становление английской литературной критики XVI – XVII вв. – Иркутск, 1989. – 78 с.
103. Сафаров Ш. Лингвистика дискурса. – Челябинск, 2018. – 315 с.
104. Сепир Э. Избранные труды по языкоznанию и культурологии. – Москва: Прогресс, 1993; – 656 с.
105. Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и мышление. – Москва: Наука, 1988. – 242 с.
106. Серебренников Б.А. Языковая номинация. Виды наименований. – Москва: Наука, 1977. – 358 с.
107. Славягинская М. Н. Учебник древнегреческого языка. – Москва: Филоматис, 2003. – 620 с.
108. Тавадов Г.Т. Этнология. Учебник для вузов. – Москва: Проект, 2002. – 352 с.
109. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – Москва: Наука, 1996. – 288 с.
110. Тер–Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – Москва: Слово, 2000. – 624 с.
111. Топоров В.Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исслед. в области мифopoэтического. – Москва: Прогресс, 1995. – 624 с.
112. Успенский Б. А. Семиотика истории. Семиотика культуры. – Москва: Языки русской культуры, 1996. – 608 с.
113. Фокс К. Наблюдая за англичанами. Скрытые правила поведения. – Москва: Рипол Классик, 2008. – 123 с.
114. Фортунатов Ф.Ф. Избранные труды. Том 1,2. – Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство, 1956–1957. – 924 с.
115. Фрейденберг О.М. Миф и литература древности. – Москва: Восточная литература РАН, 1998. – 800 с.

116. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. – Москва: Ad Marginem, 1999. – 480 с.
117. Худяков И.А. Великорусские сказки. Великорусские загадки. – Санкт-Петербург: Тропа Троянова, 2001. – 479 с.
118. Черванева В.А. Пространство и время в фольклорно–языковой картине мира (на материале эпических жанров). – Воронеж: ВГПУ, 2004. – 184 с.
119. Чернявская В.Е. Интерпретация научного текста. – Санкт-Петербург: Нестор–История, 2004. – 203 с.
120. Эпоева Л.В. Образные художественные средства в языке волшебной сказки. Культурная жизнь Юга России. 2007. – 48–50 с.
121. Юнг К.Г. Структура психики и архетипы. – Москва: Академический проект, 2009. – 328 с.
122. Aarne A., Thompson S. The Types of the Folktale. – Helsinki: FFC, 1961. – 588 p.
123. Evans V., Green M. Cognitive Linguistics: An Introduction. – Edinburg: Edinburg UP, 2006. – 830 p.
124. Frank Arthur W. Letting Stories Breathe: A Socio–narratology. – Chicago (Illinois): University of Chicago Press, 2010. – 209 p.
125. Hofstede Geert H. Cultures and Organisations: Software in the mind. – London: McGraw–Hill Book company (UK) Limited, 1991. – 576 p.
126. Hume R. The development of English drama in the late XVII century. – Oxford, 1976. – 450 p.
127. Jandt Fred. An Introduction to Intercultural Communication. – California State University, San Bernardino. 2020. – 520 p.
128. Kluckhohn F.R., Strodtbeck F.L. Variations in Value Orientation. – Connecticut: Greenwood Press, 1961. – 55 p.
129. Langacker R. Foundations of Cognitive Grammar. – Stanford (CA): Stanford UP, 1987. V. I. – 540 p.

130. Liszka J.J. The Semiotic of Myth, a Critical Study of the Symbol. – Indiana: Indiana UP, 1989. – 256 p.
131. Michael J. O'Brien, R. Lee Lyman, Alex Mesoudi, Todd L. VanPool. Cultural traits as units of analysis//Philosophical Transactions of the Royal Society, vol. 365 No. 1559. Carlton House Terrace. – London: 2011. – 377 p.
132. Nettleton G. H. English drama of the Restoration and 18 century. – New York, 1923. – 173 p.
133. Rogers P. The Augustan Vision. – London, 1974. – 162 p.
134. Steinbeck J.E. East of Eden. – London: Penguin Books, 2000. – 602 p.
135. Stolova I. Natalya. Cognitive Linguistics and Lexical Change. Motion Verbs from Latin to Romance/Current Issues in Linguistic Theory Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistics Science – Series IV. – Philadelphia: John Benjamins' B.V., 2015. – 272 p.
136. Wacewicz S. Concepts as Correlates of Lexical Labels: A Cognitivist Perspective. – Frankfurt: Peter Lang, 2015. – 237 p.
137. Wuthnow R. Vocabulary of Public Life. – London: Routledge, 2002. – 280 p.
138. Zipes J. The Irresistible Fairy Tale: The Cultural and Social History of a Genre – New Jersey: Princeton UP 2012. – 235 p.

III. Lug‘atlar

139. Cambridge Academic Content Dictionary. – Cambridge: Cambridge University Press, 2017. – 1156 p.
140. Longman Dictionary of Contemporary English. – Pearson Education, 2014. – 2224 p.
141. Oxford Advanced Learner's Dictionary. Eighth edition. – United Kingdom/ India: Oxford University Press, 2010. – 1796 p.
142. Андреев Н. П. Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне. – Ленинград, 1928. – 130 с.
143. Кубрякова Е.С, Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г. Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – Москва: МГУ, 1997. – 245 с.

144. Маргулис А., Холодная А. Русско–английский словарь пословиц и поговорок. – New York: McFarland Inc., 1974. – 494 р.

145. Навоий асарлари луғати / Тузувчилар: П. Шамсиев, С.Ибрагимов. – Тошкент: F. Ғулом нашриёти, 1972. – 906 б.

146. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. – Москва: Академический проект, 2004. – 991 с.

147. Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. – Москва: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.

148. Ўзбек классик адабиёти асослари учун қисқача луғат. – Тошкент, 1983. – 348 б.

149. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1 – жилд. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – 680 б.

150. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2 – жилд. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – 672 б.

151. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 3 – жилд. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2007. – 688 б.

152. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4 – жилд. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008. – 608 б.

153. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 – жилд. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008. – 592 б.

IV. Badiiy adabiyotlar

154. Братья Гримм. Полное собрание сказок: в 2–х т. – Москва: Олма-пресс, 2002. – Т. 2. – 512 с.

155. Гримм Я., Гримм В. Сказки. – Москва: Художественная литература, 1978. – 510 с.

156. Қозончи А.Л. Ўгай она. – Тошкент: Янги аср авлоди. 2017. – 368 б.

157. Перро Ш. Сказки Шарля Перро. – Москва: Олма-пресс, 2013. – 128 с.

158. Сакин С., Тетерский П. Больше Бена. – Москва: Мама Пресс, 2002. – 175 с.

159. Ўзбек халк эртаклари. – Тошкент, 2007. – 38 б.
160. Al-Ling L. Yeh-Shen: a Cinderella Story of China. – New York: Philomel Books, 1982. – 32 p.
161. Andrew Lang. The blue fairy book. – London: Longmans, 1991. – 35 p.
162. Donoghue E. Kissing the Witch: Old Tales in New Skins. – HarperTeen, 1999. – 228 p.
163. Heiner A.H. Cinderella Tales from Around the World. – Createspace, 2012. – 830 p.
164. Rowe N. The ambitious stepmother // A collection of the best English plays chosen out of all the best authors. – London, 1720. – 236 p.

V. Dissertatsiya va avtoreferatlar

165. Бакиева Г.Х. Лингвистические основы анализа художественного текста: Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – Ташкент, 1993. – 46 с.
166. Бережкова Д.В. Понятие «доброта» в концептуальном пространстве английской народной сказки: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Москва: МГУ, 2011. – 26 с.
167. Волкова С.Б. Формирование концепта военной службы и особенности его репрезентации в англоязычном историческом художественном дискурсе: Дисс. ... канд. филол. наук. – Москва: МГУ, 2011. – 165 с.
168. Галиева М.Р. Вербализация концептосферы word/сўз/слово в английской, узбекской и русской языковых картинах мира: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент: 2010. – 28 с.
169. Головко В.А. «Русалочки сказки» А.Н.Толстого: жанрово-стилевое своеобразие в историко-генетическом аспекте. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Краснодар: 2021. – 29 с.
170. Имаева Г.З. Народная сказка и её литературные переложения. Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – Казань: 2010. – 48 с.
171. Қаюмов О.С. Ўзбек фольклорида пари образи (генезиси ва поэтикаси). – Фил.фан.ном....дисс. автореф. – Тошкент, 1999. – 21 б.

172. Мусақулов А. Ўзбек халқ лирикасининг тарихий асослари ва бадиияти: Филол. фанлари д–ри дисс. автореф. – Тошкент, 1995. – 41 б.
173. Павлютенкова И.В. Сказка: философско–культурологический анализ. Автореф. дисс... докт. филол. наук. – Ростов-на-Дону, 2003. – 24 с.
174. Рахимбоева Д. Сравнительная типология узбекских народных пословиц. Дисс.кан.фил.наук. – Ташкент, 2002. – 144 б
175. Токарев Г.В. Теоретические проблемы вербализации концепта «Труд» в русском языке. Автореф. дисс... докт. филол. наук. – Волгоград, 2003. – 46 с.
176. Худайберганова Д.С. Ўзбек тилидаги бадиий матнларнинг антропоцентрик талқини. Фил. фан. докт... дисс. автореф. – Тошкент: ЎзМҮ, 2015. – 44 б.
177. Чакалова Э. П. Языковая презентация национальной картины мира в художественном тексте (на материале английского и русского языков): Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Краснодар, 2006. – 28 с.
178. Эшонқулов Ж.С. Ўзбек фольклорида дев образининг мифологик асослари ва бадиий талқини: Филол. фанлари номз. дисс. автореф. – Тошкент, 1996. – 24 б.
179. Яқовлева Т.Е. Системный анализ английских переходных глаголов. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ленинград, 1980. – 21 с.
- VI. Ilmiy to‘plam, jurnal va gazetalardagi maqolalar, tezislar**
180. Аврамова Н.А. Человеческие факторы в когнитивном подходе // UBS, 2007, Issue 16, 5 – 25 р.
181. Азизов О. Тилларни қиёсий ўрганиш масаласига доир // Туркий тилларнинг тараққиёти муаммолари. – Тошкент: Фан, 1995, 20–21 б.
182. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность: От теории словесности к структуре текста. – Москва: Academia, 1997, 267–279 с.
183. Ашупрова Д.У. Развитие когнитивной лингвистике в Узбекистане// Хорижий филология. – Самарқанд: СамДЧТИ, 2016. – №3. 54–60 с.

184. Болдырев Н.Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики // Вопросы когнитивной лингвистики, 2004. №1. 19–33 с.
185. Вежбицкая А. Метатекст в тексте // Новое в зарубежной лингвистике. – Москва: Радуга, 1978. Вып. YШ. 402–421 с.
186. Веселовский А.Н. Три главы из исторической поэтики // Историческая поэтика. – Ленинград, 1940, – 317 с.
187. Власов С.В. К истории переводов названия сказки «Cendrillon» и других названий сказок Ш. Перро из сборника «Сказки матушки Гусыни» // Древняя и Новая Романия. – Москва, 2015. – Т. 1. 591–607 с.
188. Гумилёв Л.Н. Этнос: мифы и реальность // Дружба народов. – Москва, 1988. – № 10. 218–231 с.
189. Евтушенко Н.Ю. «Мифологичность» художественной картины мира: Образ оборотня–лисы в рассказе Ю. Мамлеева «Учитель» // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2008. № 1 (1): в 2–х ч. Ч. I. 88–90 с.
190. Завьялова М., Англицкене Л. Стереотип поляка глазами литовцев // Etnolingwistyka: Problemy języka i kultury. – Lublin, 2005. №17. 145–186 с.
191. Зайцев А.И. К вопросу о происхождении волшебной сказки. //Фольклор и этнография. – Ленинград, 1977, 69–77 с.
192. Имомов К. Ўгай қиз типидаги туркум эртакларнинг айrim хусусиятларига доир// Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2001, № 3. – 33 б.
193. Исмоилов F. Туркий тиллар фразеологизмларида маданият кодларининг лисоний мақоми//Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2016. – №5. 14–22 б.
194. Карасик В.В., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001, 75–80 с.
195. Кирилина, А.В. Развитие гендерных исследований в лингвистике Текст. / А.В. Кирилина//Филологические науки. 1998. – № 2. 51–58 с.

196. Колшанский Г.В. Лингвокоммуникативные аспекты речевого общения // Методическая мозаика. – Москва: 2006. № 4. 27–32 с.
197. Лавока Ф. Границы между фактом и вымыслом в свете трехуровневой компаративистики. – Studia Litterarum, 2016. – №. 3–4. 31–34 с.
198. Литвинский Б.А.Зеркало//Орудие труда и утварь из могильников западной Ферганы. Гл.VIII. – Москва: «Наука», 1978. 73–126 с.
199. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология. – Москва: Academia, 1997, 280–287 с.
200. Лопатин В.М. Супплетивизм//Русский язык. Энциклопедия. – Москва, 1969, 80–86 с.
201. Маджидов С.Р. Об инверсии числительного и существительного в количественных сочетаниях современного русского языка // Языковые единицы. Семантика. Грамматика. Функции. – Ростов н/Д.: Гефест, 1998. 124–128 с.
202. Маматов А.Э. Тилда когнитив ёндашувнинг моҳияти нимида. Ўзбек тилшунослигининг долзарб мумаммолари. Мақолалар тўплами. – Андижон, 2012, 212–221 б.
203. Маматов А.Э. Лингвомаданиятшунослик: лингвокультурэма ва логоэпистема // Хорижий филология. – Самарқанд: СамДЧТИ, 2015. – № 1. 9–16 б.
204. Мамонова Ю. Концепт и способы его исследования. // Язык культура – сознание: междунард. Сборник научных трудов по лингвокультурологии. – Самара: СГА, 2005, 13–17 с.
205. Москвин В.П. Спорные проблемы семантики: рецензия // Вопросы языкоznания. 2000. – № 6. 137–140 с.
206. Никифоров А.И. Мотив, функция, стиль и классовый рефлекс в сказке // Сб. статей к сорокалетию ученой деятельности акад. А.С. Орлова. – Ленинград: АН СССР, 1934, 287–293 с.

207. Обухова О.Н. Фрагмент языковой картины мира немецкого рыцарства (топонимические модели) // Вестник Иркутского ГЛУ. Серия: Филология. – Иркутск, 2010, № 1 (9). 49–55 с.
208. Ончукова Н. Е. Северные сказки // Записки Императорского Русского Географического Общества по Отделению Этнографии. Т. XXXIII. – Санкт-Петербург, 1908, 63–75 с.
209. Оссовецкий И.А. О языке русского традиционного фольклора. Вопросы языкознания, 1975. – №5. 66–77 с.
210. Плахова О.А. Роль образной составляющей в структуре мифологического концепта // Вестник НГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – Новгород, 2012. Т. 10. Вып. 1. 83–88 с.
211. Поставалова В.И. Лингвокультурология в свете антропоцентрической парадигмы//Фразеология в контексте культуры. – Москва: Язык русской культуры, 1999. 23–25 с.
212. Пропп В. Я. К вопросу о происхождении волшебной сказки (Волшебное дерево на могиле) // Сов. этнография, 1934, № 1–2. 184–196 с.
213. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии (Материалы Всесоюзного терминологического совещания). – Москва: АН СССР, 1951. 49–55 с.
214. Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт: номинативная плотность и номинативная диффузность//Аксиологическая лингвистика: проблемы и перспективы: материалы междунар.науч.конф. – Волгоград: Колледж, 2004. 96–98 с.
215. Смирнов Е.Р. О некоторых особенностях легитимации персонифицированной монархической власти в Англии (IX–XV века) // Юридическая наука. – Рязань: Концепция, 2012. – №3. 13–17 с.
216. Стернин М.А. Методика исследования структуры концепта // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. 58–65 с.

217. Трубецкой Е.Н. «Иное царство» и его искатели в русской народной сказке // Литературная учеба. – Москва, 1990. № 2. 100 –118 с.
218. Йорф. Наука и языкознание//Новое в лингвистике. Вып. 1. – Москва, 1960. – 299 с.
219. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания // Новое в зарубежной лингвистики. – Москва: Прогресс, 1988. 52–92 с.
220. Фоменко Ю.В. Являются ли словосочетания единицей языка? // Филологические науки, 1975. № 6. 57– 68 с.
221. Чистов К. В. Фольклор и этнография. // Фольклор и этнография. – Ленинград, 1970. 3–13 с.
222. Burns L.C. Pity and Tears: the tragedies of Nicholas Rowe. – Salzburg, 1974. – 258 p.
223. Gvishiani N. Linking Text Genres to Conceptual Patterns (a corpus–driven analysis). // – Lateum, 2013. 13 – 19 p.
224. Dutton G. B. Theory and Practice in English Tragedy 1650–1700 // Englische Studien. – 9 (1916). – 219 p.
225. Evans V., David A., Chengxiang Zhai. Noun–Phrase Analysis in Unrestricted Text for Information Retrieval. In Proceedings of the 34th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics. 1996. 17–24 p.
226. Fillmore C.J., Atkins B.T. Towards a frame based lexicon: The semantics of Risk and its neighbors. In Conference Proceedings". – Москва: Макс Пресс, 2013. 11–16 p.
227. Rothstein E. Restoration Tragedy: Form and Process of Change. – Madison, 1967. 154 – 155 p.

VII. Internet saytlari

228. Beauchamp F. Asian Origins of Cinderella: The Zhuang Storyteller of Guanxi [Electronic document] // Oral Tradition, 2010. – № 2. 481 p. – URL: http://journal.oraltradition.org/files/articles/25ii/10_25.2.pdf.
229. Beowulf. <http://www.enotes.com/beowulf-text>.
230. English Fairy tales. Introduction.<http://nota.triwe.net/>

231. Michael J. O'Brien, R. Lee Lyman, Alex Mesoudi, Todd L. VanPool. Cultural traits as units of analysis//Philosophical Transactions of the Royal Society, Vol. 365 No 1559. Carlton House Terrace, London: 2011. 3797–3804 p. URL:<http://royalsocietypublishing.org/info/subscriptions>.
232. Salvador V. “Conversion vs. Unmarked Word-class Change”. In SKASE Journal of Theoretical Linguistics. <http://www.skase.sk/Volumes/JTL01/valera.pdf>. Accessed on 11 June 2007. 20–42 p.
233. Грэнвилл Э. Гретель и тьма – М: Фантом Пресс, 2015. – С. 384. Erich Springer Hansel and Gretel / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/598375> (дата обращения: 23.01.2020)
234. Жаналина Л.К. Когнитивный аспект морфемного синтеза. URL: www.rusnauka.com/ESPR_2006/Philologia/4_zhanalina.doc.htm.
235. Золушка в меховых тапочках [Электронный ресурс] // Деловой Петербург, 12.09.2006.URL:<https://www.dp.ru/a/2006/09/12/> Zolushkav_mehovih_tapochkah. (Дата обращения: 02.04.2021).
236. Из чего были сделаны туфли у Золушки? [Электронный ресурс] // Livepress. –URL: <http://service-econom.ru/krasota-i-zdorove/3580-iz-chego-byli-sdelany-tufls-uzolushki.html>. – (Дата обращения: 02.04.2021).
237. Пименова М.В. Типы концептов [Электронный ресурс]. URL:http://www.kuzspa.Ru/diss/conf_27_28/5_pimenova.doc.
238. Пропп В.Я. Морфология сказки. – Москва: Наука, 1969. – 168 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: royallib.com – Дата доступа: 05.10.2021.
239. Селиверстова К.А., Парфенова О.А. Перевод сказки братьев Я. и В. Гrimm «Rotkäppchen» с немецкого языка на русский и английский языки в аспекте критики перевода. [Электронный ресурс] – Режим доступа: cyberleninka.ru. – Дата доступа: 23.12.2020
240. Чехова М. Nomina propria в сюжетном типе сказок 510 А // Филология и литературоведение. – 2014. – № 11. – URL: <http://philology.snauka.ru/2014/11/1017>. – (Дата обращения: 05.03.2021).

ILOVALAR

Illova 1.

O‘gay ona haqidagi jahon xalqlari ertaklari

T/r	Ertak nomi	Tarjimasi	Qaysi xalqqa mansub
1.	12 месяцев	12 oy	rus
2.	Морозко	Ayozbobo	rus
3.	Зухра и Месяц	Zuhra va Oy	tatar
4.	Мачеха и падчерица	O‘gay ona va o‘gay qiz	osetin
5.	Мачеха и падчерица	O‘gay ona va o‘gay qiz	vyetnam
6.	Злая мачеха и добная падчерица	Yovuz o‘gay ona va mehribon o‘gay qiz	sloven
7.	Земляника под снегом	Qor ostida qulupnay	yapon
8.	Сказка о мертвый царевне и семи богатырях	O‘lik malika va yetti bahodir haqida ertak	rus
9.	Золушка	Zolushka	rus
10.	Белоснежка и семь гномов	Oppog‘oy va yetti gnom	ingliz
11.	Василиса Прекрасная	Go‘zal Vasilisa	rus
12.	Арысь поле	Ona silovsin	kazak
13.	Баба Яга	Yalmog‘iz kampir	rus
14.	Жадная мачеха	Ochko‘z o‘gay ona	rus
15.	Строева дочь	O‘gay qiz	rus
16.	Чернушка	Qoravoy	ukrain
17.	Про Елену Красоту Золотую косу	Oltin sochli go‘zal Yelena haqida	rus
18.	Самоглядное зеркало	O‘zi ko‘rsatadigan ko‘zgu	rus
19.	Сказка о Василие-королевиче	Qirol Vasiliy haqidagi ertak	rus
20.	Сестрица Алёнушка и братец Иванушка	Alyonushka bilan Ivanushka	rus
21.	Волшебная дудочка	Sehrli nay	rus
22.	Танюша и мачеха	Tanyusha va o‘gay ona	kazak
23.	Финист ясный сокол	Finist sarlochin	kazak
24.	Чёрная корова и Аннушка	Qora sigir va Annushka	rus
25.	Сказка о злой мачехе	Yovuz o‘gay ona haqida ertak	rus
26.	Златокудрая девочка	Oltin sochli qiz	arman
27.	Злая мачеха и красавица	Yovuz o‘gay ona va go‘zal qiz	fin
28.	Cinderella	Zolushka	ingliz
29.	Cendrillon	Zolushka	fransuz
30.	Cenerentola	Zolushka	italyan
31.	Aschenputtel	Zolushka	nemis
32.	La Gatta Cennenentola	Zolushka Mushuk	italyan
33.	Зезолла, Цецолла	Zolushka	neapolitan
34.	Замарашка	Zolushka	rus

35.	Сказка о Золушке	Zolushka haqida ertak	oksitan
36.	The Six Swans	Olti oqqush	ingliz
37.	Спящая красавица	Uyqudag'i sohibjamol	rus
38.	Сказка о девочке с золотыми волосами	Oltin sochli qiz haqida ertak	eston
39.	Рысь	Silovsin	latish
40.	Сиротка	Yetimcha	chjuan
41.	Е-сянь	Ye-syan	xitoy
42.	Золотой бычок	Oltin buqa	tay
43.	Золотая черепаха	Oltin toshbaqa	laos
44.	Падчерица	O'gay qiz	eve
45.	Бурая корова	Targ'il sigir	boshqird
46.	Кхончхи и Пхатчхи	Kxonchxi va Pxatchxi	koreys
47.	Hänsel und Gretel	Genzel va Gretel	nemis
48.	Золотая туфелька	Oltin boshmoqchalar	turk
49.	Сказка о Злой Мачехе	Yovuz o'gay ona haqida ertak	eston
50.	Three heads of the well	Quduqdagi uchta bosh	ingliz
51.	Дикие лебеди	Yovvoyi oqqushlar	olmon
52.	Sieben Schwäne	Yetti oqqush	olmon
53.	Сивка-бурка	Oltin yolli kumush ot	bolgar
54.	Златовласка	Oltin sochli malika	shex
55.	Жетим бала менен пери	Yetim bola bilan pari	qirg'iz
56.	Абылай жетим	Abilay yetim	qirg'iz
57.	Moneda de aur	Oltin kovushcha	rumin
58.	Заколдованная королевна	Sehrlangan malika	yugoslav
59.	Роза и лотос	Atirgul va nilufargul	koreys
60.	Giày vàng	Oltin poyabzal	vyetnam
61.	黄金の靴 (Золотая туфелька)	Oltin poyabzal	yapon
62.	Cane Hat	Qamish shlyapa	ingliz
63.	Green Knight	Yashil chavandoz	Daniya
64.	Jeon Janghwa Hongryeon	Jeon Janghva Hongreon	koreys
65.	Bawang Putih Bawang	Sarimsoq piyoz	malay
66.	Schneewittchen / Snow White	Oqoyim	nemis
67.	Wake	Uyg'on	ingliz
68.	das Pferd Gullfaxi und das Schwert Gunnfjödur	Gullfaksi oti va Gunnfoder qilichi	island
69.	Moving Castle	Harakatlanuvchi qal'a	ingliz
70.	Шюшеханум	Shyushekhanum	tabasarans
71.	Айханум и Пери-ханум	Oyxonim va Pari-xonim	tabasarans
72.	Кисханум и Фатма-ханум	Qizxonim va Fotima xonim	tabasarans
73.	Заза-красная коровушка	Zaza-qizil sigir	lak
74.	Мачеха-ведьма	Jodugar o'gay ona	Dog'iston
75.	Мачеха и три падчерицы	O'gay ona va uchta o'gay qiz	Dog'iston
76.	Von dem Machandelboom	Archa haqidagi ertak	fin

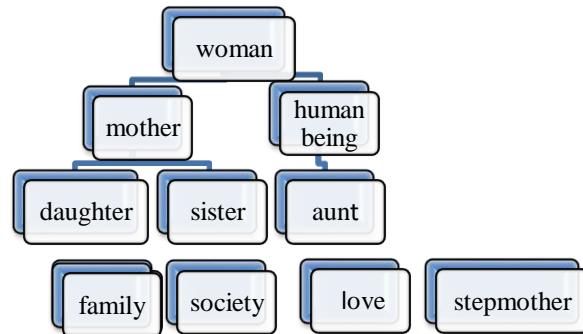
77.	The Wonderful Birch	Ajoyib qayin	fin
78.	Brüderchen und Schwesterchen	Kichik opa va kichik uka	olmon
79.	Die drei Männlein im Walde	O'rmondagi uchta kichkina gnom	olmon
80.	The Story of Janghwa and Hongryeon	Janghva va Hongreon hikoyasi	koreys
81.	Bawang merah dan bawang putih	Shallotlar va sarimsoq	indonez
82.	De tolv villender	O'n ikki yovvoyi o'rdak	norveg
83.	Red as Blood	Qon kabi alvon	britan
84.	Howl's Moving Castle	Hovlning harakatlanuvchi qal'asi	britan
85.	Ἄλκηστις, Álkēstis	Alcestis, Alceste	yunon
86.	Ἴππόλυτος, Hippolytos	Hippolitus	yunon
87.	Keneshk	Bekinmachoq	yoqut
88.	Siyovush dostoni	Siyovush dostoni	fors
89.	-	Dariya va turfa rang baliqchalar	turk
90.	-	Yoriltosh	o'zbek
91.	-	Zumrad va Qimmat	o'zbek
92.	-	Aqli bola	o'zbek
93.	-	Sunbul bilan Gul	o'zbek
94.	-	O'gay qiz	o'zbek
95.	-	Podachining qizi	o'zbek
96.	-	Zulm va qasos	o'zbek
97.	-	Podshoning dono qizi	o'zbek
98.	-	Eng katta zulm	o'zbek
99.	-	Bibi Seshanba rivoyati	o'zbek

Tadqiqot jarayonida o'rganilgan ingliz va o'zbek xalq ertaklari

T/r	Ingliz xalq ertaklari	T/r	O'zbek xalq ertaklari
1.	Ali and sultan's saddle	42.	Aql bilan davlat
2.	Cap O' Rushes	43.	Bahodir tabib
3.	Cinderella	44.	Bir xumcha oltin
4.	Earl Mar's Daughter	45.	Birlashgan o'zar, birlashmagan to'zar
5.	Earl Mar's Daughter part II	46.	Boyvachcha bilan pari
6.	Fairy Ointment	47.	Dono qiz bilan boy
7.	Goldilocks and the Three Bears	48.	Yoriltosh
8.	How Jack went to seek his fortune	49.	Zumrad va Qimmat
9.	Jack and his golden sniff-box	50.	Ikki donishmand
10.	Jack and The Beanstalk	51.	Ilon pari
11.	Jack The Giant-Killer	52.	Kenja botir
12.	Johnny-Cake	53.	Qilich botir
13.	Josef Jacobs. English Fairy Tales	54.	Maqtanchoq quyon
14.	Kate Crackernuts	55.	Malikai Husnobod
15.	Lazy Jack	56.	Muqbil toshotar
16.	Lyman Frank. Mother Goose in Prose	57.	No'xat povon
17.	Master of All Masters	58.	Odil podsho
18.	Mr Fox	59.	Oltin tarvuz
19.	Mr. Vinegar	60.	Opa-singil daryolar
20.	Nix Nought Nothing	61.	Podsho bilan vazir
21.	Old King Cole	62.	Saxiy bilan baxil
22.	Sing a Song o' Sixpence	63.	Sehrli shamchiroq
23.	Snow-White and Seven Dwarfs	64.	Sohibjon bilan Ahmadjon
24.	The Ass, the Table and the Stick	65.	Susambil
25.	The Cat and the Mouth	66.	Ur, to'qmoq
26.	The Claud Lad of Hilton	67.	Uch og'a-ini botirlar
27.	The fish and ring	68.	Uchar gilam
28.	The golden arm	69.	Xasis boy
29.	The history of Tom Thumb	70.	Hakim baliqchingin o'g'li
30.	Little man and his little gun	71.	Hotam
31.	The Magpie's Nest	72.	Hunarli yigit
32.	The Red Ettin	73.	Chol bilan bo'ri
33.	The Rose-Tree	74.	Chol bilan kampir
34.	The story of little boy blue	75.	Shoxli Iskandar
35.	The story of the three little pigs	76.	Egri bilan To'g'ri
36.	The Strange Visitor	77.	Erkenja
37.	The three heads of the well	78.	Ernazar bilan Kimyonazar
38.	The Three Sillies	79.	Echki bilan bo'ri
39.	The well of the world's end	80.	Eshmat bilan Toshmat
40.	Tom Tit Tot	81.	Yaxshivoy bilan Yomonvoy
41.	Whittington and his Cat	82.	Yaxshilik ketidan yaxshilik keladi

Ilova 3.1.

“Woman” konseptosferasini tashkil etuvchi konseptlar

Ilova 3.2.

“Ayol” konseptosferasini tashkil etuvchi konseptlar

